

HET JAVA-INSTITUUT

Geldelijke Verantwoording over het jaar 1923.

Evenals het vorig jaar ondervond de vereniging in belangrijke mate den ongunstigen invloed der tijdsomstandigheden, die verscheidene leden ertoe brachten hunne bijdragen te verminderen of zelfs hun steun geheel aan het instituut te onthouden.

Eveneens drukte op de geldmiddelen onze vereniging nog steeds het nadeelig saldo van het Bandoengsche congres en het tekort op de in druk verschenen handelingen van het Taal-, Land- en Volkenkundig congres.

Doordien de Regeering het Java-Instituut in staat stelde, om de schuld ten gevolge van het eerst vermeld congres in jaarlijksche paymenten van f 500.— in mindering van onze subsidie groot f 7500.— te doen aflossen, werd ons Instituut in staat gesteld zijn werkzaamheden voort te zetten. Voor het tekort op de uitgave van de bovengenoemde handelingen, stelde het J. I. zich garant, nadat van den Wd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst de toezegging was verkregen, dat een aandeel in een loopende loterij, daarvoor toegestaan zou worden. Een bedrag van f 4362.— werd hieruit ontvangen, terwijl het tekort ongeveer f 7200.98 was, het Java-Instituut zuiverde dus uit eigen middelen een som van f 2838.98 aan. Door bemiddeling van den Heer Dr. B. Schrieke en Dr. F. D. K. Bosch, werd ten slotte over het nog te verantwoorden saldo van het te Solo gehouden congres voor Taal-, Land- en Volkenkunde zijnde f 2400.— in November 1923 de beschikking gekregen, zoodat het werkelijk tekort, dat het J. I. voor voornoemd verslag te dragen had, f 438.98 bedroeg.

Het spreekt van zelf, dat deze financieele moeilijkheden niet zonder meer overwonnen werden en den arbeid van het J. I. binnen enge grenzen gebonden hielden; daarmede ging de Secretaris-Penningmeester eind 1921, met buitenlandsch verlof, hetgeen uiteraard ook een tijdelijk stremmenden invloed op den

gang van zaken had. Het bestuur vond den Heer J. Kats bereid onder deze ongunstige omstandigheden het Secretariaat tijdelijk waar te nemen, tot na terugkeer van den Secretaris in eind Mei 1923 en het is niet het minst aan diens zuinig beheer te danken, dat het Java-Instituut niet alleen zijn arbeid kon gaande houden, doch tevens financieel op krachten kon komen, en zelfs het veld zijner werkzaamheden kon uitbreiden. De algemeene toestand onze financiën is thans niet ongunstig, ondanks dat het aantal leden, dat na het Bandoengsche congres voor het lidmaatschap bedankte of niet aan de op hun genomen financieele verplichtingen voldeed, zeer groot was.

Dit maakte niet alleen de administratie onnoodig ingewikkeld, doch heeft de oplaag van het tijdschrift „Djawa” tot dusver onnoodig hoog gehouden.

Het aantal contribueerende leden tevens abonné's op Djawa bedroeg over het jaar 1922: 381 en op 1 Januari 1924: 378.

De totale contributies en abonnementsgelden op Djawa bedroegen f 4524.32, terwijl aan toegezegde jaarlijksche giften f 2100.— binnenkwam, daarmede de subsidie van het Gouvernement f 7000.— bedroeg. De contributie achterstand bedroeg op 1 Januari ongeveer f 800.—

Deze lagere inkomsten zijn hoofdzakelijk een gevolg van de gedaalde inkomsten uit abonnementen op Djawa; door de opzegging van $\pm$ 300 abonnementen door de Commissie van de Volkslectuur en de Firma Kolff & Co.

Naar alle waarschijnlijkheid is er aan contributies en giften voor het komende jaar eer op meer- dan op minder te rekenen, de subsidie der Regeering is voor 1925 teruggebracht tot f 5000.—, hetgeen het Java-Instituut wel niet met levensgevaar bedreigt, maar toch zijn werkingssfeer binnen engeren

grenzen zal beperken. Stond het J. I. er in begin 1924, door „toevallige baten” als het inkomen van een deel van het voorschot op de drukposten van de handelingen van het congres van Taal-, Land- en Volkenkunde van f 2400 en een bedrag van f 645.97½ aan voorschotten voor gekochte batikwerken, schijnbaar niet slecht voor, de nog loopende schulden der drie tijdschriften en het vooruitzicht van een tekort op Poesaka Djawi en Poesaka Madoera, verminderen dit gunstig aanzien alleszins, terwijl nog rekening gehouden moet worden met de toekenning van een bedrag van f 1000.— als gevolg van den uitslag der te Bandoeng uitgeschreven muziek-prijsvraag, welk bedrag nog uitgekeerd moet worden, zoodat de stand der geldmiddelen aan het eind van dit afgelopen jaar een te gunstig beeld geeft.

In 1922 werd door het toenmalige dagelijksch bestuur besloten, om naast het in het Nederlandsch geschreven driemaandelijksch tijdschrift Djawa, over te gaan tot de uitgifte van twee maandbladen, in de inheemsche talen nl. Poesaka Soenda en Poesaka Djawi. Het eerste bleek alras een succes te zijn, het aantal betalende abonné's op den eersten jaargang bedroeg 723 en op den tweeden jaargang 984 in totaal waren er 1200 abonné's op den 2en jaargang. Daar het dagelijksch bestuur bij het bepalen van den abonnementsprijs van f 3.— per jaar, erop rekende, dat de illustraties op kosten van Djawa gesteld moesten worden doordat ze aan dit tijdschrift ontleend zouden worden, gaf de exploitatie van Poesaka Soenda I zoodoende nog een winst van f 375,73. Telt men evenwel de uitgaven voor illustraties en enkele andere kleinere onkosten bij de exploitatie kosten, dan kon, Poesaka Soenda zich juist bedruipen, hetgeen ook in de bedoeling lag. Geheel anders staat Poesaka Djawi ervoor. Mede door de in den beginnen niet regelmatig maandelijksche verschijning, een gevolg van een samenloop van omstandigheden, is het aantal abonné's beneden verwachting gebleven, het aantal bedroeg van den eersten jaargang 600 en voor den tweeden ± 500.

Tevens werd ter aansporing tot medewerking aan het door het tijdschrift beoogde

doel een proef genomen met het honoreeren van bijdragen; een en ander deed het tekort aanmerkelijk vergrooten boven het bij sluiting der boeken geraamd bedrag, zoodat in totaal op den eersten jaargang op een werkelijk exploitatieverlies van ongeveer f 1300.— te rekenen valt, welk verlies voor den tweeden jaargang wel meer zal bedragen.

Bij het driemaandelijksch tijdschrift Djawa (Nederlandsche taal) is van den beginne af met verlies rekening gehouden; dit exploitatieverlies is, na aftrek van de abonnementsgelden van de leden à f 4.— per jaar, in de eerste twee jaren van zijn verschijning zeer belangrijk geweest en bedroeg voor den tweeden jaargang ongeveer f 8600.—

Door verandering van drukker en vermindering van den omvang alsmede door inperking van illustratie is het exploitatieverlies van jaargang III teruggebracht tot f 5000.—, dit ondanks dat, het veranderen van drukker het tijdschrift op een verlies kwam te staan van 125 abonnementen, terwijl ook de Volkslectuur van 175 abonnementen afzag. Daar de oorspronkelijke oplaat van 1000 exemplaren slechts geleidelijk aan verminderd kon worden, kan volledige bezuiniging op de drukkosten door een kleinere oplaat eerst bij den vierden jaargang nauwkeurig bepaald worden; desniettemin is ondanks het minder aantal abonnementen het exploitatieverlies sterk gedaald.

Behalve de uitgifte van voornoemde tijdschriften is met Januari van het loopende jaar als proef een Poesaka Madoera uitgegeven, doch niet in den omvang van de andere in de inheemsche talen uitgegeven tijdschriften, zoodat een eventueel verlies van deze proefneming niet te hoog zal oploopen.

Het bestuur zal zeer ernstig de vraag te overwegen hebben, of de uitgifte van den derden jaargang van Poesaka Djawi nog wel verantwoord zal zijn, indien de daarvoor te maken propaganda niet de gewenschete resultaten oplevert. De mogelijkheid van de uitgifte van een Poesaka Bali is in overweging, naar aanleiding van door den Heer J. Kats verkregen gegevens betreffende reeds tot uiting gekomen belangstelling van Baliërs voor de eigen cultuur.

In zijn bestuursvergadering van Juni 1923

besloot het bestuur tot het organiseeren van een reizende batiktentoonstelling. Deze tentoonstelling, oorspronkelijk slechts een verzameling van Djokjasch batikwerk, door het kringbestuur van Djocja bijeengebracht, en nadien uitgebreid met een collectie uit Solo, Cheribon en Preanger Regentschappen, tentoongesteld te Bandoeng, Weltevreden, Semarang, Solo en Djocja, heeft het J. I. ± f 1700.— gekost, niet medegerekend het tekort, dat uit bestelde doch niet in ontvangst genomen batiks voortvloeide, welke evenwel onderhands verkocht zullen worden, om het tekort tot een minimum te beperken. Onder de uitgaven is tevens voor het eerst opgenomen een post restitutie voor contributiegelden aan de kringen Djocja en Batavia.

De administratiekosten zijn met de uitgifte van meerdere tijdschriften een weinig opgelopen; zij bedroegen in 1922 f 2121.22 en in 1923 f 2696.72.

Om medewerking aan de inheemsche tijdschriften te prikkelen zijn verschillende prijsvragen uitgeschreven, die wel niet het ver-

wachte, doch wel eenig resultaat hebben opgeleverd. In deze richting zal echter doorgegaan moeten worden, om een grooter groep intellectueelen tot daadwerkelijke medewerking aan de cultuurontwikkeling te brengen.

De vooruitzichten voor het loopende jaar zijn niet onder cijfers te brengen, doch gerekend kan worden op een uitzetting van de uitgaven bij een gelijkblijven van de inkomsten, (de vermindering van de Gouvernements Subsidie treft eerst in het jaar 1925) o.a. uitgaven voor het te houden congres te Djocja, en een Javaansche en Soendaneesche taalconferentie. Bij een en ander zal met beleid elke uitgave overwogen worden, doch dit mag het J. I. niet terughouden van zijn taak, om door congressen en publicaties de Javaansche cultuur te bevorderen.

Weltevreden, Juni 1924.

Voorzitter

Dr. R. A. HOESEIN DJAJADININGRAT.

De Secretaris-Penningmeester
S. KOPERBERG.

Ontvangsten in 1923:

BEZITTINGEN BIJ BEGIN 1923:

Kassa	f	764.33	
Girorekening Ned. Handel Mij.	„	2214.16	
			f 2978.49

BUITENGEWONE ONTVANGSTEN, voor komende jaren:

niet meer te verwachten:

Restant aandeel loterij 1922	f	142.02	
Terugontv. Congres Taal, Land en Volkenkunde, in 1922 voorgeschoten.	„	2400.—	
			„ 2542.02

Te zamen. f 5520.51

GEWONE ONTVANGSTEN.

Contributies leden Java-Instituut	f	3174.65	
Subsidie	„	7000.—	
Giften.	„	2100.—	
Handelingen Congres Solo	„	46.31	
Exploitatiewinst Poesaka Soenda II, na reserveering voor nog te betalen uitgaven	„	111.77 ¹ / ₂	
			„ 12432.73 ¹ / ₂

Totaal beschikbare middelen.

f 17953.24¹/₂

Saldo in kas op 1 Januari 1924	f 370.53 ¹ / ₂
„ Girorekening Ned. Handel Mij	„ 8366.18
Liquide middelen op 1 Januari 1924	f 8736.71 ¹ / ₂
Waarvan gereserveerd, voor nog te betalen:	
aan voorschotten Verkoop Batiks voor rekening van Derden f 645.97 ¹ / ₂	
„ Batiktentoonstelling	„ 250.—
„ Subsidies aan Afdeelingen	„ 200.—
„ Exploitatie Poesaka Djawi I.	„ 900.—
„ „ „ Soenda II	„ 1000.—
„ „ „ Djowo III.	„ 1900.—
	„ 4895.97 ¹ / ₂
Blijft over vrije beschikking op 1 Januari 1924.	f 3840.74

UITGAVEN IN 1923.

Porti en telegrammen	f 387.88
Reiskosten.	„ 288.45
Drukwerken	„ 260.59 ¹ / ₂
Administratie	„ 2696.72
Congres	„ 24.40
Algemeene onkosten	„ 100.16
Prijsvraag 1923	„ 130.—
Subsidies aan Afdeelingen	„ 228.75
Batiktentoonstelling.	„ 1694.51
Poesaka Soenda 1—Exploitatiewinst totaal	f 375.73
waarvan in 1922 reeds als zoodanig gerealiseerd en op boek- jaar 1922 gebracht	„ 733.78
derhalve bijbetaald in 1223	„ 358.05

POESAKA DJAWI I

Totaal exploitatieverlies	f 883.50 ¹ / ₂
In 1922 als winst op balans gebracht	„ 88.88
derhalve uitgegeven in 1923	„ 972.38 ¹ / ₂

DJOWO II

Totaal exploitatieverlies	f 8618.91 ¹ / ₂
In 1922 reeds als verlies geboekt	„ 6648.06
derhalve uitgegeven in 1923	„ 1970.85 ¹ / ₂

DJOWO III,

Berekend exploitatieverlies	„ 4999.75
Totaal uitgaven.	f 14112.50 ¹ / ₂
Totaal ontvangen	f 17953.24 ¹ / ₂
„ uitgegeven.	„ 14112.50 ¹ / ₂
Beschikbaar met 1 Januari 1924.	f 3840.74

Voor de opgave:
Weltevreden, Februari 1924.
(w.g.) C. J. VAN EGMOND.

Beschermheer Z. E. de Gouverneur-Generaal van
Nederlandsch-Indië.

Eerevoorzitter: P. A. Pakoe Alam VII. Hoofd van
het Pakoe Alamsche Huis.

BESTUUR:

Voorzitter: H. J. van Mook
Leden: J. J. Hofland
Th. G. J. Resink
Ir. P. H. W. Sitsen
P. A. Adisoerja
P. A. Soerjadiningrat
P. Soerjaningprang
R. T. Wirijadiredja
R. Soetapa

Eerevoorzitter:
K. G. P. A. A. P. Prangwedono
Hoofd van het Mangkoenegorosche Huis.

Voorzitter.
Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat.

Secretaris-Penningmeester:
S. Koperberg, Weltevreden, Laan Wiechert 13.

Vertegenwoordiger in Holland:
Het Koloniaal Instituut, Amsterdam.

Centrale Commissie.

H. J. van Mook
P. A. Soerjadiningrat
Ir. P. H. W. Sitsen
Th. G. J. Resink Secretaris

Bestuursleden:

Feestcommissie:

Dr. F. D. K. Bosch
Dr. B. J. O. Schrieke (Bataviaasch Genootschap van
Kunsten en Wetenschappen)
A. J. W. van Anrooy (Bond van Ned. Ind. Kunst-
kringen)
Mr. C. A. Wiessing
Mr. B. ter Haar Bzn.
Dr. D. A. Rinkes
K. P. A. Hadiwidjojo VI, Narpo Wandowo
Ir. Th. Karsten
J. Kats
P. A. J. Moojen
Pastoor L. van Rijkevorsel
K. P. A. Soeriodiningrat (Prinsenbond)
R. A. A. Achmad Djajadiningrat
R. M. A. A. Koesoemo Oetojo, Regent van
Japara } Regenten-
R. A. A. Tjokroningrat, Regent van } bond
Bankalan }
R. T. A. Wira Nata Koesoema, Regent van Bandoeng
R. Sastrowidjono
R. M. Soetatmo Soeriokoesoemo } Boedi Oetomo
R. O. S. Tjokroaminoto } C. S. I.

Eerevoorzitter: P. A. A. Danoeredja
Rijksbestuurder van Djocja
Voorzitter: P. A. Soerjadiningrat
Leden: Mevrouw L. Hofland
A. J. Resink
Heer R. M. Abdoelkadir
R. M. T. Brataatmadja
M. W. Dwidjosewojo
R. T. Wirjakoesoema
D. P. Wiriadiredja

Tentoonstellingscommissie:

Voorzitter: Ir. P. H. W. Sitsen
Leden: Dr. F. D. K. Bosch
A. W. Jansz
Ir. Th. Karsten
P. J. Perquin
Ir. H. Maclaime Pont
Ir. J. L. Moens
R. M. A. A. Koesoemo Oetojo
R. T. Djajadipoera
R. M. R. Gondoatmadja
R. T. Wreksodiningrat
R. Sastrawidjana

CONGRES JAVA-INSTITUUT DJOCJAKARTA
24—27 DECEMBER 1924.

Commissie voor het programma:

Beschermheer van het congres:
Z. H. Hamengkoe Boewono VIII, Sultan van
Djocjakarta.

Leden: P. A. Soerjadiningrat
P. Soerjaningprang
R. Sastrawidjana

Eerevoorzitter van het Congres:
Resident van Djocjakarta.

Lid tevens rapporteur. J. Kats

Mededeeling over het congres te Djocja.

De Redactie heeft gemeend goed te doen met hieronder een plaats in te ruimen voor eenige bijzonderheden aangaande de op het a.s. Java-Congres uit te brengen prae-adviezen.

PRAE-ADVIEZEN.

Door het Bestuur zijn de volgende personen bereid gevonden om op het a.s. congres prae-advies uit te brengen over de onderstaande vragen:

- a. Welke beteekenis hebben de Oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche cultuur?

Prae-adviseurs: Ir. K. J. H. van Leeuwen
Prof. C. P. Schoemaker
Dr. F. D. K. Bosch
Dr. Radjiman alias R. T. Wediodiningrat
M. Boediardjo
Ir. H. Maclaine Pont
Kringbestuur J. I. Djocja

- b. Op welke wijze kan bij de opvoeding van de Landskinderen de Inheemsche cultuur meer tot haar recht komen?

Prae-adviseurs: W. D. P. Corporaal
J. Kats
R. M. Soewardi Soerjaningrat
M. Soeriadiradja
R. Sosrosoegondo.

De Javaansche schilderkunst

door S. Kalff.

Vóór de komst van den Islam, die aan alle beeldende kunsten vijandig was, bezat Java eene inheemsche, van de Arische voorvaderen overgeërfde schilderkunst, ofschoon Raffles in zijne *History of Java* verklaarde, dat daarvan in de geschiedenis geene sporen te vinden waren. En ook aan de traditie, dat die kunst eenmaal met gunstige uitkomsten op Java beoefend werd, hechtte hij weinig gewicht.

Doch het oude geschrift *R a d j a K a p a K a p a*, waarvan de oorsprong tot het Hindoe-tijdperk opklom, diende hem tevens als bron voor de opgave, dat een man van rang op de hoogte moest zijn van een tiental bedrijven of handwerken, waarbij het *n j o e n g g i n g* of schilderen het eerst genoemd werd. En het eiland Bali, waar zoovele Hindoe-Javanen bij 't voortdringen van den Islam een wijkplaats vonden, waar de schilderkunst tal van proeven achterliet, was te dicht bij Java gelegen dan dat die nabijheid geen steun zou geven aan de waarschijnlijkheid, dat dezelfde kunst eenmaal ook op Java bloeide.

Trouwens, daarvoor waren ook historische getuigenissen. In een ten jare 1416 verschenen Chineesch reisverhaal werd over het oude Hindoe-rijk Modjopahit gezegd, dat men daar op papier geschilderde voorstellingen vertoonde, welke door een dalang verklaard werden, op de wijze van de oudjavaansche wajang bèbèr of wajang karèbèt. Een Portugeesche schrijver over de verovering van Malakka door d'Albuquerque in 1511 verhaalde, dat onder de huldebewijzen, door inlandsche vorsten den Portugeeschen veroveraar aangeboden, zich ook een geschenk bevond van „den voornaamsten koning van Java” (Modjopahit), 't welk bestond uit een beschilderd doek, zoo lang als een *b e i r a m i* (een gewoonlijk roodgeverfd stuk lijnwaad uit Voor-Indië). Op dit doek, door den vorst van Modjopahit aangeboden, waren afge-

beeld al zijne veldslagen met zijn wagens met houten kasteelen door paarden getrokken, en olifanten, gewapend met dergelijke kasteelen, en de koning in die wagens met vier vlaggen, geschilderd met zijn gevolg, ieder ding afzonderlijk, en zoo natuurlijk, dat het niet beter kon”. In overeenstemming met dit bericht schreef ds. Buddingh in zijne *Reizen*, dat gedurende de regeering van den laatsten Bra Widjojo van Modjopahit de keizer van China aan dezen vorst verzocht, hem een groot schilder te zenden, die zich, naar hij vernomen had, aan zijn hof ophield.

Dat ook op West-Java de schilderkunst beoefend werd, blijkt uit het scheepsjournaal van Frank van der Does, toen deze bij de eerste schipvaart der Hollanders naar Java in 1596 met zijn schip voor Bantam kwam. Hij teekende daarin aan, dat men aan boord het bezoek ontving van een Javaan, „die vuytgeconterfeyt (afgebeeld) hadde onse 4 scheepen ydereen met syne vlagghen ende behoorlycke coulueren, twelck well een vreemdichheyt was om t'aensien”.

De Javaansche taal zelve bevatte de bewijzen, dat de schilderkunst aan het volk gemeenzaam was, door het bestaan van zulke woorden als *r a n g g â d j i w a* en *t j i t r a k a r a* (schilder, kunstschilder) en *t j i t r a l è k a* (teekening en schilderij). Dr. G. P. Rouffaer uitte zich over dit onderwerp:

„Slechts zelden krijgt men op Java nog antieke beschilderde papieren, voor de wajang bèbèr bestemd, te zien. Ze zijn van de breedte van papier sans fin en ettelijke meters lang, door op elkaar klopping van den boombast verkregen. Slechts ééns zag schrijver dezes zulk een antiek tafereel; bij de besnijdenis van den Kroonprins van Jogja in Sept. 1889, tijdens de generale opkomst der inlandsche ambtenaren, ter eere daarvan

(m a k a d j a n g a n) werd in de pondok van den Regent van Goenoeng Kidoel vertoond de als poesaka vereerde wajang bèbèr uit de desa Gelaran, onder zijn gebied. De voorstelling van dit zeer oude en fraaie papierschilderij had plaats zonder eenige muziekbegeleiding, en met zeer zachte stem van den dalang. De wajang bèbèr-prenten, die onze musea bezitten, zijn daarentegen moderne makely. Het beschilderen van leeren en houten wajangpoppen tegenwoordig op Java, met kleuren vermengd met een fijn soort van lijm, is meer ververij dan schilderkunst. Desgelijks de vrij veel voorkomende gekleurde Javaansche wajangpoppen op papier, waarvan o.a. het Enthnogr. Museum te Rotterdam een heelen boekband bezit met 384 vrij grove karoetjil-figuren; hoewel daarbij zeker teekerkunst zich handhaaft, die echter geheel aan den leiband blijft der geijkte wajangpopvoorstelling". *)

Zoo Raffles onvolledig ingelicht was over het bestaan eener vroegere schilderkunst op Java, hij erkende althans, dat het volk er aanleg voor had. „Hun oog”, zoo schreef hij, „is een goede waarnemer en zij hebben een vaste hand; indien zij eenig voorwerp moeten weergeven, dan brengen zij eene redelijke reproductie van het origineel te voorschijn. Zij zijn niet onwetend omtrent perspectief en verhoudingen, en evenmin ongevoelig voor de schoonheid en expressie in de kunstvoortbrengselen van oudere volken”. Omtrent dit laatste vindt men aangeteekend in het *D a g h - r e g i s t e r* van het kasteel Batavia, dat inlandsche grooten zich, bij gemis van eene eigene schilderkunst, niet zelden begeerig toonden naar de proeven van Hollandische kunst, waarmee de regeering hen dan geriefde. Men zorgde intusschen wel, hun met geen stukken van Wouwerms of Vermeer te vereeren (welke trouwens ook aan de europeesche notabelen op Java onbekend waren), maar begiftigde hen met schilderwerken van inferieure kwaliteit. Een journaalpost van het jaar 1637 vermeldde, dat aan het fluitschip de *D u y f f* waren medegegeven „eenighe slechte schilderyen van scheepen, ruyters te paerde, naeckte personagiën, Moyses, Aron, Davidt, Salomon ende diergelycke patriotten uyt het Oude Testament, alle van

cleene waerdye omme tot schenckagie aen de groote (aanzienlyken) te gebruycken, die daeromme ernstelyck hebben versocht”.

Vaak gaf het volk ook blijk van natuurlijke aanleg, al verried die aanleg bij gebrek aan onderricht zich op onbeholpen wijze. Zoo zag men in het Javasche binnenland teekeningen van dieren en menschen of van levenlooze voorwerpen gegrift op de verweerde rotswanden in het gebergte, op de oppervlakte van het zachte gesteente of op de vochtige aarde der wegen, welke eenig gevoel voor vorm en lijn, eenig begrip van proportie verrieden. En deze omtrekken waren afkomstig van de speelsche vingers van kleine buffelhouders, knapen van 8 of 9 jaren, die nimmer eenig onderricht in de teekerkunst ontvingen. 't Is waar, dat zulke omtrekken en teekeningen gebrekkig waren — hoe zou 't anders kunnen! — en dat ook volwassen personen bij hunne naieve voorstellingen fouten begingen, welke den westerling niet eigen waren; of zoo al, welke hij leerde vermijden. Eckarf schreef daarover in zijne *I n d i s c h e B r i e v e n*:

„Zooals men verwachten kan, is de Javaansche teekerkunst, juist ten gevolge van het heerschen van wat ik het wajang-idee noem, alleen van waarde uit een oogpunt van decoratieve versiering. Op zichzelf beschouwd, gaat zij in grooter mate nog aan dezelfde euvelen mank als de Europeesche teekerkunst tijdens het heerschen van het Byzantisme en de Gothiek. Schaars vindt men andere voorstellingen dan de conventionele wajangbeelden. Afbeeldingen van dieren hebben bijna altijd dezelfde gebreken. Hoe vertrouwd de Javanen met paarden ook zijn, zij zullen toch altijd deze dieren afbeelden met te korte voorbovenschenkel. Andere viervoetige dieren, als runderen, worden ware monsters, waartoe naar het schijnt Chineesche modellen tot voorbeeld gestrekt hebben; landschappen maakt de Javaansche teekenaar eigener beweging niet af, zij bekleeden in zijne verhitte verbeelding bijna geen plaats”.

In de decoratieve versiering, waarvan deze schrijver gewaagde, had de Javaansche ouervrier-artiste intusschen een hoogen trap van volkomenheid bereikt; met name de *d j o e r o e s o e n g g i n g* of

1) *Encyclop. N. I.*

penjoengging aan de inlandsche hoven op Java. Deze „hofschilders” verstonden het, voaal te Solo, om de scheeden en gevesten van kostbare krissen te beschilderen met fijne blad- en andere ornamenten in teere kleuren, met lijnverf op het hout gehecht. Ook de teeken- en schilderkunst was hun gemeenlijk niet vreemd; op de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam van het jaar 1883 bevonden zich afbeeldingen van Indische wapenen en vruchten van de hand van Ngabehi Wignjo Witjoro, teekenaar van den keizer van Soerakarta. De vaardigheid in de ornamentiek, welke den Javaan eigen is gebleven, kwam ook voordeelig aan het licht in het drijfwerk in koper, zilver en goud, in de kunstige bewerking van krisgrepen, in de bevallige, ofschoon conventionele figuren van de bloemen, bladeren en knoppen der batikpatronen, en in het fraaie houtsnijwerk van meubelstukken, lambrizeeringen, plafonds, enz. Opmerkelijke proeven daarvan, o.a. met het spiraal- en papegaai-motief, versieren de Indische Zaal in het koninklijk paleis te 's Gravenhage.

Ook de Javaansche boekversieringskunst is te beschouwen als een overblijfsel van de vroegere teeken- en schilderkunst. De bewijzen van het hooge peil, waarop die kunst zich heeft weten te handhaven, zijn te vinden in de bladzijde-versieringen (rengrenggan) en teekeningen van tal van Javaansche manuscripten. De voorstellingen in het vlak-ornament, die zich ten aanzien van lijn en kleur vaak zoo gunstig onderscheidden, waren het werk van wajang- en batikteekenaars; de boekversieringen van liefhebbers, of van personen, die aan de inlandsche hoven verbonden waren als kopiïsten, die den zin voor teeken- en sierkunst niet zelden vereenigden met muzikale ontwikkeling. Het kopieeren van Javaansche geschriften op daloewang (boombastpapier) welke van geslacht op geslacht overgingen en als poesaka beschouwd werden, was voor vele geletterde Javanen, ook voor aanzienlijke Javaansche vrouwen, eene geliefkoosde bezigheid. Zij vermeerderden daardoor tegelijk hun boekenkennis, hun boekenschat en hunne bedrevenheid in de sierkunst. Aan die afschriften en hunne ornamentiek werd niet minder zorg, geduld en vernuft gewijd dan de middel-

eeuwsche monnik in Europa besteedde aan de sierletters, symbolen en heiligenprentjes van zijn brevier. De ornament-teekeningen in een Javaansch manuscript vulden gemeenlijk de geheele bladzijde met uitzondering van eene kleine rechthoekige ruimte, uitgespaard voor den tekst. Zij waren niet zoozeer te beschouwen als illustraties, bij den inhoud van het geschrift behoorende, gelijk in het Europeesche boek; eerder als vignetten, buiten den tekst staande, ofschoon de samengestelde benamingen der blad- en bloemmotieven daarop vaak betrekking hadden. Van zoo'n geïllustreerd handschrift, aanwezig in de Leidsche Universiteitsbibliotheek en in 1845 vervaardigd door pangeran ario Soerianegara te Djokdjakarta, schreef prof. Vreede: „De bedoeling der illustraties (of bloemwerken, gelijk zij elders genoemd worden) is meestal moeilijk te vatten”. Een ander handschrift met den titel Palwa Sri (fraai schip) maakte gewag van den profeet Noeh (Noach); 't was een curieus anachronisme, dat het daarop afgebeelde schip een vlag met de Hollandsche driekleur voerde. In de witte baan van die vlag stond met gulden letters het woord „Allah” geschreven.

Ofschoon deze poesaka-geschriften zoo zelden voor den dag kwamen, raakten enkele toch in het bezit van wetenschappelijke instellingen, en hunne versieringen gaven een juist denkbeeld van den stijl der Javaansche teekenkunst, toegepast op het boek. Aldus het geschrift, getiteld Kangdjeng Kijahi Djati Poesaka, tot de boekerij van het Kon. Instituut voor de Taal, Land- en Volkenkunde van den O. I. Archipel te 's Gravenhage behoorende. Het bevatte plaatomramingen met ingeschreven tekst, een babad of kroniek, een geslachtslijst aanvangende met Adam en eindigend met Pakoe Alam I, zoomede een aantal van 22 platen. De groteske, oorspronkelijke motieven herinnerden aan batikpatronen, of aan figuren uit de Javaansche mythologie, elders weer aan de lijnen van den Hindoe-bouwstijl¹⁾ terwijl de tekst lofspraken op Pakoe Alam bevatte, of op de keizers van Soerakarta, enz. Dit fraaie uitgevoerde manuscript was

1) Reproducties in „Het N. I. huis, oud en nieuw” van 1913.

eene kopie van het origineele geschrift, aan het hof van Pakoe Alam berustend, en dat in 1903 bij hooge uitzondering tijdens het bezoek van prins Ruprecht van Beieren in het residentiehuis te Solo werd tentoongesteld.

Bij de illustratie van wajangverhalen, fabels en geschiedenissen werden vaak de figuren van dieren en menschen toegepast, die een gunstig denkbeeld gaven van het talent van den Javaanschen kunstenaar. Zoo hij die figuren al niet zelf bedacht had en zich van traditioneele vormen bediende, de uitvoering was voor 't minst verdienstelijk. Men vond in die illustraties ook de bekende trekken terug, eigen aan wajang en batik, zooals b.v. de vleugels van den mythischen vogel Garoeda (de *sawat* van het batikpatroon); onder de wapens de *tjakra* of radpijl (een pijl, voorzien van een rad met scherpe punten) en verschillende soorten van schilden; de staart van den *merak* (pauw) en van den Garoeda-vogel, de *naga* (slang) de hagedis en andere dieren. Voorts dezelfde bloemen, bladeren, stengels, knoppen, enz., eigen aan de patronen en versieringen van de nationale kleedingstukken.

De meest voorkomende kleuren der teekeningen waren afkomstig van de bekende kleurstoffen uit de rijke Indische plantenwereld, het rood van de *kasoemba keling*, het blauw van de *telèng*, het geel van de *koenir*, het bruin van het caramel der rietsuiker, enz. Over de bereiding dier kleuren en de techniek van het verven schreef dr. Rouffaer:

„Van de oude, nu in hoofdzaak verdwenen schilderkunst der Javanen op *daloewang* is het tegenwoordige lijmvverfschilderen der Balineezers op doek en hout de voortzetting. Naar een persoonlijk te Singaradja (*Boelèlèng*) in Oct. 1888 gemaakte notitie is de techniek daar aldus: men neemt *antjoer* (beenderenlijm in dunne blaadjes, waarvan de beste soort van Java komt), weekt die in water, wrijft ze met wat water en een beetje kalk tot een verdunde bry en voegt er de verlangde verf (meest Chineesche poederverf) bij; de teekening moet eerst op doek of op hout met potlood zijn aangebracht, en daarna met *mangsi* (inlandsche inkt) zijn nagetrokken; is het doek, dan moet dit bovendien vooraf met *ketan-pap* gedekt zijn.

Op de nu aanwezige teekening wordt, met lijmvverf van verschillende kleuren, de beschikking aangebracht. Aldus ontstaan die talrijke Balineesche schilderijen op doek, de *langsés* of gordijnen, de *pelelintangan's* of doeken met kalendarisch-voorstellende voorstellingen en dergelijke, die dienst doen bij het versieren van verbrandingstoestellen, het omgeven van bedsteden, enz. Aldus ook de veel voorkomende polychromie op hout, die van tijd tot tijd zich verevelt tot werkelijke schilderkunst. De meeste doeken brengen het niet verder dan tot een merkwaardige, maar schreeuwende voorstelling in kleuren en zwarte omtreklijnen van de bekende Balineesche wajang-achtige poppen, vaak door bijgevoegde letters nader verklaard. Het met verven bedekken der Balineesche, meest uit hout vaardig gesneden beelden, waarbij veel goud en rood en zwart en groen, bederft echter voor ons oog door harde kleuren het goede effect wat het oorspronkelijk snijwerk had. Doch het schilderen op effen *houten* vlakken, vooral als versiering van z.g. *parba's* of tempelbeschotten, reikt veelal hooger; een mooi bleek schilderij kan men zien op den achterwand van de *balé-agoeng* in den *desa-tempel* te Singaradja; een prachtig teer beschilde *pangogongan* (draagstoel voor goden) trof mij in den onaanzienlijken *desa-tempel* te Bandjar Mala, even bewesten Singaradja. Hier is werkelijke kunst te genieten”.¹⁾

Op deze Balineesche schilderwerken, die veelal mythologische tafereelen voorstelden, veroorzaakte het gemis aan perspectief den indruk, als zag men eene verwarde, het oog verbijsterende massa figuren en voorwerpen, in bonte mengeling dooreen. Van naderbij bezien, ontbrak het die voorstellingen intuschen niet aan bevalligheid van lijn en schoonheid van kleur. Op de Koloniale Tentoonstelling van 1883 bevond zich zulk eene schilderij, die door dr. W. R. v. Hoëvell was meegebracht van zijne reis naar Bali en een feest voorstelde met dans en gamelangspel, gestoord door den inval van *boeta's* (reuzen.) Eene dergelijke schilderij, ter zelfder plaatse en eveneens met een mythologisch karakter, vertoonde zich gevat in een gebeeldhouwde en beschilde lijst van inlandsch maaksel.

1) Encyclop. N. I.

Over den aanleg van den inlander, ook op Java, voor zulke beeldende kunst had de geletterde luitenant-gouverneur van Java en onderhoorigheden, Sir Thomas Stamford Raffles, eene gunstige meening. Het ontbrak hem vooral aan school, niet aan de bekwaamheid tot nabootsing. Het Javaansche volk, zoo geloofde hij, zou, wanneer hunne kunst slechts voldoende werd aangemoedigd, niet minder talent aan den dag leggen dan andere volken op een gelijken trap van beschaving. Ofschoon, zoo voegde hij er bij, een genie in de schilderkunst nog niet onder hen is opgestaan. Voor den tijd, waarin hij die meening neerschreef, mocht dit waar zijn, de *History of Java* verscheen in 1817 — en pas drie jaren te voren was Raden Saleh geboren. Zoo deze kunstenaar al niet een genie mocht heeten, hij was voor 't minst onovertroffen onder zijne landgenooten en zou dat blijven tot den huidigen dag. Hetgeen de groote massa miste, school, vorming, werd bij uitzondering zijn deel. Zonder den gunstigen loop der omstandigheden, die hem onder de leiding van westerse kunstenaars brachten, zou deze Javaansche edelman niet geworden zijn de voornaamste schilder van zijn geboorteland.

Men zou ook kunnen zeggen: de eenige; want onder de Javaansche kunstenaars, op den grond zelf geboren en getogen, staat hij zoo goed als alleen. Als schilder van Javaanschen bloede is hij een witte raaf onder de broeders van St. Lukas geweest. Hij had zijne kunst van een gelukkigen aanleg en westerse meesters niet van een ouderen voorganger en landgenoot. Reeds het feit, dat in zijn geval een vonk van het genie, of bescheidener uitgedrukt: van het talent, blaken kon in den vertegenwoordiger van een ras, ten eenemale vreemd aan het westerse kunstbegrip, moest hem bekendheid verwerven boven de europeesche schilders in Indië, Beynon, Payen, Salm, Lebret, e.a. En evenzoo zijn levensloop.

Raden Saleh Sarief Bastaman, gelijk hij voluit heette, was een geboren Samaranger. Hij stamde uit eene regentenfamilie, die ettelijke inlandsche hoofdamténaren voortbracht, en met het praedicaat „sarief” hare Arabische afkomst in een voordeelig licht wenschte te stellen. Een gelukkig toeval

bracht hem in kennis met den kunstschilder Antonie Payen. Deze merkte aanstonds den artistieken aanleg van den knaap op, en deed hem handreiking. Hij leerde hem omgaan met palet en tempermes, met lijnolie, terpentijn en geprepareerd linnen; hij verbeterde zijne waterzuchtige studiën, leerde hem de hand dienaars maken van het oog en gaf hem een begrip van kunst uit een westersch oogpunt. Payen reisde toen in het gevolg van den hoogleeraar Reinwardt, wien hij op zijn botanischen tocht over Java als teekenaar was toegevoegd, en nam op zijn beurt den jongen raden met zich. Bij de verschillende omzwervingen geraakte het kleine reisgezelschap, waarbij zich nog twee heeren Bik als teekenaars en een preparateur bevonden, ook te Buitenzorg en in de omgeving van den gouverneur-generaal baron v.d. Capellen. Deze stelde genoeg belang in den Javaanschen schildersleerling, die reeds zoo handig met de teekenstift wist om te gaan, om hem ter verdere opleiding naar Nederland te zenden. En daar kwam koning Willem I zelf het patroonaat overnemen. Deze zorgde toen, dat de veelbelovende jonkman onder leiding kwam van kunstenaars van naam, van Schelfhout en Kruseman, in wier ateliers Raden Saleh voor 't eerst zag, wat schilderen was.

Het onbarmhartige Hollandsche klimaat had hem toen reeds ten halve doen breken met het dunne nationale kostuum, maar de ravenzwarte haren, aan den kleurigen hoofdoek ontsprongen, de ranke ledematen, een gezicht als met den gloed van Florentynsch brons overtogen en een welgeëvenredigd lichaam, erfdeel van zijn ras, onderscheidden hem reeds bij den eersten oogopslag van zijne medeleerlingen. Hij behoefde, om zijn afkomst aan te toonen, niet eens het dichterwoord:

Ik ben geen zoon der laauwe westerstranden,
Mijn vaderland is waar de zon ontwaakt.

Na een paar jaren van studie in een Hollandsch atelier, zette hij die studie voort in het buitenland. Hij kwam daar onder leiding van Deutsche en Fransche kunstenaars van naam, of althans, hij geraakte onder hun invloed; hij leerde de natuur en hare voortbrengselen zien, gelijk westerlingen die zagen en bekwaamde zich steeds meer in eene kunst, die reeds lang gebroken had met het Javaansche wajang-idee. 't Bleef nu niet meer bij

navolgen, 't werd scheppen. Te Dresden, waar hij vijf jaren achtereen bleef wonen, bewoog hij zich als evenknie onder bekende Saksische schilders, en genoot van het leven in eene stad, waar het kunstgevoel als 't ware in de lucht hing. Te Parijs, waar hij eveneens geruimen tijd doorbracht, werd hij eene bekende figuur door zijn aangeboren hoffelijkheid, zijn gunstig voorkomen, zijne fantastische oostersche kleeding en zijne kwaliteiten van Javaansch prins — voor minder dan prins wilde men den Samarangsch prija niet aannemen. Het werd gezegd, dat Eugène Sue hem als prototype nam voor de figuur van prins Djalma, in zijn roman *Le Juif errant*.

Zijne werken hadden hem intusschen mede eenigen naam verschaft; toen hij in 1845 terugkeerde in den Haag, waar nu koning Willem II regeerde, bleef deze aan den beschermeling zijns vaders zijne gunst verleen. „Schilder des Konings” zou eerlang zijn titel worden, maar nog vóór dien titel kwam de ridderorde; hij werd gedecoreerd met de orde van de Eikenkroon. Tusschen de jaren 1845 en 1848 vergezelde hij den vermaarden Franschen schilder Horace Vernet op eene kunstreis naar Algiers. Hier vond hij wel eene tropische, of semi-tropische natuur, maar toch zeer verscheiden van die van zijn eigen Indisch vaderland. Er was nog een groot onderscheid tusschen Java en deze Fransche kolonie, voorportaal van de Sahara. In zijn geboorteland had hij de volheid gezien van de scheppende natuurkracht, die het gebergte tooide met een altijd groenen mantel van wouden, die overal het klare water uit de aarde deed opborrelen, uit den krater der vulkanen de onheilzwangere rookzuilen omhoog perste of in het oerwoud de reuzenstammen met levende kabeltouwen aaneenketende. In Algiers, de grenzen der bleeke, vale woestijn, met spaarzame oasen bestippeld, de ruggen van naakte, geblakerde rotsen, de karig besproeide velden, het aanzien vaak van eene Siberische steppe onder een gloeienden Afrikaanschen hemel. Toch had Raden Saleh geen schilder moeten wezen, zou hij als gewoon toerist uit dit land zijn teruggekeerd. Aan een haveloos, maar schilderachtig volksleven ontleende hij ettelijke typen, aan de dierenwereld ettelijke

tafreelen. Zijn eigen land zou hem ruimschoots de origineelen voor zijne tijgerfiguren verschaffen, hier, in Afrika, vond hij den leeuw. Zijne schilderijen, bekend als *Op leven en dood*, een gevecht tusschen twee leeuwen en een buffel voorstellende, zijn *Gevecht tusschen een Bedouien te paard en een leeuw*, zijn *Aanval van twee leeuwen op eene kudde paarden*, zijne voorstellingen van een *Gewonde Leeuw* en van een *Ouden Leeuw na den maaltijd*, waren te beschouwen als de souvenirs van zijne Afrikaansche reis.

Naar Parijs teruggekeerd, vertoefde hij nog drie jaren in Frankrijk, in Nederland en elders. Toen scheen hij „europamüde” te zijn geworden; hij keerde naar Java terug en vestigde zich te Batavia, waar hij zich naar eigen plannen en teekeningen, uitsluitend door Javaansche werklieden, de bekende villa op Tjikinie liet bouwen, welke later hervormd werd tot Diakonessenhuis. Daar ontwierp hij ook, in 1864, den aanleg voor den Planten- en Dierentuin, dien men hoopte tot een Bataviaasch *Artis* te zien groeien. Wellicht was 't het fortuin der vermogende europeesche dame, die hem als zijne echtgenoot naar Indië gevolgd was, 't welk hem aldus in staat stelde zijne voorliefde te bestendigen voor den eeredienst van het schoone, toegepast op bouwkunst en horticultuur. Echter was deze verbintenis geen blijvende; het huwelijk tusschen den Javaanschen edelman en de Europeesche lady werd door echtscheiding ontbonden. Daarna hertrouwde hij met eene dochter van zijn eigen volk, een adellijk meisje uit het vorstelijk Soerakarta. Tevens verhuisde hij van Batavia naar Buitenzorg, waar hij in het dal der Tji Dani eene woning achter het hotel *Bellevue* betrok. Toch bekroop hem het verlangen om nog eenmaal Europa terug te zien, en hij voldeed er aan. Hij kon er oude betrekkingen met kunstvrienden weer aanknoopen; hij kon er ook in eene atmosfeer, welke voor de schilderkunst zooveel gunstiger was dan de Indische, onderwerpen voor zijn penseel zoeken. Aan „afnemers” voor zijne stukken ontbrak het hem ook niet. Verschillende notabele Nederlanders legden er beslag op en hielden ze in waarde; gouverneurs generaal in ruste, Amsterdamse patriciërs, vorstelijke personen in het

buitenland, wetenschappelijke instellingen, enz. Verscheidene van die stukken, ongeveer negentien, waren aanwezig op de tentoonstelling te Amsterdam. Een van zijne beste tafereelen, „De Boschbrand” genaamd, was ingezonden door Z. M. den koning en stelde een groep wilde dieren voor tusschen het voortjagend vuur en den afgrond. Twee andere stukken uit hetzelfde bezit vertoonden eene Buffeljacht en de Gevangenneming van Dipo Negoro. De hertog van Saksen Coburg Gotha had voor deze gelegenheid afgestaan een oostersch landschap met twee tijgers, een storm op zee en twee Afrikaansche tafereelen. De oud-gouverneur-generaal mr. J. W. van Lansberge zond een drietal Javasche landschappen en twee gezichten te Buitenzorg, waarvan een de groote fontein bij het paleis voorstelde. Uit de gebouwen van het Amsterdamsche Artis was afkomstig „De tijger op zijn prooi”, een koningstijger op het lichaam van een inlander. Voorts zag men er een drietal stukken met leeuwen, een buffeljacht, een berggezicht bij avondzon, enz.

Al deze schilderijen verrieden, dat Raden Saleh een dierschilder van talent, en een landschapschilder van beteekenis was. Zoo hij al niet de hooge sferen der kunst bereikte, ettelijke zijner stukken, bezaten eene aanzienlijke kunstwaarde, en voor Indië stond hij vooraan in de rij. Geen koning in het land der blinden, maar ten aanzien van dieren, landschappen, zeegezichten, de evenknie van verdienstelijke schilders in Europa. De wijze b.v. waarop hij de avondzon liet gloeien op de flanken van de bergen Merapi en Merbaboe, toonde hoe goed hij als zoon des lands de vulkanen van Java had waargenomen, en wist weer te geven. Zijne tijgerstudiën tartten de navolging. Van Horace Vernet, van Schelfhout en Kruseman leerde hij, hoe een jagende lucht in woelend zeewater zich te laten spiegelen; zijn „Storm op Zee” kon de vergelijking doorstaan met de werken van bekende Hollandsche zeeschilders. En aan zijne Indische dierstukken kwam ten goede de gemeenzaamheid met het onderwerp en de langdurige waarneming. Het blijft de vraag, of hij zulke natuurgetrouwe tijgers en panters had kunnen penseelen, indien hij zijne modellen achter de traliën eener mena-

gerie had moeten zoeken. Eerder zou men gelooven, dat hij zijn voordeel wist te doen met meer dan een rampokpartij, meer dan een gevecht tusschen tijger en buffel. Daar zag hij niet het gekooide dier, maar den tijger in actie, en wist aan diens wreede schoonheid ten volle recht te doen. Eene Rosa Bonheur, wier penseel met evenveel virtuositeit een vlokkig schapenvacht wist terug te geven als het zijne de gladde huid van een banteng; eene Henriette Rönner, die even natuurlijk de kleine katten schilderde als Raden Saleh de groote katten, moeten zijne tijgers bewonderd hebben. Hij had het wilde dier begrepen, gelijk zijne zusters in de kunst het tamme.

Bij Indische landschappen, bij leeuwen en tijgers liet Raden Saleh het niet blijven. Ook als historieschilder deed hij zich kennen door zijne „Gevangenneming van Dipo Negoro”.

Het feit, dat hij met dit stuk van zijne gewone onderwerpen afweek, en dat het de kunstkamer van het Nederlandsche vorstenhuis versierde, deed vermoeden, dat hier in den kunstenaar de hoveling te voorschijn kwam. Het kon eene hulde zijn tegenover den vorst, die hem den toegang ontsloot tot den tempel der kunst, die hem beridderde en tot „schilder des konings” benoemde. Toch bleef het eene ironie van het Lot, dat het juist een Javaan moest wezen, die op het doek den val voorstelde van den „Sultan van Java”, voorvechter der nationale zaak; dat de apotheose van de Nederlandsche overheerschings moest uitgaan van een der overheerschten zelf. De schilderij stelde het oogenblik voor, waarop den Javaanschen insurgenten hoofdman, gekomen om met generaal de Kock in het hoofdkwartier te Magelang te onderhandelen over de voorwaarden zijner onderwerping, werd aangezegd, dat hij zich als gevangen man had te beschouwen. Toen Raden Saleh het doek voor dit stuk op zijn schildersezel zette, was het jaar 1830 (einde van den Java-oorlog) nog niet zoo ver achter den rug of van deze ontknooping waren de hoofdtrekken nog wel in het geheugen achtergebleven. Doch wellicht gevoelde hij weinig voor eene verijdelde nationale zaak, wellicht was het minder de patriot dan de hofschilder, die oordeelde, dat de Eikenkroon op

zijn borst wel een wederdienst waard was. Overigens was het opmerkelijk, dat op dit tafereel de figuren der inlanders zooveel beter geschilderd waren dan die der Hollanders. De eersten schenen als op de plek zelf gekonterfeit, Javanen door een Javaan; de laatsten hadden de stijfheid van die houten grenadiers, welke in vroeger tijd de generaalswoning in het Kasteel van Batavia versierden.

Ook portretten werden door hem geschilderd, o.a. dat van zijn eersten leermeester, S. Payen. Voorts liet hij zich vinden voor zulk bescheiden werk als eene serie teekenvoorbeelden ten dienste van het onderwijs, meest boom- en landschapstudies. Zij werden gesteendrukt door W.D. Wiemans en dagteekenden ten deele van het jaar 1864; een exemplaar van deze serie bevond zich in het (voormalig) Koloniaal Museum te Haarlem. Behalve een vaardig bezat de schilder ook een vlug penseel; het portret van Payen, dat reeds van 1847 dagteekende en in het bezit kwam van diens nakomelinge, de gravin de la Chauffraye, werd door hem geschilderd „en quatre jours”. Te Batavia vervaardigde hij het portret van een notabel Armenisch koopman, E. G. Gaspar. Een zijner beste werken, wat het landschap betrof, stelde voor „Eene overstrooming op Java. Het gaf den bandjir in al zijne verschrikking te zien; het werd gereproduceerd in het plaatwerk *De Indische Archipel*.

Na den terugkeer van zijn tweede verblijf in Europa leefde Raden Saleh niet lang meer; hij kwam op 23 April 1880 in zijne woning te Buitenzorg te overlijden. Zijn graf, waarin ook zijne tweede vrouw werd bijgezet, bevindt zich in een kampong in de buurt van Bondangan; de situatie werd aangeteekend op een kaart van den Topografischen Dienst. De beide grafsteen en op een met gras en onkruid begroeide plek werden door een zeldzame bezoeker, wien 't gelukt was de plaats te ontdekken, in een verwaarloosde toestand aangetroffen. Het opschrift op de zerk van den schilder luidde:

Raden Saleh
Djoeroegambar dari Sri
Padoeka Kangdjeng Radja
Wollanda, Ridder der
Orde van de Eiken
Kroon, Komm, met de Ster
der Frans Joseph Orde,

Ridder der Kroon Orde
van Pruissen, Ridder
van den Witten Valk
Meninggal di Bogor 23 April 1880

Zoo hij voorzeker de meest talentvolle schilder onder de Javanen was, hij was niet de eenige. In zijn geboorteland maakte hij school, ofschoon het niet gezegd kon worden, in zijn geval, dat de leerling den meester overtrof. Integendeel beperkten zijne discipels zich tot het stilleven en de aquarel, zonder in een van die genres uit te blinken. Van een hunner, Raden Mangkoe Mihardjo, die ook Nederland bezocht, bevonden zich op de Koloniale Tentoonstelling van het jaar 1883 eenentwintig omlijste aquarellen, voorstellende paarden, runderen, vogels en andere dieren; voorts de afbeeldingen van een weefgetouw, rijstschuur, paardenstal, vischfuik, gamelan, enz. Van een anderen Javaanschen teekenaar, Raden Soma, waren op dezelfde expositie vijf gekleurde teekeningen aanwezig, voorstellende gezichten op de theetuinen en het landhuis van de onderneming *Parakan Salak* in de Preanger. Men zag er ook eenige naar de natuur geteekende vlinders, vervaardigd door een mantri bij de statistieke opneming, en de indische vruchten en wapens van de hand van een Solo'schen hofschilder. Een leerling van de Kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Probolinggo, Mas Wongso Widjojo, had een twaalfstal teekeningen ingezonden van inlandsche gebouwen, gereedschappen voor landbouw, handwerk, jacht en visscherij, terwijl men er ook eenige inlandsche potloodteekeningen uit Madioen en Madoera aantrof.

Hooger dan deze inferieure kunst, belangrijker wellicht uit een ethnografisch dan uit een artistiek oogpunt, stonden de aquarellen, uit een later tijdvak, van Mas Pirngadi. Over het werk van dit jeugdige talent, een strand bij Menado, een strandgezicht op Zuid-Celebes, een weg bij Balige in de Bataklanden enz. schreef een deskundig auteur, dat het hem voorkwam als goed van teekening, breed gewasschen en dichterlijk van opvatting. Daarbij sloot zich aan het oordeel van den kunstlievenden O. I. ambtenaar J. E. Jasper, die de reproducties van vijf dezer waterverfteekeningen publiceerden en er van schreef: „Het stoere geboomte, in het loof waarvan een rood-bruine tint het helgroene tempert,

overschaduwde een plekje grond, op hetwelk de lichtschakeeringen van doorborende zonnestralen treffend-mooi zijn aangegeven, terwijl het verschiet wordt gevormd door een teederblauwe, zachtkabelende zee, die het lage strand bespoelt. Op vele andere aquarellen van Mas Pirngadi treft men deforschheid aan, waarmede de kleurentinteling der Indische luchten is aangegeven; die felle doorzichtigheid, die immense wolkenrijkdom of het wijde, als liquide azuur, den brandenden gloed in bloedroode tinten, het ingetogen blauw en het fluweelige, sappige indigo van maan-doorlichte schemering, de strakke kobalt-tonen, die den Westerling dikwijls onnatuurlijk, excentriek, onbegrijpelijk voorkomen. Er zit dikwijls iets zacht-droomerigs in zijne aquarellen, enz.”

Voor het werk van een jongen Javaanschen kunstenaar mocht dit een ongewone lofspraak heeten, en tevens een oordeel, dat voor de toekomst iets belooft. 't Kon zijn, dat deze Mas Pirngadi zijn voordeel had gedaan met de aanschouwing der stukken van Europeesche kunstenaars, die hij in Indië had leeren kennen, o.a. den schilder F. J. du Chattel. Gelijk deze koos hij voor zijne studiën de aquarel, ofschoon men daarbij zoo vaak afhankelijk was van de gunst van het snel veranderlijke weer. Ook de Deutsche natuuronderzoeker Ernst Haeckel, zelf schilder, achtte de aquarelteekening zoowel voor het oerwoud als voor de meeste andere Indische landschappen de doelmatigste methode tot het behouden van een karakteristiek beeld, en verkoos de olieverfschildering alleen wanneer de kunstenaar voor de opgave stond om een groot, volledig uitgevoerd kleurenbeeld van het tropische oerwoud te verkrijgen. „De techniek van het schilderen met olieverf”, zoo schreef hij in zijn boek „Uit Insulinde”, is in zooverre boven die van de aquarel te prefereeren dat men, na het ontwerpen van het beeld, elk afzonderlijk deel nauwkeurig uitschilderen, en dan naar believen veranderen en er over heen schilderen kan. Helle lichten moeten in de aquarel zorgvuldig vermeden worden; zij laten zich gewoonlijk slechts onbevredigend door lichte dekverf aangeven of met het mes uitkrassen.

Daarentegen kan men ze met lichte olieverf gemakkelijk en met veel succes over de donkerste schaduwpartijen heenstrijken. Dat is bij de vele helder glanzende lichten in het oerbosch, voor het schilderen der lichte takken, lianen, enz. bijzonder veel waard”.

Dezelfde schrijver, die zijne boeken met eigen schetsen illustreerde, achtte het schilderen van tropische natuurtafereelen, welke natuurgetrouwheid met kunstenaarsopvatting vereenigden, een loonende en dankbare taak voor jonge (Duitsche) landschapschilders. Een zoon des lands gelijk Mas Pirngadi, van kindsbeen af met die natuur gemeenzaam en bedeed met de scherpe opmerkingsgave, den Javaan in den regel eigen, was hier in 't voordeel bij den westerschen kunstenaar, die zich plotseling in eene hem vreemde natuur verplaatst zag. Doch voor de schepping van een toonbaar kunstwerk behoefde hij dan ook de vorming en de opvatting van den westerling, was het noodzakelijk, dat hij de natuur met een westersch oog had leeren beschouwen en het voorrecht had gehad om, gelijk Raden Saleh, bij westersche kunstenaars in de leer te gaan.

Tot dusver is deze Samarangsche artist in de geschiedenis der indische kunst — jammer genoeg! — eene eenige figuur gebleven. Hij heeft voorgangers noch navolgers gehad, die hem evenaarden, laat staan hem overtroffen. Doch zijne werken getuigen mede voor zijn ras, zij doen vermoeden, wat er van het Javaansche element nog terecht te brengen zou zijn, indien men er bijtijds de schaaf overheen liet gaan, indien men Javaansche jongelieden met aanleg een cursus in de beeldende kunst van het Westen deed doorloopen.

Moge zijn voorbeeld alsnog navolging vinden onder een geslacht, welks aangeboren voorliefde tot het gedrochtelijke en buitensporige den zin voor de kunst van goeden huize, voor soberheid, gekuischtheid en harmonie dreigt te versmoren; een geslacht, dat zijne exempels maar al te vaak placht te borgen bij de monsterachtige vormen uit het Hindoe-pantheon, de groteske figuren uit de Javaansche fabelleer, de conventionele lijnen van batikpatronen en de verrekte ledematen van wajangpoppen.

Een onderzoek naar de geestesgesteldheid bij den Javaan met behulp van platen.

door O. H.

In klinieken voor zenuwziekten en zielsziekten in Europa wordt sedert geruimen tijd een onderzoekingsmethode gevolgd, waarbij men de patiënten plaatjes voorlegt, en daardoor op eenvoudige wijze in de gelegenheid is zich over tal van psychische functies een oordeel te vormen. Met zeer veel factoren dient men bij een dergelijk onderzoek rekening te houden: In de eerste plaats met de houding van den patiënt tijdens dat onderzoek en de daarbij blijkende gemoedsgesteldheid, verder de meer of mindere opmerkingsgave en de wijze, waarop hij hem verstrekte opdrachten betreffende de getoonde plaatjes uitvoert. Van belang is verder de toestand van zijn opvattings- en combinatie-vermogen en de reactietijd voor het vinden van de juiste woorden. Tevens blijkt bij een dergelijk onderzoek, hoe het met het geheugen van den patiënt staat.

Een der warmste voorstanders van deze onderzoekingsmethode was de Utrechtsche hoogleeraar Heilbronner, en het is te begrijpen, dat, toen de gouvernementsarts bij het krankzinnigenwezen Engelhardt, een oud-assistent van Heilbronner, zocht naar methodes om na te gaan hoe het met de geestesgesteldheid en het bevattingsvermogen staat bij den Javaan, hij direct greep naar de methode van Heilbronner en hij getracht heeft deze methode aan Javaansche toestanden aan te passen. Dr. Engelhardt, die gedurende een drietal jaren werkzaam was, als leider van het Doorgangshuis voor Inlandsche krankzinnigen te Soerakarta, is in Maart van dit jaar gepromoveerd te Utrecht tot doctor in de geneeskunde op een proefschrift, getiteld: „Het onderzoek naar de geestesgesteldheid met behulp van platen, toegepast bij den Javaan”.

Het kan mijn bedoeling niet zijn, u te vermoeien met de ervaringen, opgedaan bij zieke Inlanders; van meer interesse voor het

lezende publiek zijn de ervaringen, opgedaan bij gezonde desamenschen. Engelhardt zag zeer terecht in, dat men alleen betrouwbare gegevens krijgt, indien men gebruik maakt van platen, die eerst aan normale personen uit hetzelfde milieu behoorlijk zijn getoetst. Over de praestaties van het zoogenaamde ongeschoolde intellect van de Inlanders is nog zeer weinig bekend, trouwens, in het algemeen is, wat betreft den intellectueelen aanleg bij primitieve cultuurstanden weinig bekend geworden, en dan zijn dat nog slechts losse berichten, die dringend aanvulling en verbetering van noode hebben.

Engelhardt maakte gebruik van een aantal platen, verdeeld in series van 10 tot 15 stuks en voor het onderzoek bij ongeschoolde desamenschen zocht hij uit het district Sawahan op 6 K.M. afstand van Solo. Er was daar slechts een school, die echter nog geen tien jaren bestond, zoodat de volwassen bevolking daarvan nog niet had geprofiteerd. Bij alle proefpersonen werd van te voren nagegaan, of zij misschien elders in de gelegenheid waren geweest onderwijs op te doen. Bij het onderzoek in de woningen bleek de grootst mogelijke eenvoud te bestaan. Van portretten, platen of prenten, van welken aard ook, werd niets waargenomen. Alle huishoudelijke artikelen waren zoo eenvoudig mogelijk, meestal geheel zonder versieringen en ook het kinderspeelgoed was tot enkele wajangpoppetjes beperkt. Boek- en plaatwinkels, reclameborden en dergelijke zijn daar ver te zoeken. Teekenend was dan ook wel de opmerking van een oud vrouwtje, dat niet veel van de plaatjesbekijkerij terecht bracht, en zeide, dat men het haar maar niet kwalijk moest nemen, want dat zij ook van de plaatjes op lucifersdoosjes nooit veel begrepen had. Dat waren blijkbaar de eenige illustraties, die zij tot nu toe onder de oogen had gehad.

In dat milieu werden 5 series plaatjes telkens aan twintig volwassen normale desalieden vertoond. De opgaven waren werkelijk, tenminste voor onze Europeesche opvattingen, niet al te moeilijk te achten. De eerste serie bestond bijvoorbeeld uit gekleurde enkelvoudige afbeeldingen. Achtereenvolgens werden zeer duidelijke plaatjes vertoond van: sprinkhaan, spin, bij, veenmol, mier, slot en sleutel, paard, trekpots, haan, hamer, bijl, zaag, tafel, stoel en bord. Hoe natuurgetrouw een afbeelding ook moge zijn, voor deze menschen bleek direct een bezwaar te bestaan, dat zij namelijk de werkelijkheid slechts op verkleinde schaal weergeeft. Herhaaldelijk bleek, dat zij het voorwerp wel meenden te herkennen, maar den naam niet dorsten te noemen, daar het plaatje zooveel kleiner was dan de werkelijkheid. Als de diertjes, die zij toch dagelijks in hun onmiddellijke omgeving zagen, niet werden herkend, liet men hun een dood exemplaar ervan zien. En daar is het merkwaardig, dat van zes landbouwers, aan wie een doode mug werd voorgelegd, er één was, die het na lang wegen en wikken voor een mier hield, en een ander die meende, dat het een vlieg was. Ook het herkennen van een doode mier gaf moeilijkheden.

Zeer veel moeilijkheden brachten zooals te begrijpen is perspectief en de tengevolge van schaduw in de teekening aanwezige donkere en lichtere partijen te zien; de Europeaan is, van kinds af aan gewend aan deze dingen, maar de eenvoudige desabewoner ziet alles zoo, als de kinderen teekenen en daardoor ontstaan allerlei moeilijkheden.

De tweede serie plaatjes, die vertoond werd, bestond uit ongekleurde afbeeldingen. Hierbij werden uitsluitend voorwerpen gebruikt, die in het Javaansche volksleven zeer goed bekend zijn, hetgeen moge blijken uit de volgende opgave: vogel, hond, kat, glas, Inlandsch huis, een kentongan, juk voor osspannen, koperen sirihdoos, houten rijststampblok en een wrijfsteen (pipisan). De resultaten waren toch slechts zeer matig. Van de 20 proefpersonen waren er slechts 8, die den hond direct herkenden, 12 de kat, 3 het glas, 10 het huis, 7 het alarmblok, 14 het juk, 1 de sirihdoos, 2 het rijstblok en 3 den wrijf-

steen. Alleen de vogel werd door alle twintig proefpersonen, direct als zoodanig herkend. De merkwaardigste resultaten kwamen voor den dag. Zoo werd, om een voorbeeld te noemen, het alarmblok aangezien voor: een flesch, een kruik, een olielampje, een piek, een schepper, een hangklok, een zuigspeen, een veerbalans, een steenen huis en zelfs een Europeeschen heer. Velen waren blijkbaar in deze serie door schakeeringen van licht en donker en andere afwerkingsbijzonderheden der teekeningen in de war gebracht. Hoe eenvoudiger de teekeningen, hoe beter het resultaat.

Maar het is toch wel treffend, als men verneemt, dat van de 200 antwoorden, gegeven door 20 menschen betreffende het herkennen van de afbeeldingen van een tiental dagelijks in de desa's waar te nemen voorwerpen, er slechts 79 juist waren, 72 herkenden niet de afbeelding, maar wel het voorwerp in natura, en in aansluiting daaraan ook het plaatje. Bij 48 vragen werd het plaatje niet als zoodanig herkend, wel het voorwerp in natura, maar in aansluiting daaraan werd het plaatje nog niet geïdentificeerd.

Merkwaardig was soms de houding, die door de proefpersonen werd aangenomen. Vooral onder de vrouwen waren er verscheidenen, die al dadelijk, vóórdat de zaak goed en wel begonnen was, verklaarden, dat zij maar domme desamenschen waren, die nog nooit zoo iets gezien hadden. Sommigen herhaalden dat bij elk prentje weer opnieuw of begonnen altijd eerst stelselmatig met een: „ik begrijp het niet”, wat dan echter bij verder doorvragen soms nogal meeviel. Typisch waren ook uitdrukkingen als: hier in de desa hebben wij die dingen niet. En het staat komisch te vernemen, dat een desaman bij het plaatje van een paard zeer schuchter verklaart, dat men zooiets in zijn desa een paard noemt, alsof hij niet in wil staan voor de benaming, die men aan een dergelijk dier buiten zijn wereldje geeft. Anderen waren van meet af aan stug en star, raakten tijdens het onderzoek zoodanig ontstemd, dat zij niet meer de meest eenvoudige huishoudelijke artikelen of eigen kleeding konden thuisbrengen. Verder bleek, welk een groote rol de sètan nog in de gemoederen van deze volwassen

menschen speelt. Ook onder ontwikkelde volkeren in Europa vindt men nog wel eens het geloof aan spoken en geesten terug, maar men is toch daar niet zoo vertrouwelĳk in den omgang met dergelijke wezens als hier, waar de desaman bij elke bijzonderheid in houding of kleeding der figuurtjes gaat denken, dat het wel een geest zal zijn. Voorbeelden daarvan zijn er legio in Engelhardt's dissertatie te vinden.

Zoo werd het herkennen van die plaatjes voor deze ongeoeffenden een probleem, waarvoor zij al hun aandacht noodig hadden. Als gevolg daarvan letten zij vaak op kleine bijzonderheden, die een meer ontwikkelde in het geheel niet meer opvallen en verwerkten deze tot allerlei zonderlinge conclusies. Voorts bleek de optische voorstelling van de dingen bij velen van deze menschen zóó vaag te zijn, dat zij telkens en telkens weer vergissingen maakten, die op een slechts oppervlakkige uiterlijke gelijkenis berusten.

Voor al bij de samengestelde tafereelen bleek het, ook afgezien van de groote moeite, die de meesten hadden met het zien van diepte in de plaatjes, meestal zeer moeilijk, de actie te herkennen. Als voorbeeld, hoe weinig begrip deze menschen hebben van de meest gewone voorstellingen op plaatjes, mag het volgende dienen: Een plaatje stelde voor een drietal Inlandsche jongens, die aan het knikkeren zijn (ontleend aan een der boekjes van Croes, Rood, Wit en Blauw, leesboekjes voor de Hollandsch-Inlandsche scholen). Op de vraag: wat stelt dat voor, werden de volgende antwoorden gegeven: a. menschen, b. Arabieren, c. Petroek of Gareng (wajangfiguren), d. geiten, e. een Europeaan en een Europeesche dame, f. setans, verder zag men de jongens aan voor: een hert, een paard, een kat, een Europeesche dame, een gans, een Europeaan, een kind en een Chinees.

Nadat gevraagd was: Wat doen zij, wat spelen zij?, kwamen de volgende antwoorden te voorschijn: a. Javaansche kinderen aan het spelen, b. menschen aan het spelen voor hun huis; menschen, die naar sterren op den grond kijken; setans, die met elkaar zitten te praten, e. een Europeesche dame, een mensch en een Europeesch jongetje, f. een Chinees, een Hadji en een Inlander, g. een paard, een mensch en nog een

mensch, en tot slot h. een gans, een zwarte aap en een vogel. Door enkele vrouwen werden zelfs nog meer fantastische antwoorden gegeven.

Alles te zamen maakten de antwoorden van deze eenvoudige desalieden vaak een recht kinderlijken indruk. Hun begrippen waren door het lage peil der ontwikkeling, evenals bij kinderen, nog zeer slecht omlijnd, en woorden vormden voor hen dikwijls een begrip van een geheel anderen inhoud, dan voor ons met ons meer gerijpt verstand.

Vervolgens deelt dr. Engelhardt den uitslag mede van zijn onderzoek bij meer ontwikkelde Javanen. Om vergelijkingen te kunnen maken met de desamenschen, gebruikte hij voor dit onderzoek een reeks van plaatjes, gekozen uit de vroeger gebruikte series en legde deze voor aan:

1e. Twintig stedelingen van beiderlei kune, die nooit op school waren geweest, maar door hun beroep geregeld met Europeanen in aanraking kwamen (huisbedienden).

2e. Tien militairen, sommigen gegradueerd, anderen niet, die eveneens nooit een school hadden bezocht, maar gewoonlijk toch wel tijdens hun africhting eenig elementair onderwijs hadden gehad.

3e. Vijftig jongens en 50 meisjes uit de vijf klassen van een Inlandsche school der 2e klasse.

4e. Tien klerken in het bezit van het kleinambtenaarsdiploma.

5e. Tien leerlingen uit de hoogste klasse eener Inlandsche normaalschool, en

6e. Zeven Inlandsche artsen.

Bij de eerste 2 groepen bleek duidelijk, dat het leven in de stad, in de buurt van Europeanen op zich zelf reeds voldoende is, om althans de eerste moeilijkheden bij het herkennen van afbeeldingen te overwinnen. Het aantal goede antwoorden was, vergeleken met de landbewoners, hier meer dan verdubbeld. De beste cijfers werden verkregen bij hen, die al jaren lang in de stad woonden en bovendien reeds langen tijd in dienst van Europeanen waren. Toch liepen de uitkomsten, onder oogenschijnlijk gelijke omstandigheden soms nog aanzienlijk uiteen, hetgeen ook er op wijst, dat intellect en belangstelling bij ieder

persoonlijk daarbij toch ook nog van veel gewicht waren.

Bij de schoolkinderen werd het resultaat, behoudens enkele kleine onregelmatigheden, van klas tot klas beter, terwijl zij reeds in de tweede klasse het peil bereikten der ongeschoolde huisbedienden en militairen. Over het geheel genomen, behaalden verder ook de jongens belangrijk betere cijfers dan de meisjes. Voor velen bleek ook hier het feit, dat men in staat was de onderdeelen van het prentje te herkennen, doch dat dit niet voldoende was, om deze nu ook aanstonds in een goed geformuleerd oordeel samen te vatten. Het best brachten de militairen het eraf, blijkbaar omdat het hun in dienst van meet af aan geleerd was, zich van vragen en opdrachten altijd behoorlijk rekenschap te geven en ze zoo goed mogelijk te beantwoorden en uit te voeren. Dit was te meer opvallend, omdat zij door hun ongeoefendheid met vele prentjes nog groote moeite hadden.

Uit het vorenstaande zal wel duidelijk blijken, dat men, teneinde conclusies omtrent ziektoestanden bij Inlanders te trekken uit de methode van het plaatjes kijken, zeer voorzichtig te werk moet gaan en men lang niet op zoo vaste normaaltijden kan steunen als in Europa, over het algemeen gesproken, het geval is. Aan het einde van zijn belangrijke dissertatie laat dr. Engelhardt echter zien, dat men, ondanks de moeilijkheden, waarvoor men komt te staan, toch met de noodige voorzichtigheid wel belangrijke conclusies aan het ziekbed kan maken, zoodat deze methode van onderzoek voor Indië zeker niet geheel te verwerpen is.

Voor het groote publiek, dat nog zoo weinig idee heeft van de geestesgesteldheid van den Inlander zijn de verrichte onderzoekingen van belang, omdat het ons tenminste eenigermate oriënteert ten opzichte van verschillende psychische eigenschappen van onze bruine broeders, van welker hoedanigheden overigens nog zoo uiterst weinig wetenschappelijk is vastgelegd.

Arts. E. H. H.

Het voorstaand artikel verscheen in het „Soerabaiasch Handelsblad” van 25 September 1923. Als leek in de psychologie, maar

naar aanleiding van ervaringen, die ik zelf had opgedaan, had ik mij gevraagd, of sommige van de conclusies, die in dit artikel getrokken zijn, wel juist waren.

Zouden de proefnemingen, door Dr. Engelhardt gedaan, niet te veel uit eene Europeesche zienswijze zijn genomen, om conclusies naar de geestgesteldheid van den Javaan toe te laten?

Ik had in mijne werkkamer verzameld enkele batiks, de wajang-figuren der uitgave van de Commissie voor de Volkslectuur, enkele moderne wajang-batiks, waarop de figuren niet in stijve houding, zooals gewoon, zijn geteekend, maar in levendige groepen, verder gewone Europeesche prenten, en een stel Europeesche impressionistische lithografiën uit den laatsten tijd. Nu zijn er nog bijgekomen enkele teekeningen, voorstellende scènes uit de lakons, vervaardigd door een Javaansche leerling van een Hollandsch-Inlandsche school, die echter ver worden overtroffen door de prachtige wajangtafereelen uit het „Wajang Poerwa” door J. Kats, geteekend door den Javaan R. B. Soelardi te Soerakarta.

De Javaansche kunst is anders dan de onze, en niet makkelijk voor den Europeaan te begripen.

De Javaan zingt anders dan wij. Zal een Europeaan, en is hij nog zoo musicaal, een Javaanschen zang, dien hij voor den eersten keer in zijn leven hoort, zoo vlug onthouden als eene Europeesche melodie?

Staan niet wij Europeanen zoo vreemd tegenover de gamelan-muziek, dat het ons de grootste moeite kost, om er in te dringen?

De Javaan danst anders dan wij; het zal voor de beste Europeesche dansers niet makkelijk zijn, het hem na te doen.

De Javaan dicht anders dan de Europeaan. De prosodie der Javaansche dichtkunst is ons vreemd, het rijm hooren wij niet, tenminste niet zonder groote oefening en zonder kennis der Javaansche rijmwetten.

Zou de Javaan in zijne voorstellende kunst ook anders zien dan wij?

Deze vraag is in mij voor het eerst gerezen tijdens een bezoek, dat ik aan een Javaanschen kennis bracht. Mij werd een wajangfiguur getoond, geschilderd als b.v. de prenten van het „Darah Bharata”, maar mijn gastheer beweerde, dat deze wajangfiguur een

zijner familie-leden voorstelde, en wel op hem geleeke. Ik moet wel een verbaasd gelaat hebben getoond, want mijn gastheer merkte met een fijn glimlachje op: „Dat zal U wel niet begrijpen, want dit is onze manier, om menschen te portretteeren”.

Ik heb er mij toen bij neergelegd. Ik heb te weinig verstand van de Javaansche kunst, die zich in de wajang-figuren uit; ik ken de personen te weinig, die zij moeten voorstellen, zoodat ik uit een verzameling van wajang-figuren misschien alleen mijne vrienden Semar, Gareng en Petroek zou kunnen uitpikken, en geenszins in staat zou zijn, verschillen in dezelfde figuur, op verschillende wijze getee-kend, te zien. Een licht, een heel ver licht, begon eerst voor mij te schemeren, toen mijn batik-langganan te Djokja mij trotsch zijne moderne wajang-batiks toonde, die een Javaansch kunstenaar voor hem vervaardigt; doeken, waarop de wajang-figuren tot groepen zijn vereenigd, scènes uit de lakons, die op eens ook voor mij leven kregen. Ik noem maar enkele: eene strijdscène uit de Bhrata-Joeda; verder een der Pandawas, in ascese onder een boom zittende en bezwijkende onder de ontberingen, dien zijne broeders verzoeken, wat voedsel tot zich te nemen, en eindelijk eene scène uit „Gareng dadi ratoe”: onze vriend in vorstelijk gewaad, zijn manke voet in een schoen, de andere bloot, achter hem Semar, Petroek en enkele dienaren, en tegenover hem de prinsen. Een koddig doek, waarvan ik altijd plezier heb, als ik het weer eens uit de kast haal. Het zijn scènes uit het wajang-wong, voorgesteld door wajang-figuren, zooals wij ze gewoon zijn op de batik-wajang, maar het zijn geen doode poppen meer, het zijn levende menschen. Het zelfde geldt van de bovengenoemde teekeningen.

Ik weet nog niet, of dit eene nieuwe richting in de Javaansche schilder- of teekenkunst beduidt, of het op oude traditie berust; in elk geval is het eene kunst, voor ons wel vreemd en bizar, en die wel op eene heel andere zienswijze moet berusten dan waaraan wij Europeanen zijn gewend. Ik zelf heb eerst moeten leeren, er iets meer in te zien dan gewone wajang-doeken met slechts iets meer figuren dan men in het algemeen vindt; ik heb de doeken aan Europeesche kennissen laten zien, die er niets bij-

zonders in konden vinden; proeven met Javanen heb ik nog niet kunnen nemen.

Dat de zienswijze van den Javaan, wat zijne voorstellende kunst betreft, van de onze afwijkt, schijnt mij ook uit de batik-patronen te blijken. Ik mag hier wel verwijzen naar het werk van Jasper en Mas Pirngadie, „De Batik-Kunst”, waarin vele batikpatronen zijn geanalyseerd en dikwijls teruggebracht tot de oorspronkelijke voorwerpen, die met de traditioneele voorstelling, zooals zij in de bestaande patronen voorkomt, maar weinig overeenkomen. En ik zal wel niet de eenige Europeaan geweest zijn, die het eerst heeft moeten leeren, een verschil in batikpatronen te zien, die ieder javaansch kindje te Solo of Djogja op den eersten blik zal kunnen onderscheiden.

Om op onze eigene manier van het begrijpen van platen te komen: hoeveel daarvan is zuiver aangeleerd en niet intuïtief? Wij zijn opgegroeid in onze Europeesche methode van voorwerpen voor te stellen; wij hebben het nooit anders gezien. Hoeveel moeite zal het b.v. een kind uit een afgelegene streek in Holland kosten, dat zijn „A is een aapje” uit zijn prentenboek heeft geleerd, de verbindende lijn te trekken tusschen de prent en het diertje, als het voor den eersten keer in zijn leven een aapje in natura krijgt te zien? Ik herinner mij nog moeilijkheden, die niet ik alleen heb ondervonden, om voorwerpen uit afbeeldingen te herkennen: Wij kwamen naar Australië, een werelddeel met een op zich zelf staande flora en fauna. Wel hadden wij boeken met afbeeldingen van de planten en dieren, en waren met de afbeeldingen bekend. Maar toen wij de planten en dieren in natura vonden, zagen zij er heel anders uit, en hebben ook wij, en niet zonder moeite, eerst weer moeten leeren, ze onder de afbeeldingen te huis te brengen.

En hebben niet ook wij in den loop van onzen tijd geleerd, anders te zien dan vroeger? Het doorbladeren van eene geïllustreerde geschiedenis der schilderkunst, eene wandeling door het Rijksmuseum bewijst het. Wij hebben tegenover de verschillende „richtingen” uit den modernen tijd in het eerst ook vreemd gestaan; het lag niet alleen in de techniek, die veranderde; wij hebben ook moeten leeren, met de oogen der modernere schilders

te zien. Echter is mij dit laatste niet altijd gelukt: toen ik enkele jaren geleden na een langdurig verblijf in andere werelddeelen weer naar Europa kwam en eene tentoonstelling bezocht van de allerjongste Graphik, ben ik volkomen „bingoeng” geworden. De directeur van het museum heeft in dien tijd eene lezing gehouden, ten einde het publiek over deze moderne kunst in te lichten. Hij toonde eerst aan, dat de kunstenaars wel konden teekenen, zooals het publiek het tot nu toe gewend was te zien, dat de ons vreemde teekeningen echter pogingen waren de indrukken zoo weer te geven, als de kunstenaars bij nader analyse ze hadden verkregen, dat het dus hun manier was, om de dingen te zien, en wie dus deze kunst wou begrijpen, ook leeren moest, zoo te zien als deze kunstenaars. Het is mij, zooals reeds gezegd, niet gelukt; ik zou gaarne weten, wat bij ons te huis eenvoudige menschen zullen zeggen, als zij voor het eerst zulke platen zien en moeten uitleggen.

Ik zal echter ook aan het niet-herkennen van eene doode mug geen concludeerende waarde hechten; als insecten-verzamelaar heb ik ook met Europeanen in dit opzicht merkwaardige ervaringen opgedaan.

In het bovenstaand artikel wordt reeds opmerkelijk aangeduid, hoezeer de bekendheid met europeesche platen den uitslag gaf bij het resultaat der proefnemingen. Ik heb de voorstaande gedachten samengesteld en ingezonden aan den schrijver van het referaat, de vraag stellende, of de resultaten, daarin genoemd, niet enkel en alleen zouden aanduiden, tot hoever de menschen gewend waren geraakt aan afbeeldingen in het algemeen en europeesche afbeeldingen in het bijzonder?

Dat men echter, om tot conclusies over de geestesgesteldheid van den Javaan te komen, die eene parallele met de geestesgesteldheid van den Europeanen zouden toelaten, te werk moest gaan:

1. met afbeeldingen van voorwerpen, die de Javaan gewend is, voorgesteld te zien, en
2. dusdanig voorgesteld, dat zij beantwoorden aan de Javaansche tradities, om menschen, dieren en dingen voor te stellen?

In de wajang-poppen en teekeningen ligt reeds voldoende materiaal, om een sys-

teem van proefnemingen uit te werken; wat andere javaansche teekeningen betreft, zoo zullen ook die wel te verkrijgen zijn. Kale wanden en muren schijnen voor den javaanschen teekenaar dezelfde aanlokkelijkheid te bezitten als voor den Europeaan, en wie, zooals schrijver dezes, dikwijls uren tusschen de suikerwagens van de S.S. en N.I.S. heeft moeten doorbrengen, weet, hoeveel materiaal op de witte vlakken ervan zal te vinden zijn voor eene studie over javaansche teekenkunst en manier van zien. In de meeste gevallen zou ik deze teekeningen niet vergelijken met diegene van onze kwajongens in Europa, want de teekenkunst is door de batikkerij huiskunst geworden bij den Javaan, die juist in de ver afgelegen desa's nog veel uitgeoefend wordt. De teekenkunst zit v.m.i. den Javaan zeker veel meer in het vleesch en bloed dan ons Europeanen, en het zou zeer merkwaardig zijn, indien proefnemingen met teekeningen een andere geestesgesteldheid van den Javaan zullen aantoonen dan die van den Europeaan, mits deze proefnemingen op eene javaansche basis worden gebracht. Deze basis te vinden en uit te werken, zal zeker in zich zelf eene heel interessante studie zijn.

Door de heer E. H. H. werd mijn opstel doorgezonden aan den heer Dr. Engelhard, die intusschen weer naar Java was teruggekeerd. ZEd. was zoo vriendelijk mij een exemplaar toe te zenden van zijn werk. Hoe buitengewoon belangrijk dit is, blijkt ten volle reeds uit het voorstaand referaat, en het is te hopen, dat het door den boekhandel nog eens toegankelijk wordt gemaakt voor iedereen, die belang stelt in de psyche van den Javaan. ZEd. was verder zoo vriendelijk op de door mij geopperde gedachten integraal en schrijft me o.a.m.

„Het zal U blijken, dat ook ik van meening ben, dat de zonderlinge antwoorden, die ik van mijn desalieden kreeg, op zich zelf nog niet wijzen op een „andere” geestesgesteldheid, maar alleen scherp aantoonen, hoe zij door ongewoonte van ons systeem om niets af te beelden, aanvankelijk weinig of niets begrepen. Hoe van zelf sprekend dit achteraf ook moge zijn, toch moet ik bekennen, dat deze er-

varing mij in den beginne wel eenigszins heeft verrast. Een belangrijk hulpmiddel bij het onderzoek der geestesafwijkingen van zulk soort menschen ontvalt ons hiermede. Het laten noemen van een plaatje is nl. een uiterst eenvoudige en dankbare proefneming, die niet zoo gemakkelijk te vervangen zal zijn door een soortgelijke, die op het peil van ontwikkeling in de desa beter aansluit.

Dat er daar wellicht een „andere” wijze van afbeelden in zwang zou zijn, afwijkend van de onze, moet ik ontkennen, hoewel ik het met U eens ben, dat de kiem daarvan in zekere tradities der Javaansche kunst zeer stellig aanwezig is. Ik geef toe, dat men enkele der bekendste wajang-motieven gaarne copieert, maar overigens teekent men in de desa — voor zoover men dat al doet — al even onbeholpen als de ongeoefende bij ons; nl. verstandelijk-schematisch naar wat men van de dingen weet, waarbij de optische verschijning als zoodanig soms opmerkelijk in het gedrang komt. Ware dit anders en bestond er hier een waarlijk volgroeide typisch Javaansche illustratie-techniek met een eigen kijk op de dingen, dan lijdt het geen twijfel, dat wij in beginsel met het verstaan daarvan dezelfde moeilijkheden zouden ondervinden als de ongeschoolde Javaan met die van ons. Maar zoover is het nog lang niet en zal het wellicht ook wel nooit komen, zoo lang althans de ontwikkeling van dit volk nog gaat langs Westersche banen en niet uit den eigen aanleg zelf omhoog bloeit. Dat wij die moeilijkheden echter reeds eenigermate ondervinden bij de beoordeeling van Javaansche kunstvoorwerpen is ook mijn meening”.

Het is voor mij echter zeer moeilijk, mij bij de ontkenning van Dr. Engelhard, dat er een javaansche wijze van afbeelden bestaat met een eigen kijk op de dingen, neer te leggen. De eisch naar eene waarlijk volgroeide typisch javaansche illustratie-techniek is misschien te hoog-, of te modern, want die heeft zich bij andere cultuurvolken ook pas ontwikkeld met een vooruitgang op technisch gebied, die het javaansche volk nog niet heeft bereikt. Maar wat moeten wij zien in de ba-

tik-patronen en in de wajang-poppen en -teekeningen? (Ik laat de tempelreliefs, die ons zoo dikwijls illustraties, ook uit het javaansche volksleven geven, hier buiten beschouwing). Een deskundige der kunstgeschiedenis zal misschien parallelen kunnen trekken tusschen batik-patronen en wajangfiguren en de ornamentiek en voorstellende kunst van andere volken.

De eerste voorwerp der voorstellende kunst van de meeste volken zijn ontleend aan hun mythologie, legenden en mythologische geschiedenis; zijn niet de wajangfiguren de belichaming van de gestalten der javaansche mythologie en mythologische geschiedenis? Zijn de voortbrengselen der voorstellende kunst van andere volken alleen bedoeld om iets schoons te produceeren en niet ook om een idee uit te drukken, die met de voorgestelde personen vast verbonden is, om gedachten-associaties uit te lokken? En zal een wajang-figuur, of eene groep van wajangfiguren niet in staat zijn, in het gemoed van den Javaan gedachten, gedachten-associaties te doen rijzen? Is het niet mogelijk, door wajangfiguren gedachten te illustreren?

Dit zijn echter vragen, die misschien te ver van mijn onderwerp zullen afleiden, en die alleen Javanen zullen kunnen beantwoorden. Aan de Javanen onder de lezers van „Djawa” richt ik echter ook de volgende vragen:

1. Kunnen wij in de batik-patronen, of in enkele gedeelten daaruit, nog typisch Javaansche afbeeldingen zien?
2. Mogen wij de wajangfiguren (batik en teekeningen) als de typisch javaansche illustratie-techniek beschouwen (En dwaal ik, als het mij lijkt, dat er in de teekeningen, die wij op muren, suikervagen enz. vinden, eene zekere tendenz schuilt, om in het wajang-achtige over te slaan, zoodra de teekenaar een beetje meer aanleg verraaft?)
3. Is het samen- (niet naast elkaar-) voegen van wajangfiguren tot levendige groepen eene nieuwe richting of oude traditie van de javaansche kunst? ¹⁾

¹⁾ In de Pandji-Roman wordt dikwijls gewag gemaakt van batik met wajangfiguren.

4. Zal het mogelijk zijn, uit batik-patronen, het zij gestilizeerd of afbeelding-achtig, en wajang-figuren en groepen proefmateriaal samen te stellen voor een onderzoek naar de geestesgesteldheid van den Javaan, dat beter beantwoordt aan de eischen dan het europeesche materiaal,

dat Dr. Engelhard ter beschikking had en dus resultaten zou opleveren, die eene vergelijking met soortgelijke proefnemingen, met europeesch materiaal met Europeanen genomen, zou mogelijk maken?

H. O.

Barong op Bali ¹⁾

door J. Kats.

De op Bali voorkomende „spelen” zijn te onderscheiden in dansen e.d. met godsdienstige beteekenis en vertooningen, welke dienen tot ontspanning en vermaak.

De eerstbedoelde vervullen een rol bij godsdienstige plechtigheden en zijn te herkennen aan de offers, welke er noodzakelijk mee gepaard gaan. De opvoering van de spelen der tweede categorie eischt geen offers — behalve dan voor de, het spel en den dans begeleidende, gamelan — en is ook door de stof, die zij behandelen, gekenmerkt als profane kunst.

Niet steeds behoort een dans of een voorstelling uitsluitend tot de eene of tot de andere groep. Meermalen is de oorspronkelijk religieuze beteekenis ook nog heden bewaard, maar heeft zich daarnaast ontwikkeld de toepassing op een wereldlijk verhaal.

Dit is het geval bij: *t o p è n g*, welke haar oorsprong hoogstwaarschijnlijk vindt in voorouder-vereeniging; *s a n g h j a n g*, een medium, waarin de godheid zich manifesteert; en *b a r i s*, oorspronkelijk uitsluitend bestemd tot het uitvoeren van gewijde tempeldansen bij de aanbidding van offers aan de goden.

Een merkwaardige vertegenwoordiger van deze spelen met een dubbel karakter is de *b a r o n g*.

Deze bestaat uit een dieren-kop en een, op velerlei wijze versierd omhulsel, de huid van het betrokken dier. De houten kop heeft een beweegbare onderkaak. Twee mannen stellen zich onder het omhulsel op, de een aan het achtereind, de ander op de plaats van de voorpooten van het voor te stellen dier en wel zoo, dat hij met de handen onder- en bovenkaak van den kop kan vasthouden.

De naam „barong” is afgeleid van „bar-wang”, een woord, dat „beer” beteekent. Er komen echter onder de Balische barong's allerlei diersoorten voor, als:

Barong matjan (tijger),
„ bangkal (varken),
„ singa (leeuw),
„ gadjah (olifant),
„ poeoh (kwartel),
„ kètèt ok kèkèk (waarbij banaspati, de „vorst van het woud”, wordt voorgesteld).

Bij het vertoonen van de barong bewegen de beide spelers zich met danspassen voorwaarts, onder het nabootsen van dierbewegingen. De moeilijkste taak heeft hierbij de voorste, die den kop moet wenden en draaien en de kaken in rhythmische bewegingen op elkaar laat klappen.

Elke *désa* of vereeniging (*saka*) heeft haar eigen barong. Deze wordt als heilig beschouwd en treedt op als haar beschermer, inzonderheid ter afwering van demonen en van de kwade gevolgen van tooverkunsten.

Wordt het omhulsel uit de bewaarplaats gehaald, dan wordt er bij geofferd door een eigen priester, de *pamangkoe*. Bij het heerschen van epidemieën wordt de barong door de *désa* rond gedragen. Dit geschiedt ook in de 6de tot 9de maand van het Balische jaar, waarin — naar het volksgeloof — booze machten door de lucht zweven. In een klapperdop brengt men water, waarin offergaven, bijv. bloemen, zijn gelegd, bij den barong. De *pamangkoe* zegt daarbij verschillende toepasselijke spreuken op, offert en vraagt de hulp van den barong. Deze klappert daarop met de kaken boven het water in de klapperdop, waarin even de punt van zijn baard (de haren, die van den kop van de barong kètèt afhangen), wordt gehouden. Het aldus gewijde water (*penawar*) bezit genezende kracht. Vooral kinderen en vrouwen verzoeken bij den rondgang van de barong kètèt om een weinig van diens „haar”, dat zij als afweermiddel om den pols winden.

1) De barongan op Java zal later behandeld worden.

Een andermaal treedt de barong op als tegenpartij van de booze „rangda”. Na een kort gevecht verwijderd de barong zich om zijn volgelingen, de zoogenaamde „krissendansers”, te hulp te roepen. De rangda maakt hiervan gebruik, om zich uit de voeten te maken. Komen nu de krissendansers op het tooneel, dan is de rangda verdwenen en in vervoering keeren zij daarop hun wapen tegen zichzelf. Wie gewond wordt, brengt wiewater van de barong op de wond en... geneest. Hetzelfde middel wordt toegepast, indien het de rangda niet gelukt, zich bijtijds te verwijderen en de krissendansers hun vijand verwonden.

Boven werd reeds vermeld, dat de barong ook voor niet-godsdienstige doeleinden wordt gebruikt. Doordat hij een dier voorstelt, kwam men er als vanzelf toe om hem te laten optreden in andere spelen, waarin een dierfiguur op het tooneel moet verschijnen, inzonderheid bij „Djaok”, de vertooning van een verhaal uit het Adiparwa of het Bratajoeda. Zoo stelt de barong de koe voor in het bekende verhaal van de „wenschkoe” van Wasistha, die zijn meester alles kan verschaffen, wat deze begeert.

Er zijn in de boven beschreven functies van de barong verschillende trekken, welke een totemistischen oorsprong doen vermoeden. Wij noemen daaronder de volgende punten.

Desa's en vereenigingen hebben op Bali

haar eigen barong, wat doet denken aan den toestand bij enkele primitieve volken met bepaalde stam-totem's. De barong is, evenals een totem-dier in andere streken, „heilig”. Een nader onderzoek zal moeten uitmaken, of — en, zoo ja, in hoeverre — afstamming en voorouder-cultus hierbij een rol spelen of wellicht hebben gespeeld.

Het heilige totem-dier treedt op als beschermmer van den stam. Zoo treedt ook bij de barong sterk op den voorgrond het karakter van „bescherm-geest”, niet alleen tegen rampen, door de eigen diersoort veroorzaakt, maar in het algemeen tegen onheilen, ziekten en kwalen. Maar evenals bij het totem-dier is ook hier de noodzakelijke voorwaarde voor het verkrijgen van die hulp en bijstand: het verrichten van bepaalde ceremoniën, inzonderheid het brengen van offers,

Bij enkele volken komen totem-feesten voor, hoofdzakelijk bestaande in het uitvoeren van dansen, waarbij de bewegingen van het totem-dier met groote nauwkeurigheid worden nagebootst. Wij zagen boven, dat op Bali evenzoo deze nabootsing van het dier in gebruik is en zelfs als het voornaamste van de kunst van den „vertoonster” wordt beschouwd. De vraag rijst, of ook het verslinden van levende kuikens, waartoe de „krissendansers” in hun toestand van vervoering overgaan, niet is te verklaren als een nabootsing van de gewoonten van het dier, welks volgelingen zij zijn of dat zij wellicht oorspronkelijk voorstelden.

De Javaansche dans,

door Krida Beksa Wirama.

Afdeeling III.

DE HOUDING VAN LICHAAM EN LEDEMATEN.

De lichaamshoudingen in verband met de bedoeling van den dans worden hieronder aangegeven door vaststelling van verschillende maten. De „ziel van den dans”, dat is de gemoedsbeweging, welke er door wordt weergegeven, is echter niet in een maat of in een getal uit te drukken. Wij geven daarvoor enkele foto's, waarvan 10a een „streng” gelaatsuitdrukking en levendige bewegingen heeft, 10b een fiere gelaatsuitdrukking en houding, terwijl 10c een ernstige gelaatsuitdrukking paart aan een fiere houding. Deze gevoelens worden zoowel in den mannen- als in den vrouwen-dans uitgedrukt. Zij komen niet zoo zeer tot uiting door de gelaatsuitdrukking van den danser als wel door de volmaakte dansbewegingen zelve.

1. HOUDING VAN DEN HALS.

- a. Kijkt men recht naar voren, dan moet de hals recht opgericht zijn, niet overhellend naar voren of naar achter.
- b. 1. Wil men naar rechts kijken, dan moeten hals en hoofd eerst naar links worden gebogen, zoodat de middellijn van het hoofd ongeveer 8 c.M. van de lichaamsmiddellijn komt te liggen. De linker-halsspieren zijn slap, de rechter gespannen. Het links overhellende hoofd wordt vervolgens naar rechts gebracht, waarbij de schouders niet mee bewogen mogen worden. Daarna wordt het hoofd opgericht met het aangezicht naar rechts.

Wil men naar links kijken, dan zijn de bewegingen juist tegenovergesteld.

2. Voor het „patjak djonggo” (met korte rukken bewegen van hoofd en

hals) naar rechts wordt de hals ook eerst naar links gebogen (laat men het hoofd naar links overhellen), ongeveer 7 c.M. van de lichaamsmiddellijn. Bij een „krachtigen” dans (gagah) geschiedt de zijwaartsche buiging van den hals met rukken, bij een „fijnen” dans (aloes) geleidelijk.

Overigens zijn de bewegingen als bij b 1.

- c. Bij „aloes”¹⁾ zijn de oogen gericht op een punt, dat zich bevindt op een afstand van driemaal de lichaamslengte van den danser. Bij „gagah” is deze afstand vijfmaal de lichaamslengte.

2. EEN SEMBAH MAKEN BIJ HET SILA-ZITTEN.

- a. Bij „aloes” is de afstand van de duimen tot den neus $\frac{1}{2}$ c.M. of ze rusten tegen den neus, bij „gagah” is deze afstand 2 c.M., waarbij de hals met rukken naar rechts wordt bewogen (patjak djangga) en het gezicht vervolgens naar links wordt gericht (zie c).
- b. De afstand van de knieën is, vóór het maken van de sembah, 65 c.M.
- c. Bij het maken van de sembah worden de knieën tot op een afstand van 90 c.M. uit elkaar gebracht. Afstand van de knokkels der vingers van de rechterhand tot de borst 23 c.M., bij „aloes” 17 c.M. Afstand van de pols tot de kin 8 c.M., bij „aloes” 16 c.M.
- d. De oogen zijn recht vooruit gericht op een punt, als aangegeven in 1c.

3. KNIELLEN.

- a. Het scheenbeen niet te ver naar buiten of naar binnen.

¹⁾ Met „aloes” en „gagah” worden resp. zg. „fijne” en „krachtige” dansen bedoeld.

- b. De rechterknie hoogstens 29 c.M. verwijderd van de loodlijn, langs den rug getrokken.
- c. De linkerknie is 21 c.M. en de linkerhiel 47 c.M. verwijderd van de genoemde loodlijn.

4. DE STAND.

Staan met de beenen van elkaar op een afstand van 55 c.M. bij „gagah” en 51 c.M. bij „aloes” bij een lengte van den betrokkene van 168 c.M.

De voeten staan schuin op de lijn, die de beide hielen verbindt. De kleine teen is van die lijn 5 c.M. verwijderd.

Het achterdeel van het lichaam steekt niet verder dan 3 — 5 c.M. uit buiten de loodlijn langs achterhoofd en kuit.

5. DE ARM ZWAAIEN (njabet).

- a. De rechterhand voor de borst op een afstand van 20 c.M. en 13 c.M. onder de kin.

Het lichaam helt naar links over. Daarbij is de lichaamsmiddellijn 45 c.M. verwijderd van de loodlijn, die langs de hiel van het opgeheven rechterbeen kan worden getrokken.

De knie van het gebogen linkerbeen bevindt zich 13 c.M. onder de plaats, waar deze zou zijn, als het heen gestrekt is.

Het aangezicht rechtop of naar links gewend.

- b. De rechterhand voor de kin op een afstand van 25 c.M.

Daarbij komt de lichaamsmiddellijn op een afstand van 48 c.M. van de loodlijn langs de hiel van het opgeheven rechterbeen.

Het aangezicht rechtop of naar rechts gewend.

6. HET NEERZETTEN VAN DE VOETEN.

Vóór het neerzetten wordt de voet eerst opgeheven, bij „aloes” $4\frac{1}{2}$ c.M. en bij „gagah” 64 c.M. en daarna plat neer gezet (niet met de teenen omhoog of omlaag gericht als bij 2 en 3). Bij „aloes” wordt het linkerbeen gebogen, bij „gagah” gestrekt.

Ook al is de afstand van den voet tot den grond juist, dan mogen toch de teenen niet omhoog of omlaag worden gericht (zie b en c).

Bij het doorbuigen van het linkerbeen komt de knie 19 c.M. onder de plaats, waar deze zich bevindt als het heen gestrekt wordt. De afstand van de uit elkaar geplaatste voeten is als die in 4.

De helling van het lichaam naar links is als die in 5.

7. OVERHELLEN NAAR RECHTS EN LINKS.

- a. Bij de uitvoering van deze beweging wordt het been in de knieholte gebogen, knie en Achilles-pees worden strak gehouden, achtereenvolgens worden ontspannen de spieren van de heup, het middel en die onder de oksel.

Bij het teruggaan naar links wordt de voet op de teenen geplaatst (zie Afd. II sub. 5a).

De lichaamsmiddellijn wordt 13 c.M. verplaatst, de knie bevindt zich 13 c.M. onder de plaats, waar deze bij strekking van het been zou zijn.

- b. Het eenige verschil met a bestaat daarin, dat het linkerbeen geheel gestrekt wordt, de lichaamsmiddellijn verplaatst zich 23 c.M. en de voet wordt niet op de teenen geplaatst (zie Afd. II sub. 5b).

8. OPHEFFEN VAN HET BEEN.

- a. De voet wordt ter hoogte van 17 c.M. van den grond geheven, de voetzool wordt horizontaal gehouden, zoodat de richting van den voet evenwijdig loopt met die van de schouders, de teenen mogen niet omhoog of omlaag gericht zijn; knie en gewrichten zijn gespannen.
- b. Het eenige verschil met a bestaat daarin, dat het bovenbeen horizontaal ligt (de knie komt dus juist op één hoogte met de heup).

9. HOUDING VAN HET GEZICHT.

- a. Bij opgerichten stand recht naar voren ziende.
- b. Naar rechts gewend.
- c. Naar links gewend.

10. AFBEELDING VAN MILDE EN STRENGE GELAATSUITDRUKKING.

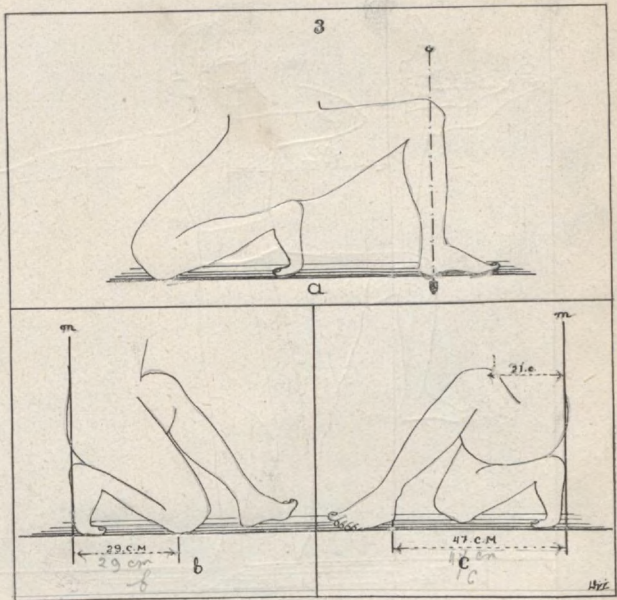
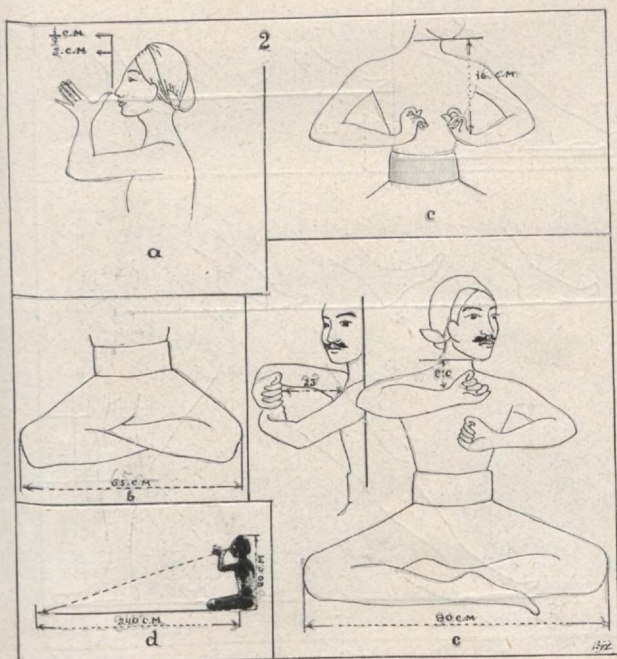
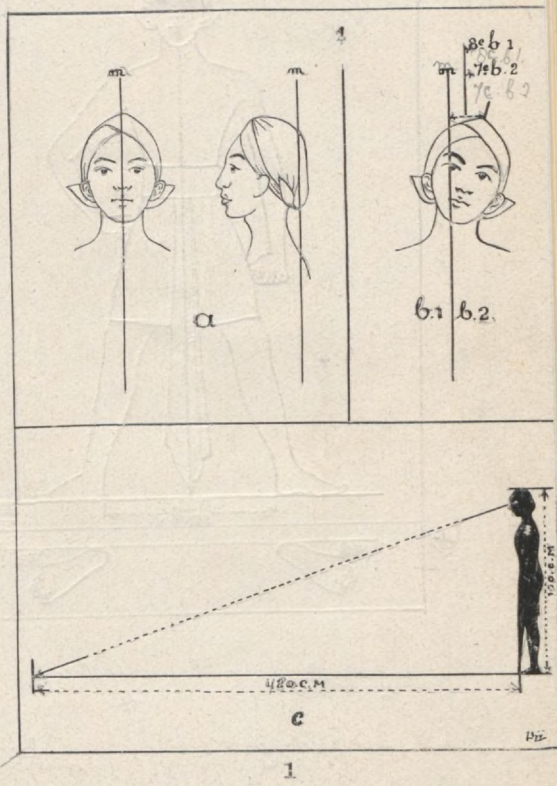
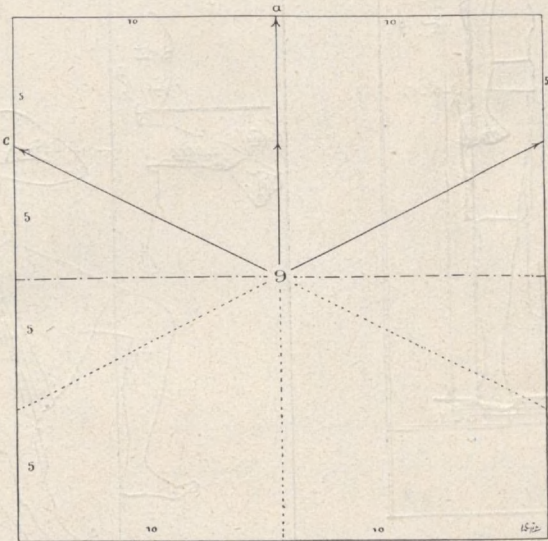
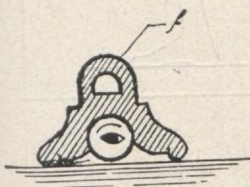
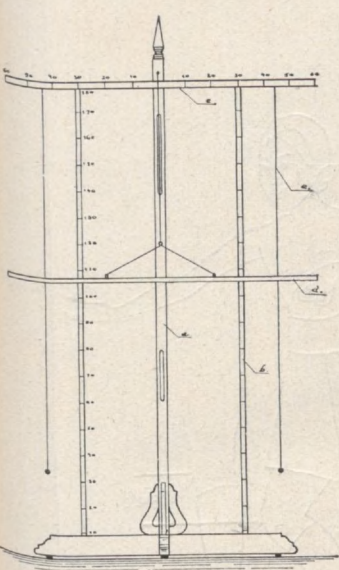
- Streng gelaatsuitdrukking bij „aloes”.
- Milde gelaatsuitdrukking bij „gagah”.
- Tamelijk streng gelaatsuitdrukking bij „gagah”.

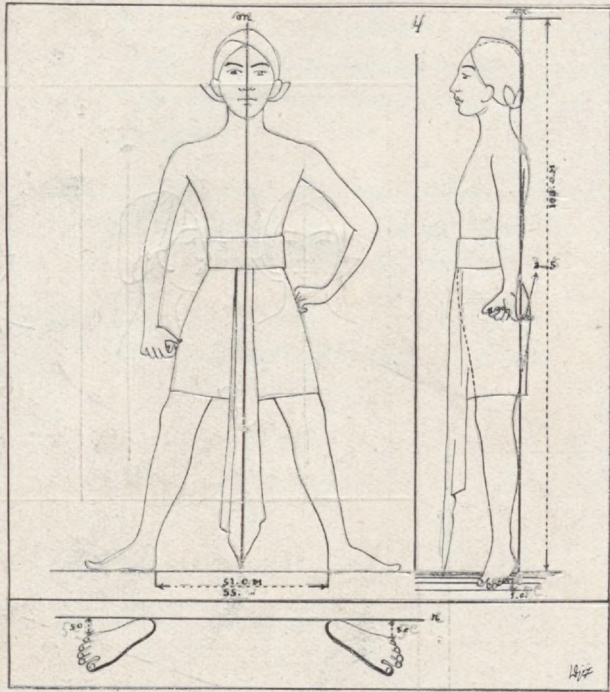
Een toestel voor het bepalen van maten en verhoudingen in verband met den Javaanschen dans.

- Standaard, welke kan dienst doen om de lichaams-middellijn aan te geven.

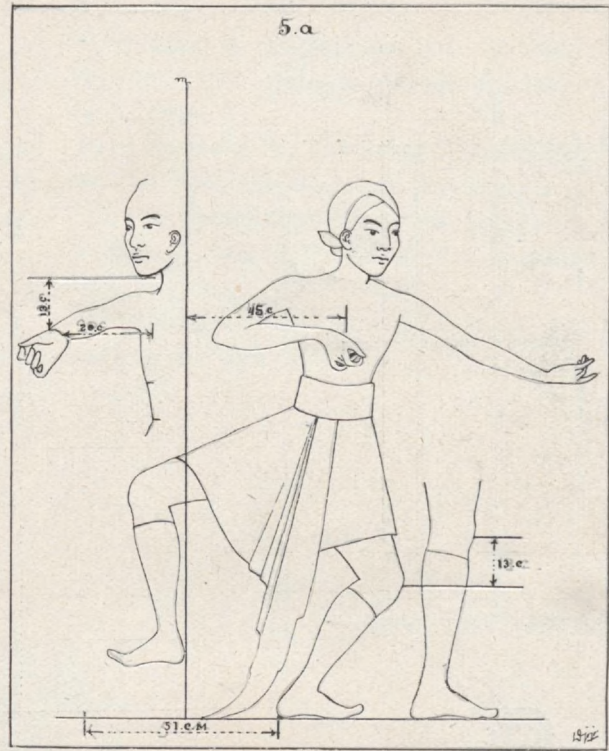

- Verdeeling in centimeters, o.a. ter bepaling van de lichaams-hoogte bij verschillende dansfiguren.
- Verdeeling in centimeters, o.a. ter bepaling van den afstand van de lichaams-middellijn.
- Verschuifbare lat ter vergemakkelijking van de bepaling der verticale maten.
- Een verplaatsbaar touw ter vergemakkelijking van de bepaling der horizontale maten.
- Hulpmiddel voor de bepaling van het richten van den blik.

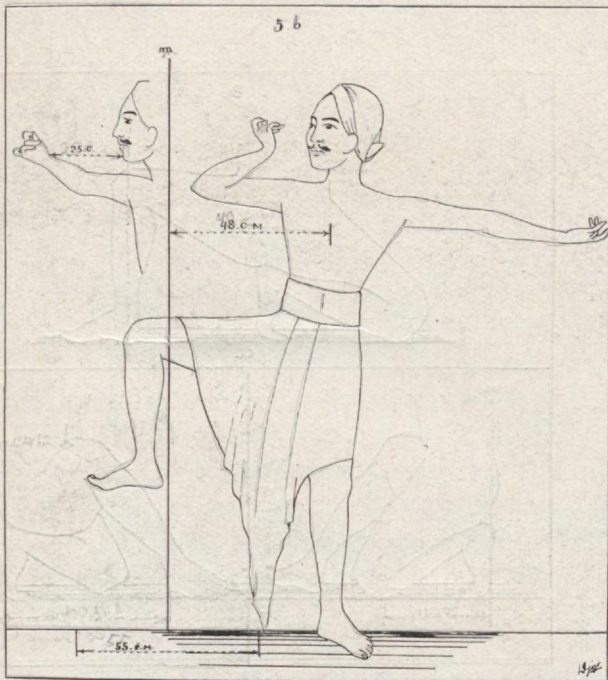

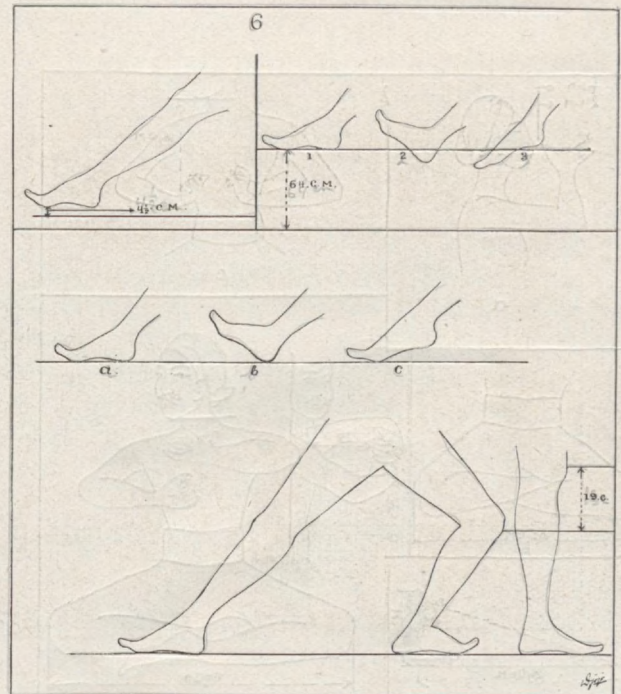
4

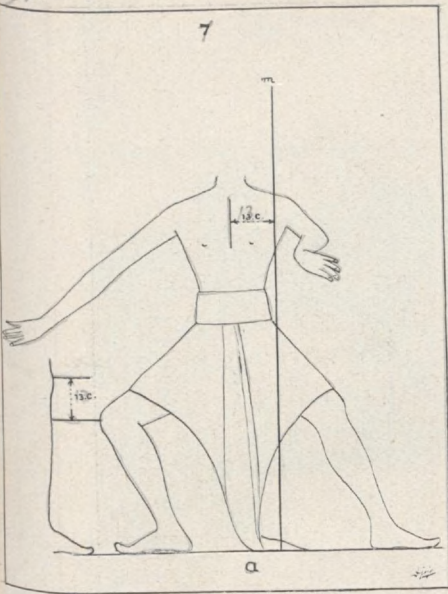
5a

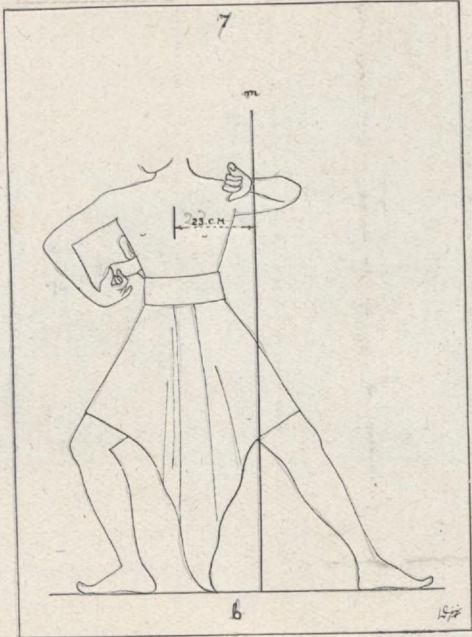
5b

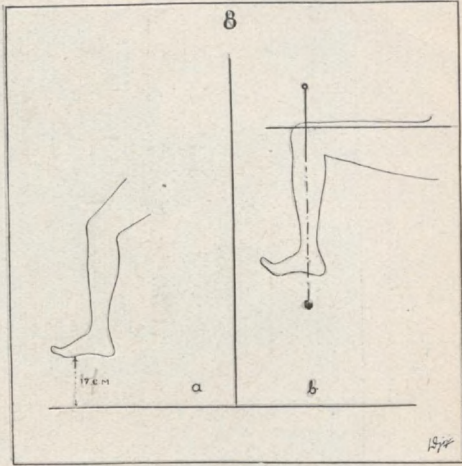
6

7a

7b

8

10a

10b

10c

Poentadewa op olifant met gevolg voorafgegaan door vaandel.

Van links naar rechts; draagstoel Droepadi; Nakoela op wit paard; Ardjoena in strijdswagen omgeven door gevolg voorafgegaan door vaandel; gevolg van Bima.

De intocht der Pandawas in Ngastina,

door Mevr. M. V. Moens-Zorab.

In de tweede helft van de maand Juni heeft te Solo de opening van de eerste Pasar Malem plaats gehad. Om deze heugelijke gebeurtenis eenig accent bij te zetten, kwam het Hoofdcmité op de origineele gedachte, de officiële opening te doen opluisteren met een optocht, voorstellende een episode uit Java's legendaire geschiedenis. ¹⁾ Tot dit doel koos men het zegevierend binnentrekken der Pandawas en hun bondgenooten binnen Ngastina, de ten koste van „oceanen van bloed” en bovenmenselijke opoffering herwonnen mythische rijksetel.

Niet zoozeer het onderwerp van den optocht was origineel; dit toch is zoo oud bijna als Java's vroegst gedocumenteerde geschiedenis en voor ieder ingewijde al een zeer vertrouwd thema. In het feit echter, dat Java's gewijde geschiedenis, voorheen immer beperkt tot het gebied van het drama en het hemelsche schouwtooneel, hier met forschen greep werd overgebracht op het modern-sociaal levenstoonel, lag het ongewone. Door den zich bewust wordenden geest werd de heilige grond van Java's verleden betreden, waar het aan traditie gebonden instinct slechts de goden laat gaan. — De optocht verwierf algemeen de Javaansche belangstelling, verhief zich zelfs boven het aanvankelijk verondersteld succes. Het nieuwe geluid bleek geen onwelkom geluid.

Tegen zonsondergang, tegen het aanbrenken van den nieuwen Javaanschen dag, betrad de optocht de hel verlichte terreinen van de Pasar Malem, hiermede onbewust een nieuwen dageraad aankondigend. — Het feit toch is niet te loochenen, dat het Javaansche intellect bezig is, zich uit de voorvaderlijke begrippen omtrent zijn vaderlandsche geschiedenis los te wikkelen. Zolang dit intellect een min of meer ondergeschikte plaats inneemt in zijn mentaliteit, kan de

Javaan berusten in het hullen zijner historie in het kleeid der mythe, in het liefdevol koesteren als „poesaka”, van een geloof dat niet meer levend is, dat zichzelf daardoor niet meer vermag te vernieuwen. Met het ontrukken van zijn geschiedenis aan den toovercirkel van het sentiment, met het profaneeren dier geschiedenis, is een eerste schrede gezet op het pad der geestelijke bevrijding. Zoo goed als er een intocht is in het mythische Ngastina van het Javaansche innerlijk en schoonheidsleven, is er een intocht in het intellectueele, in het historische Ngastina, dat op het gebied der wetenschappelijke geschiedvorsching ligt. Hieraan zullen gevoelsoverwegingen en dierbaar geworden tradities ten offer vallen.

Om nu terug te gaan tot hetgeen de optocht te zien gaf, hierin was de centrale figuur koning Poentadewa, gezeten op den koninklijken olifant, wiens eenige gebrek was, dat hij op rolletjes ging! Hoog verheven boven de menigte, leek hij waarlijk de koning „wiens voeten” zijn volk vereert, zooals dat in de terminologie der Oostersche devotie luidt, een devotie, welke regeerende vorsten en vereerde goden op één lijn stelt, op het hemelsche voetstuk plaats, waarnaar men opziet. — Overschaduwde door het vijf dubbele heerschersscherm, rustte op 's konings schoot het Boek der Wet, der Wijsheid van alle eeuwen, die Godsdienst is en Levenskunst. Poentadewa, wiens spiritueele vader God Dharma is, de God der Gerechtigheid, is het ideaal van vorstendeugd. Hij kent geen eigene verlangens, stelt ze achter bij die van allen, ook van den geringsten, hanteert als wapen slechts het meewarige hart. Zijn vaandel, dat hem vóór gaat, vertoont naar Javaansch idee, de regenboog: embleem van vorstelijke genade, die hoogste Wijsheid is.

In een statiekoets, getrokken door vier rossen van verschillende kleur, behaagt het

1) T.g.t. zal hierop worden teruggekomen.

den machtigen Krishna deel te nemen aan den zegetocht van zijn beschermelingen, de Pandawas. Gebieder van Dwarawati, incarnatie van Wishnoe, is hijzelf een stralende God gelijk. Hij voert de chakra, het vlammen- zonniewiel, embleem van zijn goddelijken vader. Sensueel in hooge mate, karaktereigenschap van elken zonnegod, is hij bovendien weinig scrupuleus, noch vrij te pleiten van arglist. Zijn groote vriendschap voor de Pandawas, voor Ardjoena in het bijzonder, stempelen hem des alniettemin tot een edele figuur. In den stoet als Heer der herders — en niet minder der herderinnetjes — volgen hem herdersknapen en rijksgrooten van Dwarawati. De priesterleerling in gebed, die zijn vaandel siert, duidt op de zichzelf wegcijferende devotie, die aan Krishna ten deel viel.

Uit geheel ander kruid gewassen dan zijn broeders is Bima, de held van den Bharatayuddha. Noch de edelaardige Poentadewa, wien de verschrikkingen van den oorlog tegen de borst stuiten, noch Ardjoena, den minnaar des levens, die bij tijden al het onrecht, hem door zijn neven aangedaan, over het hoofd ziet, omdat zij zijn verwanten zijn en niet minder omdat hij zichzelf het leven niet vergallen wil, zijn zoo onverzoenlijk als Bima. Een reus van kracht, weergaloos dapper, staat elke smaad, hun, die hij liefheeft, door de Korawas aangedaan, hem in het geheugen gegrift. Als deze schurken zijn neven zijn, zooveel te erger voor hen! Onbarmhartig vervolgt hij zijn vijanden in den strijd, het eigen leven niet achtend. Hij scheurt ze met den vreeswekkenden roofdier-nagel het lijf aan flarden of vermorselt hen de beenderen met zijn geliefd wapen, de knods van den primitieven oermensch. Hij is de wrekende gerechtigheid zelf; hij schroomt geen moeite, hij gaat te voet, waar anderen er hun gemak van nemen en rijdier of wagen bestijgen. Heftig en opvliegend, eerlijk en openhartig op het lompe af, doch vol opofferingszin voor zijn broeders en allen, die hij genegen is. Drona, de sluwe priester en vertrouwensman van koning Soejoedana, ziet in Bima den gevaarlijksten tegenstander van de Korawas; hij haat hem hartgrondig en staat hem meermalen naar het leven. — Als spiritueele zoon van den windgod Bajoe, voert Bima in zijn vaandel

een vleugel; een leger van demonen, symbool van ontketende natuurkrachten, behoort tot zijn gevolg.

Behalve Dewi Koenti, de koninklijke moeder en Droepadi, gemalin des konings, die beiden ballingschap en ontbering met de Pandawas gedeeld hebben, valt de aan het hoofd van den stoet geplaatste Widoera op, de kreupele, hoogbejaarde oom der Pandawas, jongere broeder van Pandoe en Destarata. Hij is niet moede geworden zijn stem ten gunste zijner benadeelde neven te verheffen. De eereplaats, die hij in den stoet inneemt, komt hem ten volle toe.

Van de twee jongste Pandawas, tweelingen en de benjaminnetjes, die met ontzag opzien tot de oudere broers, is Nakoela een toonbeeld van jongelingsschoonheid en munt Sahadewa uit door een helderen geest. Zij zijn gezeten op een wit en een donker paard, vage herinnering aan de oud-Wedische goden der ochtend- en avond-schemering, de Aswini, van wie zij de openbaringen heeten.

Als laatsten in den stoet volgen zij, die er de tragiek van uitmaken. De blinde, zwaar getroffen Destarata, wien door den oorlog al zijne honderd zonen ontnomen zijn, keert huiswaarts van het slagveld met zijn echtgenoot Dewi Sandari; zij hebben een laatsten blik geworpen op de lijken van hun talrijk kroost. Poentadewa zal later alles in het werk stellen om hun groote leed te verzachten, waarover Bima zich zeer ontsticht zal toonen. Bima stelt Destarata aansprakelijk voor de misdrijven van zijn zoons en noemt hem een karakterloos, zelfs misdadig wezen.

Als laatsten in den stoet volgen de gijzelaars, van wie de voornaamste is Drona's zoon Aswatama. Hem had Ardjoena willen dooden, omdat hij zoowel Srikandi, Ardjoena's pittige jongere gemalin als Pantjawala, Poentadewa's eenigen zoon, door sluipmoord in den slaap om het leven had gebracht. Maar de goden hebben Aswatama's dood niet gewild, de dood, die Aswatama wellicht zelf verkozen had boven de schande van gijzelaar der Pandawas te zijn.

En als de stoet is voorbij getrokken, is het mythisch verleden een wijle herleefd voor hen, die begrepen.

Het Javaansche Voorerf,

door P. A. Koesoemo Joedo.

In het Orgaan „DJAWA” van Juni 1924 No. 2 heb ik een artikel van den Heer Sastra Amidjaja gelezen, verklarende het bouwen van Javaansche huizen, zoo ook het uitkiezen van goede bouwgronden met nauwkeurige berekeningen. In vervolge daarvan is hiergaand een toelichting, hoe de Javanen volgens berekeningen hun voorerfdeuren bouwen.

Dit verkrijg ik niet uit mijn eigen bevin- ding, maar afkomstig van onze voorouders. Op de lengte van het voorerf en aan welken kant men die deur zal plaatsen. Zoo bijvoor- beeld met het front naar het Noorden, dan

meet men vanaf de Oost-hoek tot de West- kant.

Na de lengte van het erf opgenomen te hebben, verdeelt men ze in negen gelijke stukken. Voorts kiest men volgens achter- staand figuur met de afstand, waar de deur gebouwd zal worden.

Daarna wordt de afstand in negen gelijke deelen verdeeld. Hiervan kan men een keuze doen, want elk heeft zijn eigen karakter, zoo- als achterstaand figuur en verklaring een duidelijk beeld geeft.

VERKLARING.

I.

De Javaansche benaming.

1. veel verdriet lijden.	Lawang geringan.
2. rijk aan bezoekers.	„ soegih tamoe.
3. Rijk aan kinderen.	„ „ poetra.
4. veel tegenspoed.	„ Keh sijalané
5. Last van diefstallen.	„ Kemalingan.
6. geld verkrijgen van kinderen	„ Holèh harto saking poetro.
7. sterke wil.	„ Boedi roso.
8. schande lijden door kind.	„ Hantoek doso saking poetro.
9. arm.	„ Mlarat.

II.

1. Schande lijden door kind.	Lawang doso saking lijan.
2. trouwen met schoone vrouw	„ hantoek hestri hajoe.
3. Luxe kleeven verwerven.	„ hantoek boesono hadi.
4. werk goed voltooien.	„ hantoek sampoernaning karjo.
5. Veel blijdschap.	„ soegih saromo.
6. verdriet lijden.	„ Soesah hanati.
7. twistziek.	„ Sring toekaran.
8. grootmoedig.	„ Hageng manahé.
9. last van diefstallen.	„ Kemalingan.

III.

1. kind hebben van bediende.	Lawang hantoek hanak saking batih.
2. kinderloos.	„ datan darbe soeto.

3. boosaardig.
4. kennis opdoen.
5. herhaaldelijke sterfgevallen.
6. sterk karakter.
7. rijkdom.
8. in een slecht blaadje staan bij den koning.
9. veel bedienden.

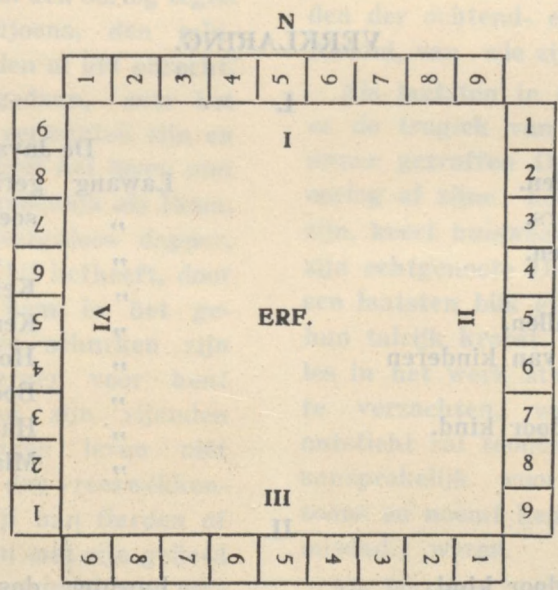
- „ doeto tjipto.
- „ holeh ngelmoe.
- „ sring kepatèn.
- „ hati keras
- „ hantoeik soegih.
- „ tjatjat mring Ratoe.
- „ hangsal batih katah.

IV.

1. onrechtmatig geld verkrijgen.
2. trouwen met schoone vrouw.
3. veel kinderen.
4. geëerd door echtgenoot.
5. last van diefstallen.
6. geluk en rijkdom.
7. ongeluk en tegenspoed.
8. geld verkrijgen.
9. veel verdriet lijden.

- Lawang hangsal harto karam.
- „ „ garwo hajoe.
- „ soegih poetro.
- „ menang ngangkoehi garwo.
- „ kemalingan.
- „ hantoeik soegih soeko galih.
- „ bendoe.
- „ hantoeik harto.
- „ geringan sedihan.

FIGUUR.

Houtsnij-werk

door Mevr. A. J. Resink-Wilkins.

Hoe, door belangstelling en onder goede leiding, de kunstnijverheid kan worden bevorderd, toont ons het volgende, prijzenswaardige voorbeeld.

Men vergelijke onderstaande photo's van twee bewerkte, houten doozen, in vorm gelijk, doch in motieven en afwerking zeer van elkaar verschillend.

De mooie houten doos is onder leiding van Pangeran A. A. P. Pakoe-Alam gemaakt geworden door een jongen, Javaanschen timmerman, die dit werk in zijn vrijen tijd uitvoerde.

De doos is een geschenk van Pangeran A. A. P. Pakoe-Alam aan den HEd. Heer Jhr. R. de Marees van Swinderen, den Nederlandschen Gezant te Londen.

Pangeran Pakoe-Alam heeft verschillende oude motieven eerst op papier laten teekenen en als proef deze motieven op stukjes hout laten uitsnijden.

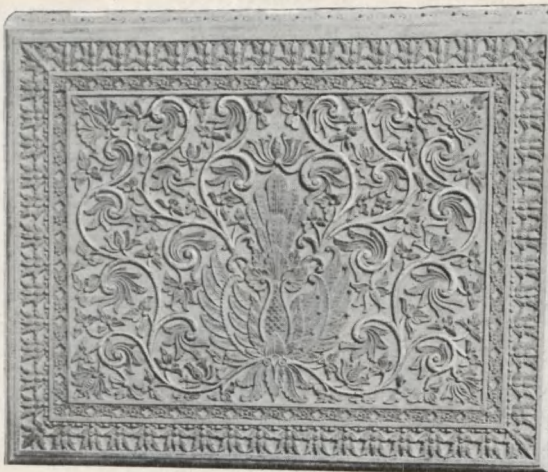
Al heel gauw bleek, wat als teekening zeer mooi was, in houtsnijwerk een teleurstelling gaf, wat ten leste, na vele proefnemingen, deze laatste mooie combinatie tot resultaat gaf.

bloemen voortkomen, sierlijk één geheel vormend. Boven op den staart van de Garoedo een lotusbloem en in de vier hoeken een vlin-der, zoo geplaatst dat zij, als ware het bloemen, tot het geheel behooren. — Als omlijsting van het middenvak komt eerst, een kleine, fijne, gebloemde rand van 2 c.M., dan een rand van 3 c.M., waarna een effen lijst van 1½ c.M. volgt.

Alles is zeer diep en met zorg uitgesneden, waardoor de lijnen mooi uitkomen. De groote tegenstelling van de fijne, rijke randbewerking bij de forsche lijnen van het middenstuk, geven een groote bekoring aan het geheel.

De doos is 53 c.M. lang, 44 c.M. breed en 12 c.M. hoog, buitenwerks gemeten. Alle zijden van de doos zijn met een afgepasst ornament afgewerkt, behoorende tot de ranken bloemmotieven van het midden-stuk en aan het voeghang- en sluitwerk is alle zorg besteed, waardoor een volmaakt geheel is verkregen.

Als men daarbij vergelijkt de doos uit Japara, dan is de tegenstelling heel groot.

Het midden-ornament is een krachtig gestyleerd Garoedo-motief, waaruit ranken en

De twee wajang-figuren, zonder zin tegenover elkaar gesteld, met een bloempot in hun

midden, is heel leelijk en als het oog nog valt op een ridderkruis als haarversiering, in de rechtsche figuur, dan vraagt men zich af, hoe zoo'n wansmaak in het leven is gekomen bij menschen, die toch de kunst van ornamentatie zoo goed gekend en gevoeld hebben.

De omlijsting is op zich zelf niet kwaad, maar als die ontaardt in een traditioneele omlijsting, waarin geen variatie is, dan wordt het een vervelend, afgezaagd motief. Bij al dit soort werk, krijgt men den Griekschen rand, den vlammen-rand en het oekel²-motief, alsof er geen andere motieven te bedenken zijn. Ook het bloem-motief in het midden-stuk

is in dit soort werk bijna altijd hetzelfde en is een herleving in dit werk dringend noodzakelijk, ook in het aanvoelen van het ornament, dat men op een bepaald stuk wenscht te plaatsen.

Moge het voorbeeld van bovengenoemde, te Jogja vervaardigde doos voor Japara, waar zoovele kundige houtsnij-werkers zijn, een prikkel worden, om de oude glorie weer terug te krijgen, zoowel ten aanzien van de bewerking, als van de ornamentatie van hunne houtsnij-kunst.

Jogja, Sept. 1924.

Wajang-koelit en Animisme,

door Mevr. M. V. Moens-Zorab.

De dramatische kunst van een volk is een uiting van zijn psyche. Schier zonder uitzondering heeft de nauwe verwantschap tussen 's menschen innerlijk en deze aanschouwelijke verbeeldingskunst tot uitgangspunt het bovenzinnelijke, de verhouding van den mensch tot boven hem staande machten. Na tien eeuwen en langer is het Javaansche schimmenspel nog niet als profane kunst te beschouwen, daar ook nu nog geen voorstelling wordt aangevangen, zonder het gebruikelijke offer aan de schimmen der voorvaderen, aan de goden van weleer. Het animistisch oergeloof, dat aan het offer van den dalang de macht toeschreef, om middels de leeren „zielepoppen” den geest der voorvaderen vaardig te doen zijn, leeft onbewust in de volksziel voort. Ongetwijfeld komt hierin tot uiting de eigenschap, in zoo ruime mate aan het Javaansche volk eigen, van vasthouden aan oude tradities, aan elementaire begrippen, moge het offer ook voor den intellectueelen Javan de hulde symboliseeren aan zijn cultuurgeschiedenis, de piëteit voor zijn meer aangevoelde dan geboekstaafde historie.

Het Indonesisch schaduwspel kan oorspronkelijk niet veel anders dan de magische, min of meer gedramatiseerde handelingen van goede en kwade geesten, van de zielen der afgestorvenen, op zijn beperkt repertoire gehad hebben. Zijn cultureelen inhoud dankte het eerst aan de godsidee, waarvan de machtige, epische Hindoe verhalen zoo gansch en al doortrokken waren. Dit uiterst plooi-bare godsbegrip wortelde evenzeer in het animisme. Hierin zij de verklaring te zoeken, dat het niet slechts een geëigenden voedingsbodem vond bij den animistischen Javan, doch het dezen metterdaad in staat stelde, zijn animisme tot hooger intellectueel plan op te voeren.

De epische mythologie van het Ramayana en den Mahabharata leidden een stelsel in

van vredige en demonische, want strijdende, goden en half-goden, gebaseerd op het geloof aan stamheroën en aan verpersoonlijkte natuurkrachten en natuurverschijnselen. Op het stramien van godsdienst en historie tooverden hier een zinnestrelende fantasie, een stemmingsrijke psyche, onsterfelijke kunstwerken. De scharen van hemelnymfen en widyadara's, van raksasa's, boeta's en danawa's, van vruchtbaarheidsgheesten, kinnari's en vampyrs, van de meest uiteenlopende diergodheden — overblijfsel van archaisch totemisme — welke den goden een rijdier of een trouwe dienaar waren, overstelpten den minder bewegelijken Javaanschen geest, brachten dien in vervoering, gaven dien vleugelen.

Nog een andere categorie van goddelijke wezens moest voortkomen uit het rusteloos nieuwe combinaties scheppende Hindoe-geloof: de incarnaties der Oppergoden: Brahma, Ciwa, Wishnoe, als regeerende vorsten en priesters. Deze verschijningsvormen konden middels „tapa” gedurende hun aardisch bestaan, behalve zich „psychisch restaureeren”, den goden hun wil opleggen, om zich aan het eind daarvan in diezelfde goden op te lossen. — De priesterkaste in het Hindoe-land was sinds onheugelijke tijden de drager der goddelijke wetenschap, welke zij zich o.a. ten nutte maakte, om de politieke macht des lands te vermeesteren. Slechts noode deelde de brahmaansche geestelijkheid die macht met de kaste der Ksattriya's, wier sterke arm door haar echter kwalijk kon worden ontbeerd. Het feit, dat ten slotte uit deze kaste der krijgslieden de vorstengeslachten en hun hoogen aanhang zijn voortgekomen, spreekt wel voor zichzelf. Kracht, niet minder dan Kennis, wyl doelbewuste uitingen van Energie, droegen, in een land van enerverende hitte als Java, ten allen tijde de vonk der goddelijkheid.

De wereldlijke vorst en de prietervorst, de Radja Pandita, vormden de twee machten, welke de Oost-Javaansche vorsten na de tiende eeuw op hoogst ingenieuze wijze op zichzelf wisten te centreeren, dank zij een alles overwoekerend animisme. Talrijker dan ooit in het Hindoe-stamland is geschied, deden zij zich graftempels bouwen, waarin hun eigen ziele- of portret-beeld in de gedaante van Çiwa of Wishnoe, voorzien van derzelver goddelijke emblemen, als hoofdbeelden werden opgesteld, ter vereering voor het nageslacht. Opgericht boven de put, waarin zich de asch van het verbrande stoffelijk omhulsel des vorsten bevond — deze asch toch bevatte de zielestof van den verscheiden heerscher — verschilden deze beelden in den grond slechts weinig van de vroegere animistische voorouder- of clan-beelden. Het stoffelijk omhulsel had hier plaatsgemaakt voor een goddelijk, hetwelk niet langer den stempel der vergankelijkheid droeg, dat hier vervangen was door een waardige omhulling, waarin naar zoo groot mogelijke gelijkenis gestreefd was met dat der godheid, wiens incarnatie de vorst heette te zijn en met wie hij zich na den dood hereenigde. Waar de vorst zich beschouwde als het middelpunt van elke godsvereering zijns volks, kon hij zich de openbaring van meerdere goden rekenen. Daartoe deed hij gedeelten zijner asch bijzetten, zowel onder een Çiwa-, als onder een Wishnoe- of Boeddha-beeld, zelfs onder „gecombineerde” beelden dezer godheden. Van dit laatste soort beelden is het fraaie portretbeeld als Harihara van den stichter der Madjapahit dynastie een voorbeeld.

Deze onvergankelijke steenen beelden beschikten vaak over bovennatuurlijke ledematen, ter aanduiding hunner goddelijke macht. Ook konden ze, in overeenstemming met de godenopenbaring, welke de vorst wenschte voor te stellen, bijv. als de grimmige verdelger der vijanden zijns volks, demonisch zijn van uiterlijk, met slag tanden, grijnzende gelaatstreken, van woede uitpuilende oogen. Deze „psychische” portretbeelden pretendeerden dus waarlijk niet vóór alles een natuurgetrouwe afbeelding van de aardsche vorstelijke physionomie te zijn. Toch verschilden deze beelden tegelijkertijd genoegzaam van de werkelijke

godenbeelden, dat het den ingewijden Javaanschen offeraar duidelijk was, dat in deze bovennatuurlijke omhulling, welke reeds de zielestof van den vorstelijken stamhero bevatte, diens door het offer opgeroepen, onsterfelijke ziel kon nederdalen, om de wenschen te vervullen van zijn devoten onderdaan, om diens bemiddelaar te zijn bij de godheid. — Het indische godenstelsel ten spijt, had de uit de animistische wereldbeschouwing gekristalliseerde zielevereering hier feitelijk het laatste woord.

Op analoge wijze heeft het Javaansche schimmenspel, waarin naar Hindoe voorbeeld, historie en godsdienst het drama inspireerden, zich losgemaakt van de oorspronkelijk Indische entourage. Indien de marionetten zelf al niet van Javaanschen oorsprong zouden zijn, dan hebben deze zich toch volkomen aangepast aan de Indonesische sfeer. Beschouwden de Hindoe-Javaansche vorsten zich als de openbaringen der Hindoe goden, met evenveel reden van bestaan rekenden zij de mytische helden van Ramayana en den Mahabharata tot hun voorvaderen, deden zij de handelingen dezer voorvaderen door het volk vereeren.

Waar naar animistisch begrip de voorouderlijke, ideeële afbeeldingen, de portretten in buffelleer vervaardigd zijn van zielestof bevattend materiaal, is de weg voor de ziel bereid. Door het offeren aan de voorouderzielen, kunnen de marionetten geactiveerd worden. De dramatis personae worden daartoe bij den aanvang van het spel, naar aloude traditie, in standvastige, hoewel plaatselijk varierende volgorde, aan weerszijden van de kelir opgesteld — een aantal dat zijn plaats in de kotak heeft, uitgezonderd — als hemelsche toeschouwers van het zich aanstonds afspelende drama; deze lijdelijke rol wordt voor die van acteur verwisseld, telkens wanneer de handeling zulks vereischt.

Wanneer de dalang de goenoengan — de duistere wolkenboom of -berg — welke zich in het midden van de kelir bevindt, verwijderd heeft, openbaart zich de lichte hemelruimte, wordt het onzienlijke zichtbaar. In zijn rol van sjamanen-priester heeft hij de nederdaling der voorouderzielen bewerkstelligd, met behulp van het offer en het branden van wierook niet alleen, doch ook de geheel op zijn

Het Javaansche wajangspel — in zekeren zin gewijde kunst gebleven — wordt gedra-

HET KOLONIAAL ONDERWIJS-CONGRES

te 's Hage, 23 — 24 April 1924.

door Pastoor F. van Lith.

Het hoofdonderwerp van dit congres is geweest de Hoogeschool in Indië.

De bedoeling is niet een uittreksel te geven, hoe kort ook, van alle praeadviezen en besprekingen.

Het zou altijd nog te lang worden. Voor de lezers van Djawa is het voldoende een helder overzicht te hebben van den loop van dit congres.

Er valt niet te klagen over gebrek aan belangstelling van de zijde der Regeering of der belanghebbenden bij de ontwikkeling van Indië. Bij de opening waren tegenwoordig Z. K. H. de prins-gemaal (prins Hendrik) en de minister van Koloniën.

Verder werd aan de vergaderingen deelgenomen door vele bekende Indisch-mannen en deskundigen op onderwijs-gebied, ook door vele Inlandsche Studenten aan de Nederlandsche Universiteiten.

De behandelde stof was verdeeld in 5 punten.

- I Het Indisch Hooger Onderwijs in het algemeen
- II Het Rechtskundig Hooger Onderwijs
- III Het Medisch „ „
- IV Het Letterkundig „ „
- V Het Technisch „ „

Ter sprake kwam de vraag: Zal er één enkele Universiteit zijn of zullen er vele hogescholen zijn, vereenigd onder een centraal bestuur. Natuurlijk was het onmogelijk, dit onderwerp te bespreken zonder een tweegevecht tusschen Bandoeng en Batavia om den voorrang.

Beslissingen werden op dit congres niet genomen. De indruk werd evenwel gewekt, dat de meerderheid om praktische redenen was voor vele Hoogescholen vereenigd en verspreid.

Een tweede vraag was: Is het hoofdoel van de Universiteit de wetenschap of het praktisch nut. Verschillende sprekers wa-

ren bevreesd, dat de op te richten school niet zou staan op het peil der Nederlandsche Universiteiten. Anderen wezen op de noodzakelijke aanpassing aan de omstandigheden en op de taak, die de Universiteit te volbrengen heeft voor den goeden gang der organische verrichtingen van het levend lichaam van het volk in Indonesië.

In beide uitingen ligt een kern van waarheid. Indië mag niet worden afgescheept met een instelling, die niet hooger uitgaat dan de eischen van het oogenblik in den vorm van de noodzakelijke kennis van het te verrichten werk.

Dwaas zou het echter zijn, zoo hoge eischen te stellen voor de wetenschap, als wetenschap, dat de oprichting eener Universiteit daardoor een hersenschim gaat worden.

Een Universiteit in Indië kan niet de gelijke zijn van Leiden, ook niet een copie. Indië is niet Nederland en een Indische Universiteit kan en mag niet zijn een Nederlandsche. Onder verschillende opzichten zal de Indische Hoogeschool moeten onderdoen voor haar Nederlandsche Zuster, maar op bepaalde punten zal de Indische het winnen van de Nederlandsche, juist, omdat zij Indisch is.

In elk geval mag het goede, dat uitvoerbaar is, niet worden opgeofferd aan het volmaakte, dat onbereikbaar is.

Een derde vraag gold de mate van vrijheid, die aan de studenten moet gegeven worden aan de Indische Hoogeschool.

Sommigen pleitten voor onbeperkte vrijheid. Anderen wilden eenig toezicht en ook leiding. Het spreekwoord zegt: De deugd is in het midden.

Opmerkelijk was bij de verschillende sprekers een ondergrond van twee stroomingen, de eene uitgaande van het beginsel, dat Indië bijna rijp is, om op zich zelf te staan en voor-

zichtig behoort te worden losgelaten om den eersten stap te zetten op de eigen levensbaan, de andere uitgaande van de overtuiging, dat Indië alleen niets kan en nog langen tijd, zoo niet altijd, zal moeten afhangen van Nederland.

Deze laatste meening wordt typisch weergegeven door een schrijven in één der Nederlandsche dagbladen, die zegt: „Een Inlander weet niets en kan ook niets. Als hij wat zegt, dan heeft hij het gehoord van een Nederlander, als hij iets wil, dan wordt hij gedreven door een Nederlander, als hij iets tot stand brengt, dan staat achter hem, die hem steunt en helpt, de Nederlander”. Is hij student aan een Universiteit en hij waagt het te spreken, dan heet het: „Hij heeft geen eigen tong. Hij zegt na, wat Snouck en Hazeu hem voorzeggen. De Inlandsche studenten zijn niets dan verlengstukken van de tongen van Hazeu en Snouck”.

Op het congres is niets van dien aard gezegd. Dit spreekt van zelf. De heeren, die daaraan deelnamen, stonden te hoog en waren te wellevend om zich op die wijze uit te spreken.

Evenwel, dat de twee stroomingen bestonden, was duidelijk te onderscheiden.

In bijzonderheden treden omtrent de verschillende op te richten Hoogescholen of faculteiten, willen wij niet, daar dit hier de plaats niet is.

Slechts eene enkele bijzonderheid zullen wij vermelden.

Bij de behandeling van het 4e punt: „Het uitgroeien van de bij het Rechtskundig Hooger Onderwijs reeds dadelijk noodzakelijk te doceeren literaire vakken tot een zelfstandige letterkundige faculteit” werd het woord gegeven aan den heer Poerbatjaraka.

Deze stond op, maar zijn gevoel was hem te machtig. Er was bericht ontvangen, dat de Rechtskundige en Technische Hoogescho-

len op het punt stonden te worden opgericht, terwijl de Medische Hoogeschool spoedig daarna tot stand zou komen. Van de letterkundige faculteit werd niet gesproken.

Dit was hem, den beminnaar der Javaansche letterkunde al te machtig. Hortend en stootend bracht hij er uit: „Nederland wil Indië geven een Rechtshoogeschool, omdat het behoefte heeft aan rechtsgeleerden voor de ten uitvoerlegging der Nederlandsche wetten. Het wil een Technische Hoogeschool, omdat het Ingenieurs moet hebben voor den aanleg van wegen en kunstwerken en mijnen voor de ontwikkeling van Indië ten bate der Nederlandsche ondernemers.

Het bereidt een Medische Hoogeschool, omdat verbetering der hygiëne gewenscht is voor den goeden gang der ondernemingen van Nederland. Maar als het aankomt op de oprichting van een hoogeschool of zelfs een cursus voor Oostersche Letteren, dan zwijgt het, omdat dat is een zuiver nationaal Javaansch belang.

De heer Poerbatjaraka weet zelf ook wel, dat Nederland niet uitsluitend aan zich zelve denkt en het Inlandsch belang volkomen uit het oog verliest.

Toch waren zijne woorden zeer teekenend voor het feit, dat iemand de belangen van een ander beter ziet, wanneer ook het eigen belang daarmee gemoeid is, dan wanneer dit niet zoo is. Ook was de wijze, waarop hij sprak, scherper dan verdiend was. Hij liet zich medesleepen door zijn gevoel. Dit was te betreuren, maar daardoor werd bereikt het groote voordeel, dat de volle aandacht van de hoorders op zijn woorden viel.

Het is nu zeer duidelijk gehoord, dat de oprichting van een cursus voor Oostersche Letteren voor de nationale zaak van Java en van Indonesië een noodzakelijke vereischte is, en wij mogen hopen, dat het spoedig tot daden zal gaan komen.

Uit de Javaansche cultuurwereld.

TWEE TAALCONFERENTIES

door J. Kats.

Het Java-Instituut heeft op zijn werkprogramma van dit jaar twee taalconferenties staan.

Het eene — dat op 7, 8 en 9 October te Solo zal plaats vinden — behandelt het Javaansch, de taal van Midden- en Oost-Java. Het andere — te houden te Bandoeng op 11 t/m 14 October — loopt over het Soendaasch, de moedertaal der bewoners van West-Java.

Twee zusters talen, loten van den Austro-nesischen taalstam, met vele punten van overeenkomst in woordenschat en taaleigen, maar elk met een sterk uitgesproken eigen karakter.

Daar is eerst het Javaansch, de taal uit graniet gehouwen, statig en streng in woordkeus en zinsbouw; de taal met het sonore geluid van gong en bonang en saron, geschikt tot het scheppen van kunstwerken „uit vroede“, „uit amoureuze“ en „uit sotte“ en daarbij steeds „bewonderenswaardig klassiek“; zelfbewust in toon en woordgebaar, fijn nuanceerend de vormen van hoffelijkheid en onderlinge waarde-schatting, altijd en overal met zich dragend de atmosfeer van de prinselijke pendapa met haar strakke lijnen en gedempt licht.

En daarnaast het Soendaasch, vloeiend en klaar als het water der bronnen en bergstroomen van het land, waar zijn heldere klanken in zangerigen woord-cadans worden gehoord; klokkend en kabbelend met luchtigen dang-ding als angkloeng-geluid of trillend van ingehouden ernst en weemoed als diepe, zacht ronde fluittonen; aanduidend de gevoelens van den spreker in velerlei nuanceering van toon en woordschikking en nadruk-leggende invoegsel-woordjes; de taal, die met zich draagt de frissche geur en het

telkens wisselende zonlicht van het landschap tusschen hoogbegroeide berggevaarten.

Het Javaansch met zijn monumenten op taal- en letterkundig gebied, waaronder een juweeltje als het reeds meer dan duizend jaren oude Wirata-parwa.

Het Soendaasch . . . zonder noemenswaard gedenkteeken van den ouden vorm der taal, toch de herinnering bewarend aan wat het reeds eeuwen geleden vermocht in legenden als Loetoeng Kasaroeng met haar meesterlijken verhaaltrant.

De toenemende vraag naar Westersche kennis en het steeds meer veld winnen van het Nederlandsch heeft op de beoefening en de zuiverheid der inheemsche talen geen goeden invloed.

In den laatsten tijd rijst dan ook bij menigeen, die de verwaarloozing van de taal zijner vaders met zorg gadeslaat, de vraag, of het niet noodig is, daaraan eens bijzondere aandacht te gaan schenken.

Het groot practisch belang van het aanleeren van het Nederlandsch heeft het onderwijs in de landstaal op het leerplan van zoo goed als alle categorieën van scholen wel wat sterk naar den achtergrond gedrongen. Is daartegen niet wat te doen?

En verder: hoe moet de taal zich aanpassen aan de eischen van het moderne leven? Moet men nieuwe woorden maken voor nieuwe begrippen (technische termen; namen van instrumenten; enz. enz.) of moet men de Hollandsche benamingen overnemen?

De taal leeft en groeit en ontwikkelt zich. Mag men nu de nieuwe woorden, die in de spreektaal ontstaan, overnemen in de geschreven taal of moet deze haar eigen, van ouds overgeleverd, karakter blijven behouden?

Het verkeer brengt meer dan vroeger de bewoners van verschillende, dikwijls zeer afgelegen, streken van het taalgebied met

elkaar in contact. In hoeverre mogen nu de dialect-woorden en uitdrukkingen, die velen meebrengen, worden overgenomen in de z.g. standaard-taal? Hoe is het in dit opzicht met de z.g. „beleeft taal-soort” (Jav. Krama, Soend. Lemes), welke in verschillende streken afwijkt van het hoofd-dialect?

Wat kan worden gedaan ter bevordering van de beoefening der schoone letteren en van de waardeering der eigen literatuur?

Dergelijke vragen worden dikwijls in kleinen kring besproken, maar men komt niet tot een algemeen aangenomen oplossing. Daarom wendden zich enkele belangstellenden tot het Java-Instituut met het verzoek, om een „Algemeen Taalcongres” te organiseren, waarop vragen als de bovenstaande in breeden kring kunnen worden behandeld. Zooals uit den aanvang van dit artikel blijkt, is het J. I. hierop ingegaan.

De werkzaamheden op de congres-dagen zijn als volgt geregeld.

JAVAANSCH TAALCONGRES.

(Plaats: Schouwburg van den heer Renneker, Solo).

7 October. Dinsdagavond 9 uur.

Welkomstavond. Koesoemajoe-dan.

8 October. Woensdagmorgen 9 — 1.

1. Gaat de Javaansche taal achteruit of niet? Zoo ja, wat is daartegen te doen?
2. Wat kan worden gedaan om

den achteruitgang van sem-bang tegen te gaan?

9 October. Donderdagmorgen 9 — 1.

1. Het onderwijs in het Javaansch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen.
2. Stijl van kinderboeken en van lectuur voor volwassenen.

SOENDAASCH TAALCONGRES.

(Plaats: Kaboepatén Bandoeng).

11 October. Zaterdagavond. Welkomstavond.

12 October. Zondagmorgen 8 — 1.

1. Het karakter van het Soendaasch.
2. Het onderwijs in het Soendaasch op de verschillende daarvoor in aanmerking komende scholen.

13 October. Maandagmorgen 8 — 1.

1. Welke dialectische woorden en uitdrukkingen kunnen in de „standaard taal” worden opgenomen.
2. De „stijl” van het Soendaasch in lectuur voor verschillende groepen van lezers, inzonderheid in kinderboeken en boeken voor volwassenen.
3. Het „lemes” in het Soendaasch.

14 October. Dinsdagmorgen 8 — 1.

1. Wat kan gedaan worden tegen den achteruitgang van de inheemsche poëzie.
2. Spelling van woorden in Soendaasch letterschrift.
3. Oprichting van een permanente commissie voor de behandeling van vragen op taalgebied.

VERSLAG VAN DE VOLKSVEREENIGING „SOBO-KRATI" over 1922.

Ter voldoening van het bepaalde in artikel 10 a van het huishoudelijk Reglement heeft het Bestuur het genoegen, hieronder verslag uit te brengen over het verenigingsjaar 1922.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Het verslagjaar 1922 vertoonde in het algemeen, behoudens enkele bijzonderheden, hetzelfde beeld als het vorige jaar; het ledental ging weliswaar iets achteruit, doch het bezoek aan de voorstellingen nam opnieuw belangrijk toe. Waar de vereeniging de belangstelling voor de Javaansche cultuur in verschillende kringen ongetwijfeld heeft verhoogd, mag gezegd worden, dat zij tot nu aan de verwachtingen beantwoordt.

Een bijzonder blijk dier belangstelling is, dat, evenals in de vorige jaren, de meeste uitvoeringen gegeven konden worden met medewerking van dilettanten-spelers, meest leden van onze vereeniging, die zich daartoe veel tijdverlies en moeite moesten getroosten. Een bijzonder woord van dank aan onze spelers is hier dan ook op zijn plaats. — In verband met het optreden onzer spelers moet de danscursus worden genoemd, die dit jaar voor het eerst werd gegeven, in de eerste maanden van het jaar, vóór de poeasa en het speelseizoen; zij trok een groot aantal leerlingen.

Behalve de gewone wajang-wong en wirengvoorstellingen kon de vereeniging twee Inlandsche tooneelstukken (langenbaroto) vertoonen „De opkomst van het rijk Mataram", bewerkt naar de Javaansche geschiedenis door den heer Tirtosoegondo. Mochten deze opvoeringen onze leden en ons gewoon publiek reeds zeer boeien, zoo trokken ze ook in breederen kring de aandacht, als een belangwekkende poging om nieuwe elementen in het Javaansche tooneel in te voeren, zonder de traditie geheel prijs te geven.

Ook werd dit jaar voor het eerst een excursie georganiseerd en wel naar de Boroboedoer. De groote belangstelling en het aangename en leerrijke verloop wijzen erop, dat een of meer excursies geregeld op het werkplan der vereeniging plaats kunnen vinden.

Het plan tot het houden van een dansconcours tusschen vereenigingen in Midden-Java (buiten de Vorstenlanden), waartoe op de ledenvergadering van 24 Mei was besloten, kon niettegenstaande vergaande voorbereiding door gebrek aan animo bij de vereenigingen niet doorgaan, zoodat het tot een later tijdstip is verschoven.

Evenals op genoemde algemeene vergadering werd besloten tot eventueelen aankoop van een gamelan, tot welk doel ieder lid verplicht is minstens f 1.— bij te dragen, terwijl verder intekenlijsten zouden circuleeren. Hoewel een collecte voor dit doel bij de eerste voorstelling een mooie opbrengst gaf, is met de lijsten, grootendeels wegens de malaise, tot het einde van het verslagjaar nog niet genoeg geld binnen gekomen om tot den aankoop over te gaan.

Voor de eerste voorstelling van het seizoen werden door K. G. P. A. A. Praboe Prang Wedana eenige uitmuntende spelers uit Solo welwillend afgestaan, waarvoor ook hier onzen eerbiedigen dank wordt betuigd.

ORGANISATIE.

Bestuur.

In April legde de heer Soemarsono zijn functie van Voorzitter der vereeniging wegens particuliere omstandigheden neer; evenzoo trad de heer Wiwoho, afgevaardigde der N. I. P., af wegens vertrek naar Djokja.

Op de algemeene ledenvergadering, gehouden op den 24en Mei, werd de heer Moh. Joesoef met algemeene stemmen tot Voorzitter der vereeniging verkozen, terwijl in de vacature van Secretaris werd voorzien door benoeming van den heer Djoko Soepratno. Tot Commissaris, ter vervanging van den heer D. Tjokrodi-poetro werd gekozen de heer Soetario. Hierdoor bestond het Bestuur aan het einde van het verslagjaar uit de heeren: Moh. Joesoef, Voorzitter; Djoko Soepratno, Secretaris; Ir. Thomas Karsten, Penningmeester; Tirtosoegondo en Soetario, Commissarissen; Ir. M. G. van Heel (afgevaardigde van de Semarangsche Kunstkring); Nosingo, (Mangoenhardjo); Brotosoedirdjo, (Boedi-Oetomo); Wirjoprawito, (Tjahjo-Hardjo), Dr. Permadi, (Gemeente), terwijl door de N. I. P. in de plaats van den heer Wiwoho nog niemand werd aangewezen.

Ook de S. I. en de Regentenbond hebben tot nog toe geen afgevaardigden in ons Bestuur zitting doen nemen, waartoe zij volgens de statuten het recht hebben.

Commissie voor de Uitvoeringen.

Ook als Voorzitter van de Commissie voor de uitvoeringen moest de heer Soemarsono in April zijne functie nederleggen; hij werd opgevolgd door Dr. Permadi. De heeren Soewarsa en Tjokrodi-poetro traden af; uitbreiding van het aantal leden was noodig wegens de steeds zwaarder wordende taak der Commissie, te meer, waar de meeste leden ook spelers of voorwerkers waren; de heeren Moenandar, Moersodo, Harsodjadi, Jadiman, en Partosandjojo werden bereid gevonden zitting te nemen. Aldus bestond de Commissie op het einde van het verslagjaar uit de heeren: Dr. Permadi, Voorzitter; Tirtosoegondo, Secr. Penn.; Moh. Joesoef, lid, tevens vertegenwoordiger van het dag. Bestuur; Soedjono, Soekarno, Wirjoprawito, Djoko Soepratno, Soetario, Mohamad, Ismaoen, Sosromardojo, Soepangat Adiwinto, Moenandar, Moersodo, Harsodjadi, Jadiman en Partosandjojo.

Leden.

Aan het begin van het verslagjaar telde onze vereeniging 410 leden, w.o. 54 Europeanen en 7 Chinezen, terwijl op ultimo 1922 dit aantal gedaald was tot 358.

Vergaderingen.

Evenals ten vorigen jare hield het Dagelijksch Bestuur (Voorzitter, Secretaris en Penningmeester) ook dit jaar gedurende het seizoen bijna geregeld iedere week vergadering, welke vergaderingen werden bijgewoond door den Secretaris Penningmeester van de Commissie voor de Uitvoeringen, den heer Tirtosoegondo.

Ook de Commissie voor de uitvoeringen hield geregeld haar wekelijkse bijeenkomsten in het verenigingsgebouw, de Paseban.

Er werd gedurende het jaar eenmaal eene complete Bestuursvergadering en eenmaal eene ledenvergadering gehouden (24 Mei 1922).

WERKZAAMHEDEN.

Localiteit.

Evenals vorige jaren werden de uitvoeringen gegeven in het Pasebangebouw, waarvoor hierbij dank wordt betuigd aan den Regent en de aldaar gevestigde vereeniging Tjahjo-Hardjo.

Uitvoeringen.

Zie het verslag van de Commissie voor de uitvoeringen, hierbij gevoegd.

Voordrachten.

Gedurende het verslagjaar werden slechts twee voordrachten gehouden en wel:

1. Op Zaterdagavond 5 Augustus door den heer J. Kats uit Weltevreden, over „de wajang voorheen en in de toekomst”, en

2. Op Zondagmorgen 22 October door den heer R. M. Soewardi Soerjaningrat uit Djokja, over Nationaal Onderwijs (Taman Siswo).

Beide voordrachten werden gehouden in het vereenigingsgebouw (Paseban), terwijl de voertaal Javaansch was.

Ofschoon het plan van het Bestuur was om gedurende het jaar minstens 8 voordrachten te geven, heeft het nog niet die personen kunnen vinden, die geschikt en genegen waren bevonden, hiertoe medewerking te verleenen.

Gehoopt wordt, dat in de komende jaren hierin verbetering kan komen.

Excursie.

Op 2 September van het jaar heeft de vereeniging een excursie georganiseerd naar den Boroboedoer, met de welwillende medewerking van den Regent van Malang, waarvoor hierbij dank wordt betuigd.

De excursie, waaraan 36 personen deelnamen, waaronder 4 dames, 2 Europeanen en een Chinees, stond onder leiding van den heer Soetopo, Hoofdredacteur van Boedi-Oetomo te Djokja. Des avonds werd door den leider eene lezing gehouden over den Boroboedoer, den volgenden ochtend had de bezichtiging van het monument plaats, waarbij de heer Soetopo ter plaatse nog verschillende toelichtingen gaf.

Ook een welgemeenden dank van onze vereeniging aan den heer Soetopo is hier op zijn plaats.

STEUN.

Subsidie.

Gedurende het verslagjaar bleef de vereeniging van de Gemeente subsidie genieten ten bedrage van f 1000.— ineens, f 60.— per voorstelling en f 25.— per voordracht, onder voorwaarde, dat de totale subsidie ook voor dit jaar de f 3000.— niet mag overschrijden.

Andere steun.

Onzen dank zij hiermede gebracht aan het lid, den heer Tan Ka Soei voor het van tijd tot tijd belangloos afstaan van zijn fraaie gamelan ten bate van onze uitvoeringen, zoomede aan de vereeniging Java-Instituut voor het gratis verstrekken van een aantal overdrukken van het jaarverslag onzer vereeniging over 1921, uit het tijdschrift „Djawa”.

FINANCIËN.

Algemeene toestand.

Hoewel de financiën der vereeniging in vergelijking met haar werkprogram nog niet voldoende mogen hee-

ten, kan toch, in dezelfde geest als in het vorig jaar-verslag, geconstateerd worden, dat haar geldelijke toestand niet bepaald ongunstig en bovendien voortgaande verbetering vertoont.

Ook de resultaten van het afgelopen jaar wijzen er op, hoe gewenscht uit financieel oogpunt de aanschaffing is der voor de voorstellingen benodigde hulpmiddelen; in de eerste plaats van kleedingstukken en van een gamelan, aangezien de daarvoor te betalen bedragen onevenredig hoog zijn. Ook dit jaar echter kon, zooals boven reeds is medegedeeld, tot aanschaffing nog niet worden overgegaan; wel zijn de daartoe verzamelde gelden afzonderlijk (op een spaarbankboekje) belegd, zoodat het bestuur dan ook hoopt, in 1923 tot een meer belangrijke aankoop te kunnen overgaan.

Dit jaar werden in hoofdzaak slechts aangekocht de kleedingartikelen, noodig voor de opvoering van de „De opkomst van het rijk Mataram”, die zoo goedkoop mogelijk werden ingekocht, doch waarop dan ook een belangrijke afschrijving noodig is.

Als geheel levert ook dit boekjaar geen nadeelig saldo meer op, doch wederom kon het vroegere verlies nog niet geheel worden ingehaald. Ook dit jaar kon dan ook de schuld der vereeniging aan den kunstkring nog niet worden gedelgd; echter; kan reeds worden medegedeeld, dat in het begin van het verslagjaar 1923 de eerste afbetaling heeft plaats gehad.

Zeer verblijdend is de niet onbelangrijke toename, zoowel van de opbrengst der contributie, thans bedragende f 1717.25 (vorig jaar f 1445.75), als van die der entree's, thans f 1234.80 (vorig jaar f 690.20).

Afgezien van de resultaten, had de vereeniging ook dit jaar steeds groote moeite met hare kasmiddelen, in het bijzonder doordat de Gemeentelijke subsidie, tengevolge van de vertraagde vaststelling van de Gemeentelijke begroting eerst laat kon worden in ontvangst genomen.

Toelichting bij enkele posten.

Aan de Paseban moeten geregeld de noodige onderhoudskosten worden besteed; daar praktisch de zekerheid kon worden verkregen, dat deze ook in 1923 kan worden bespeeld, wordt het verslagjaar, behalve met deze onderhoudskosten, niet belast met de geheele post voor de afschrijving van het vroeger voor de verbouwing bestede bedrag; ook 1923 zal hierin een aandeel kunnen dragen.

De kosten der uitvoeringen komen voor totaal 27 uitvoeringen excl. verlichting, drukwerk, en mandoer, neer op ruim f 125.— per uitvoering (vorig jaar ruim f 120.— per uitvoering); hierin zijn ditmaal echter tevens begrepen de kosten voor de danslessen, die in het begin van het verslagjaar zijn gehouden, zoodat de werkelijke kosten per uitvoering niet onbelangrijk lager zullen zijn geweest dan vorig jaar.

Balans van de Volkskunst „Sobo-Karti” Semarang per 31 December 1922.

Spaarbank	f 139.91	Semarangsche Kunstkring	f 1000.—
Kas	„ 293.40	Crediteuren: Voorschotten f 387.60	
Verbetering en inr. Paseban	„ 445.75	Drukw: en programma's „ 95.30 „ 482.90	
Kleedingsartikelen	„ 93.30		
Inventaris: Pijl en Boog, lampen, matten, gedrukten, enz	„ 244.50		
Debiteuren:			
Commissie v/d uitv. f 77.71			
Voorschotten wijogo's, dalangs, enz.	„ 174.75 „ 252.46		
Saldo verlies.	„ 13.58		
	<u>f 1482.90</u>		<u>f 1482.90</u>

Verlies- en Winstrekening.

Afschrijvingen:		Collecte gelden	f 139.91
Kleedingsartikelen	f 93.30	Kas (te veel).	„ 49.94 ⁵
Verb. en inr. Paseban „ 350.—		Contributies.	„ 1717.25
Inventaris.	„ 61.50 f 504.80	Entrées	„ 1254.80
Onkosten:		Gem. subsidies:	
Verlichting	„ 286.10	Ineens	f 1000.—
Diverse kosten	„ 255.90	v/voorst.	„ 1560.—
Kosten v/d uitv.		v/lezingen	„ 50.—
(zie specificatie).	„ 3424.59	Verlies saldo	„ 13.58
Drukwerk en pro-			
gramma's	„ 306.55		
Salarissen en loonen „ 561.64			
Java Instituut	„ 49.20 „ 4883.98		
Verlies 1921	„ 376.70		
	<u>f 5765.48⁵</u>		<u>f 5765.48⁵</u>

Specificatie van de kosten der voorstelling, repetitiën en lezingen per ultimo December 1922.

Omschrijving	Kosten	Gebruikt voor	Opmerkingen
Gamelanspelers	f 782.—	31 voorst.	f 11.50 tot f 62.—
Zangeres	112.—	17 "	" 6.50 tot " 8.—
Danseress	184.—	7 "	" 4.— tot " 42.50
Dalang	79.—	24 "	" 2.50 tot " 5.—
Dansmeester (onderw)	128.62	4 " en rep.	" 18.— tot " 41.62
Dilettantenspelers uit Semarang incl. comsumptie	522.65	31 "	
Beroepspelers of spelers buiten Sem. en logies	320.55	3 "	
Huur en vervoer gamelan . . .	349.80	27 "	" 7.— tot " 28.—
Huur kleeding	315.—	21 "	" 15.— tot " —.—
Huur stoelen	223.50	28 " en lezingen	" 2.50 tot " 17.—
Transp. Comm. v/d uitv. . . .	271.92		
Diversen	135.55		
totaal	f 3424.59		

VERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR DE UITVOERINGEN 1922.

Aan het begin van het verslagjaar bestond de Commissie voor de uitvoeringen uit de heeren:

Mas Permadi	Voorzitter
Mas Tirtosoegoendo	Secretaris penningmeester
R. Moh. Joesoef	
R. M. Soekarno	
R. M. Mohamad	
R. M. Soetario	
M. Wirjoprawito	leden.
R. Sosromardjojo	
Jadiman	
M. Moenandar	
R. Moersodo	
R. Harsodjadi	

Elken Dinsdagavond hield de Commissie haar bijeenkomst ter bespreking van de voorstelling op den komenden Zondagavond.

Gedurende het seizoen zijn opgevoerd:

- 4 Juni Wireng: 1. Langen Drijo, fragmenten uit de wajang Kalitik.
2. Mondrogoeno, een fragment uit de wajang Gedok. (Strijd tusschen R. Brodjono en Pr. Kalono Djojo Poespito). Deze wirengs werden welwillend afgestaan door K. G. P. A. A. Praboe Prangwedono te Soerakarta.
11. Juni. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Partokromo”.
- 18 Juni. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo en wireng „Bondobojo”.
- 25 Juni. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Partokromo”. Een vervolg van de voorstelling van 11 Juni t.v.).
- 2 Juli. Wireng, fragmenten uit de wajang Poer-

wo en een fragment uit de geschiedenis van Java. (Strijd tusschen R. Djoko Sesoe-roeh R. Banjakwidi).

- 9 Juli. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Partokromo, een vervolg van de voorstelling van 25 Juni t.v.).
- 16 Juni. Langen Baroto (z.g. tooneelstuk), een episode uit de „Babad Tanah Djawi” met als titel „De opkomst van het rijk Mataram, samengesteld door den secretaris der Commissie voor de uitvoering, den heer M. Tirtosoegoendo.
- 23 Juli. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Petroek koening”.
- 30 Juli. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Soewargo bandang”.
- 6 August. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Erangbojo”.
- 13 August. Gamelanbespeling door de vereniging „Langen-Pradonggo” te Semarang, afgewisseld door wirengs, fragmenten uit de wajang-Poerwo.
- 20 August. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Romo”.
- 27 August. Wajang-orang-Poerwo, Fragmenten uit de lakon „Djokopitonokromo”. (Het huwelijk van Praboe Djokopitono).
- 10 Sept. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Bagawan Kilat-Boewono”.
- 24 Sept. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Endang Werdiningsih”. De voorstelling werd gespeeld door de vereniging „Tjahjo-Hardjo” te Semarang.
- 17 Sept. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Pandowo dadero”.
- 1 October. Wireng, fragmenten uit de wajang Gedok, gespeeld door de vereniging „Mondrotojo” te Soerakarta.

- 8 October. Wajang-orang-Madio, episoden uit de wajang Madio, lakon „Hadjipamoso”.
- 15 October. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Gambiranom”.
- 22 October. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Gambi ranom”, een vervolg van de voorstelling van 15 October t.v. Deze beide laatste voorstellingen werden gespeeld door de vereniging „Krido-Matojo” te Semarang.
- 29 October. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „widerednolaroeng”.
- 5 Novemb. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Toeronggodjati”.
- 12 Novemb. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Toeronggodjati”, een vervolg van de voorstelling van 5 November t.v.)
- 19 Novemb. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Pregiwo-Pregiwati”.
- 25 Novemb. Langen Baroto (z.g. tooneelstuk), een episode uit de „Babad Tanah Djawi”. Deze voorstelling is een vervolg van die van 16 Juli 1922, eveneens samengesteld door den heer M. Tirtosoegondo, Secretaris der Comm.

Bovengenoemde voorstellingen werden voor zoover geen nadere bijzonderheden werden vermeld, gespeeld door leden der vereniging onder leiding van de heer R. M. Soetario en R. Djoko Soepratno. Als tooneeldirecteuren zijn opgetreden de heeren R. M. Soekarno en M. Wirjoprawito.

Na afloop van het speelseizoen werden gedurende twee avonden in de week dansoefeningen gehouden in de Paseban met als leider de heeren R. M. Soetario en R. Djoko Soepratno. Van tijd tot tijd ging de heer Djoko Soepratno naar Solo om zijn kennis inzake de danskunst te vermeerderen, waartoe hij zich had te wenden tot Mas Ngabei Wiroradito, dansmeester aan het hof van Z. H. den Soesoehoenan van Soerakarta.

Ook werd beoefend in „Langen sworo”, z.g. zingen op de maat van gamelan, met als leider de heer M. Wirjoprawito.

De Commissie had het voornemen opgevat om een afdeling „djemparingan” (Schieten met pijl en boog) in het leven te roepen, met welk voornemen het Bestuur accoord ging.

VERSLAG VAN DE VOLKSKUNSTVEREENIGING „SOEBOKARTI” over 1923.

Ter voldoening van het bepaalde in artikel 10 en lid a van het huishoudelijk Reglement heeft het Bestuur het genoegen hieronder verslag uit te brengen over het verenigingsjaar 1923.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Het verslagjaar 1923 was voor de vereniging in verschillende opzichten anders, zoowel in gunstigen als in ongunstigen zin, als de voorgaande jaren, welke het normale beeld eener gelijkmatig voortschrijdende ontwikkeling hadden vertoond.

Belangrijk, en dan natuurlijk in ongunstige richting, was en is de invloed der malaise. Deze drong eerst in het verslagjaar in vollen omvang tot de Inlandsche bevolking door, doch hare werking werd dan ook zoowel in de iets beter gesitueerde kringen, waartoe onze leden behooren, als in die, waaruit vooral onze dubbel-tjesbezoekers voortkomen, in zeer sterke mate gevoeld. Het kon niet anders, of dit sprak zich uit in een achteruitgang, zoowel van de opbrengst der entrees als vooral die der contributies, waartegenover evenwel ook onze kosten terugliepen.

Naast dezen direkten en economischen invloed, heeft de op verschillende wijzen ondervonden druk der tijden ook belangrijke indirecte gevolgen gehad: aandacht en belangstelling voor kunst en cultuur moesten het ont-

gelden, en méér, dan alleen de verscherping van den strijd om het bestaan zou rechtvaardigen. Vaak veroorzaakt die een zekeren onwil om onder „zulke” omstandigheden aandacht aan hoogere waarden te schenken; van sommige zijden wordt het zelfs als een plichtsverzaking voorgesteld de belangstelling en actie thans op iets anders te richten, dan op politieke en economische vraagstukken, — terwijl toch zeker de juiste ontwikkeling van den eigen geest des volks steeds van groot nationaal belang blijft. Vooral de spoorwegstaking en hare gevolgen hebben in de aangegeven richting het eerst een sterke werking uitgeoefend.

Gelukkig echter hebben deze invloeden, hoewel sterk voelbaar, de vereniging en haar werk niet ernstig bedreigd, en wederom dankt het bestuur dit mede aan de toegewijde samenwerking van vele leden der Commissie voor de uitvoeringen en van de medewerkende dilettante-spelers; de hen verschuldigde groote dank vond dit jaar uitdrukking in een door de vereniging aangeboden eenvoudigen feestavond.

Belangrijk in gunstigen zin was het verslagjaar door den aankoop van een eigen gamelan, oorspronkelijk afkomstig van den Regent van Semarang, voor wiens welwillende tegemoetkoming de vereniging zeer veel dank verschuldigd is.

Mede hier te memoreeren valt de aanvang eener nauwere samenwerking voor plaatselijke doeleinden met het Java-Instituut, waarvoor een zeer geslaagde propagandavergadering wordt gehouden; hierdoor ook konden wij, tezamen met den Kunstkring, onze eerste tentoonstelling houden, een zeer fraaie van batikwerk, die ook van Inlandsche zijde de grootste belangstelling had.

De seizoen-voorstellingen der vereniging hadden hun normale verloop, bij ten slotte toch zeer bevredigend bezoek. Volgens bevoegd oordeel blijft de kwaliteit van het spel steeds vooruitgaan en mogen de voorstellingen, wat dat betreft, gezien worden. Zeer veel draagt hiertoe bij de danscursus, die in den regentijd wordt gegeven, en steeds veel belangstelling heeft. Een dergelijke cursus voor kinderen kon nog niet tot stand komen, doch blijft in de bedoeling liggen.

Ter gelegenheid van de Jubileumfeesten meende het bestuur niet de medewerking der vereniging te mogen weigeren, zoodat, deels door hare spelers, deels met hare bemiddeling door andere verenigingen, op kosten van het feestcomité eenige openbare voorstellingen werden georganiseerd.

Tot een excursie kwam het dit jaar door verschillende omstandigheden niet, doch het is wel voornemens deze in het vervolg weer jaarlijks te houden.

Bijzondere aandacht wijdt het bestuur aan de huisvesting der vereniging, de paseban op het Regentserf. Steeds dankbaar dit gebouwtje te mogen gebruiken, verheelt het bestuur zich niet, dat het zoowel door de geringe grootte, als door zijn bouwwijze en toestand, niet bevredigd is, terwijl ook het gebruik door anderen eischen stelt, die met onze belangen slecht verenigbaar zijn. Vooral echter vormt een bezwaar de voortdurende onzekerheid of ook in de toekomst, zelfs in de naaste jaren, erover kan worden beschikt, doordat steeds van plannen voor een ander gebruik sprake is; hierdoor toch zijn min of meer ingrijpende verbeteringen niet verantwoord.

ORGANISATIE.

Bestuur.

Op de jaarlijksche algemeene vergadering ddo. 27 Mei 1923 werd in de plaats van den heer Mohamad Joesoef, tot voorzitter aangezeten den heer Dr. Permadi; eerstgenoemde werd gekozen als secretaris, in de plaats van den heer Djokosoepatno, die wegens de werkzaamheden verbonden aan zijn functie van dansmeester, het secretariaat moest neerleggen.

De heer Nosingo werd wegens vertrek als bestuurslidafgevaardigde van de vereniging „Mangoenhardjo” vervangen door den heer Tohar, terwijl de heer Broto-

soedirdjo als afgevaardigde van „Boedi-Oetomo” plaats maakte voor den heer Soemali. Wegens ontbinding der vereeniging en der afdeeling Semarang van de Nationaal Indische Partij, had geen afgevaardigde daarvoor meer in het bestuur zitting.

Sinds de oprichting van onze vereeniging hebben de „Regentsbond” en de „Sarikat Islam” geen gebruik gemaakt van het recht een afgevaardigde in het Bestuur te benoemen.

Op het eind van het verslagjaar was het bestuur daardoor uit de volgende heeren samengesteld: Dr. Permadi, Voorzitter, tevens door de Gemeente aange- wezen bestuurslid; Mohamad Joesoef, secretaris; Ir. Thomas Karsten, penningmeester; Tirtosoegondo en Soetario, commissarissen; Ir. M. G. van Heel, afge- vaardigde voor de Semarangse Kunstkring; Tohar, voor „Mangoenhardjo”; Soemali, voor „Boedi-Oetomo”; Wiriprawito, voor „Tjahyo-Hardjo”.

Aan de afdeeling Semarang van de Studeerenden-ver- eeniging „Jong-Java”, die thans rechtspersoonlijkheid heeft gekregen en in October 1923 een verzoek heeft gedaan een bestuurslid van „Sobo-Karti” te mogen benoemen, werd medegedeeld, dat haar verzoek zou worden behandeld op de jaarvergadering van 1924, zulks ingevolge art. 5 sub. 2 onzer Statuten.

Commissie voor de Uitvoeringen.

Door de benoeming van den Voorzitter der Commissie Dr. Permadi tot Voorzitter van het Bestuur moest deze aftreden; de opgevallende plaats werd ingenomen door den heer Tirtosoegondo, die als secretaris-pen- ningmeester vervangen werd door den heer Soetario.

Tot het eind van het verslagjaar was de Comm. voor de Uitvoeringen samengesteld uit de heeren Tirtosoegondo, voorzitter, Soetario, secretaris-penningmeester, Moh. Joesoef, afgevaardigde van het Dagel. Bestuur, en Soekarno, Wiriprawito, Mohamad, Partosandjojo, Djokosoepatno, Semangoen, Sosrowardojo, Moersodo, Jadiman en Arsodjadi als leden.

De werkzaamheden zijn zoodanig verdeeld, dat ieder der leden een bepaalde taak heeft ten aanzien der uitvoeringen en hunne voorbereiding.

Leden.

Op ult. 1922 bedroeg het aantal leden, zooals vermeld in het vorig verslagjaar 358; wegens vertrek en grooten- deels wegens wanbetaling van contributie moesten ge- durende het verslagjaar velen worden afgeschreven, waartegenover een klein aantal nieuwe leden stond, zoodat op ult. 1923 overgebleven 270 leden, t.w. 223 In- landers, 23 Europeanen en 24 Chinezen; belangrij- is de toename van de laatstgenoemden.

Vergaderingen.

Het dagelijksch bestuur vergaderde geregeld, mees- tal tezamen met den Voorzitter van de Commissie voor de uitvoeringen, terwijl deze Commissie zelve weke- lijks bijeenkwam voor de regeling der uitvoeringen; enkele dezer vergaderingen werden door het dage- lijksch bestuur bijgewoond.

Een algemeene vergadering werd gehouden op 27 Mei 1923, in de Paseban.

WERKZAAMHEDEN.

Localiteit.

Voor de wekelijksche voorstellingen en de dansoefe- ningen maakte de vereeniging van de Paseban op het Regentserf nog steeds dankbaar gebruik. In verband met de moeilijkheden, waarover boven reeds werd ge- rept, werd met het bestuur van de vereeniging „Tjah- yo-Hardjo”, oorspronkelijk gebruikster der Paseban, herhaaldelijk overleg gepleegd. Dit leidde in October tot een overeenkomst, zoowel betreffende het gebruik der Paseban, als het wederzijdsche gebruik tegen vergoeding van de wajang wong kleeding van „Tjahyo-Hardjo” en de gamelan van Sobo-Karti.

Hoewel „Tjahyo-Hardjo” feitelijk slechts zeer weinig gebruik van het gebouw maakt, kon ons bestuur daar- bij, doordat genoemde vereeniging de oudste rechten

heeft, niet bereiken, dat onze uitvoeringen geregeld op Zaterdagavond konden worden gehouden, wat een algemeene wensch onzer leden en spelers is, en voor den bloei der vereeniging van groot belang zou zijn. Het bestuur hoopt evenwel, dat T. H., waar- van de leden n.b. vrijen toegang tot onze voorstellin- gen hebben, op den duur aan onzen rechtmatigen wensch tegemoet zal komen.

Uitvoeringen.

In 1923 werden in totaal 24 uitvoeringen gegeven, van af 16 Juni tot 8 December wekelijks, welke nader zijn omschreven in het navolgende verslag der Com- missie der uitvoeringen.

Bijzondere vermelding verdient de openingsvoorstel- ling op 16 Juni, waarbij de Solosche dansmeester-ve- eeniging „Modro-Tojo” hare welwillende en zeer op prijsgestelde medewerking verleende.

Op 2 September had een voorstelling plaats door on- ze vereeniging zelf ter gelegenheid van het Regeerings- jubileum.

Lezingen.

Het kon niet gelukken de hand te leggen op per- sonen voor het houden van een Javaansche lezing, zoo dikwijls als het in de bedoeling der vereeniging ligt.

In 1923 werden slechts 2 voordrachten gehouden, waarvan één in het Javaansch op 8 Mei door R. T. Dr. Wediodiningrat (Dr. Radjiman) over de wajang, welke belangwekkend debat uitlokte. De andere lezing werd 27 September gegeven door R. Slamet, tijdens en in verband met de batiktentoonstellingen, voor een ge- mengd Europeesch en Inlandsch publiek, waardoor de voertaal Hollandsch moest zijn. Het is de bedoeling deze voordracht nogmaals in het Javaansch te doen plaats hebben.

Tentoonstelling.

Voor de eerste maal had een tentoonstelling door „Sobo-Karti” plaats en wel van een collectie batik- kunst, bijeengebracht door het Java-Instituut, welke haar over Java liet circuleeren. De tentoonstelling werd ingericht in samenwerking met den Semarang- schen Kunstkring, in de Neutrale school te Bodjong; zij trok zeer veel belangstelling zoowel van Inlandsche als van Europeesche zijde. Dank is verschuldigd aan het Bestuur der Neutrale school voor de welwillende beschikbaarstelling van het gebouw.

Propaganda-vergadering Java-Instituut.

Op 12 Juli werd op het verzoek van het Java-Insti- tuut een propaganda vergadering georganiseerd, waar- op de besturen van verschillende Semarangse vere- eningen uitgenoodigd waren.

De inleiding werd in het Javaansch gehouden door R. Soetopo terwijl de Secretaris van het Java-Instituut, de heer S. Koperberg, mede inlichtingen verstrekke. Behalve dat belangstelling werd gevraagd voor het Java-Instituut, werd in het bijzonder propaganda ge- maakt voor het tijdschrift „Poesoko Djawi”.

Gamelan.

Na veel moeite is de vereeniging er in geslaagd zich een fraaie en complete gamelan aan te schaffen, bestaan- de uit Pelok, Slendro en Barang. Het is aan de goedheid jegens de vereeniging van ons eereid, den Regent van Semarang te danken, dat zulk een gamelan, welke een poesaka mag worden genoemd, tegen een zeer ge- ringen prijs werd afgestaan.

De goede kwaliteit van dit stel wordt o.m. daardoor bewezen, dat het in 1900 uitgezonden is naar de Pa- rijsche tentoonstelling ter demonstratie der Javaansche muziek.

STEUN.

Subsidie.

Het mag niet ontkend worden dat de Gemeentelijke subsidie, evenals vorig jaar, bedragende f 1000.— in- eens, f 60.— per voorstelling en f 25.— per lezing, voor de vereeniging ook in 1923 volstrekt onmisbaar is.

Andere steun.

Wederom mocht de vereeniging, behalve van de Gemeente, ook van de verschillende zijden steun ontvangen. Ons eereid de heer G. T. J. Joseph stond zijn prachtige gamelan ten gebruike af voor de voorstellingen, gegeven tijdens het Regeeringsjubileum.

FINANCIËN.

Algemeene toestand.

De in den aanhef van dit verslag aangegeven omstandigheden hebben vooral ook de financiën beïnvloed. De Inkomsten van entree's liepen terug van f 1234.80 in het vorige jaar tot op f 980.50, wat echter een kleiner vermindering is dan het lijkt, daar ook het aantal voorstellingen kleiner was: per (betalende) voorstelling waren de cijfers f 45.80 (v.j.) en f 42.80. Belangrijker was de achteruitgang der contributies, van ruim f 1700.— (v.j.) tot f 1156.50; vooral buiten het seizoen kwamen de contributies zeer slecht binnen.

Gelukkig kon dit grotendeels worden opgewogen door een vermindering der kosten, o.m. door het aantal der voorstellingen, dat in 1922 zeer groot was geweest, iets in te krimpen, tot 24; daardoor werd, met inachtnaam van alle afschrijvingen overeenkomstig de vroegere, en niettegenstaande met de betaling van de schuld aan den Kunstkring een begin werd gemaakt (f 150.—), het verlies in enge grenzen gehouden (f 125.—).

Een toevallig bijeenkomende ongunstige omstandigheid was bovendien, dat voor drukwerk nog eenige achterstallige rekeningen bleken te betalen — vandaar abnormale hoogte dier post-, terwijl mede de Aniëm met een navordering voor de verlichting kwam, als gevolg van een misverstand bij vroegere afspraken.

De aanschaffing van de gamelan kon onder deze

omstandigheden natuurlijk niet uit eigen middelen worden gefinancierd, temeer daar ook de verplichte en onverplichte bijdragen daarvoor vrij slecht binnen kwamen. Bij de afdeelingbank werd een leening van f 1500.— opgenomen, die zoo snel mogelijk zal worden gedelgd. 1)

Daar de waarde van de gamelan de koopsom niet onbelangrijk overschrijdt, en bovendien met den tijd eer toe dan afneemt, werd er geen bezwaar in gezien, de aan de bank te betalen rente op het hoofd Gamelan bij te boeken.

Daar de aanschaffing van de gamelan eerst laat in het seizoen viel, kwam de vermindering van uitgaven voor gamelanhuur niet ten volle tot haar recht.

Overigens moge naar de hier navolgende balans enz. worden verwezen.

Toelichting bij enkele posten.

De afschrijving voor de Paseban bedraagt, daar er in 1924 nog gebruik van kon worden gemaakt, wederom de helft van het nog uitstaande bedrag, incl. de daaraan in het verslagjaar bestede kosten van reparatie.

De kosten voor de uitvoeringen, volgens de methode van het vorige jaar gespecificeerd, bedragen wederom ca. f 125.— per voorstelling, evenals vorig jaar. In werkelijkheid is er eenige vermindering, daar de danscursus, waarvan de kosten hierin zijn begrepen, in 1923 intensiever gedreven is dan in 1922.

Op de spaarbank was belegd, wat in het bijzonder voor de gamelan was bijelkaar gebracht. Bij den aankoop is het daarvoor en voor bijkomende kosten aangewend.

1). Per 1 Mei 1924 was reeds ruim f 500.— afbetaald.

Specificatie van de kosten der voorstellingen, lezingen en repetitiën per ultimo 1923.

Omschrijving:	Kosten:	Gebruik voor	Opmerkingen:
Gamelanspelers	f 842.50	32 voorst. en repet.	f 5.— tot f 45.—
Zangeres	„ 148.50	21 „	„ 6.50 tot „ 12.50
Danseress	„ 73.50	1 „	„ 2 maal f 36.75
Dalang	„ 101.50	23 „	„ 3.— tot f 7.50
Dansmeester (onderwijzer) . .	„ 25.90		voor wajang poerso
Dilettantenspelers uit Semarang			2 × f 7.50
incl. consumptie	„ 401.54	32 „	Ineens betaald.
Beroepspelers of spelers buiten			
Sem. en logies	„ 381.65	5 „	
Huur en vervoer gamelan . .	„ 178.—	14 „	f 12.— tot f 22.—
Huur kleeding	„ 333.—	23 „	„ 15.—
Huur stoelen	„ 60.70	8 „	„ 4.— tot f 14.—
Transp. spelers	„ 310.85		
Jubileumfeest	„ 750.—	3 „	waarvoor 1 van Sobo
Diverse kosten	„ 216.75		Karti
totaal	f 3824.39		

per 31 December 1923.

Kas	f	98.32	
Verbetering en Inrichting Paseban	"	271.10	
Kleedingsartikelen	"	46.65	
Inventaris: (pijl en boog, matten, requisieten, enz	"	290.88	
Debiteuren:			
Comm. v/d uitvoering f		89	
Voorschott. wijogo's, dalang, enz.	f	72.75	
Gemeente subsidies	"	110.—	
Spaarbank	"	2.76	" 186.40
Gamelan	"	1688.90	
Nadeelig saldo	"	125.35	
	f	2707.60	

Semarangsche Kunstkring	f	850.—
Crediteuren:		
Voorschotten	"	387.60
Afdeelingsbank	"	1470.—
	"	1857.60

			f	2707.60
--	--	--	---	---------

[illegible]

**VERSLAG DER COMMISSIE VAN DE
UITVOERINGEN.**

Gedurende het seizoen (1923) zijn opgevoerd.

- 16 Juli.** Openingsvoorstelling. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Wahjoe Widjatan”; gespeeld door de leden der Solosche vereniging „Mondrotojo” in samenwerking met de leden van „Sobo-Kartti”.
- 24 Juni.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Pando Mindo Kawoelan” (de Pandowo's geven zich voor lieden uit het volk).
- 1 Juli.** Wajang-orang-Poerwo, vervolg der vorige voorstelling.
- 8 Juli.** Wajang-orang-Madio, episoden uit de lakon „Sodardsono” ngenger (Soedardsono treedt in dienst van den Koning van Astino).
- 15 Juli.** Wajang-orang-Madio, vervolg der vorige voorstelling.
- 22 Juli.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Djamoes Kalimosodo dinoetoes dening Praboe Sridanto” (de talisman Djamoes Kalimosodo gestolen door Praboe Sridanto).
- 29 Juli.** I. Tajoebdans.
II. Wajang-orang-Poerwo, vervolg der vorige voorstelling.
- 5 August.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Srikandi Moertjo” (de ontvoering van Dewi woro Srikandi).
- 12 August.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Partowigeno”.
- 19 August.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Tjedjokoesoemo-Tedjosekti”.
- 26 August.** I. Tajoeban.
II. Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Bangoen Taman Maerakotjo” (de restauratie van den tuin Maerakotjo), als vervolg der voorstelling van 5 Augustus.

- 2 Sept.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Wahjoe Wirasat” (een der Jubileumvoorstellingen).
- 18 Septemb.** Wajang-koelit-Poerwo, lakon „Partodewo”.
- 16 Septemb.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Hirawan-kromo” (Het huwelijk van Hirawan).
- 23 Septemb.** Topeng, fragmenten uit de Wajang-Gedok (de dans van Pr. Kelono, idem van Goenoengsari, strijd van Pr. Kelono en Goenoengsari en de humoristische scène. Pentool-Tembem).
- 30 Septemb.** Wajang-orang-Poerwo, vervolg der voorstelling van 16 Sept.
- 7 October.** Wireng: 1. Strijd tusschen R. Djojohangodo en den Boeginees Daeng Makintjing, 2. strijd tusschen Pr. Ardjoeno-sosrobae en Bambang Soemantri, 3. Strijd tusschen R. Doersosono en Toemenggoeng Djoewalgito; (resp. fragmenten uit de wajang Gedok, wajang Poerwo en wajang Poerwo).
- 14 October.** Wajang-orang-Poerwo.
- 21 October.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Kresno-Poedjonggo”.
- 28 October.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Djanoko-grogol” (Djanoko op de jacht).
- 4 Novemb.** Wajang-wong-Poerwo, episoden uit de lakon „Soembodro-laroeng”; vervolg der vorige voorstelling.
- 11 Novemb.** Wajang-orang-Poerwo.
- 18 Novemb.** Ande-ande loemoet, een episode uit de Pandjiroman.
- 25 Novemb.** Wajang-orang-Poerwo, episoden uit de lakon „Romo gandroeng”.
- 8 December.** Laatste voorstelling; Wireng, fragmenten uit de wajang-Poerwo, Madio en Gedok.

Welke waarde hebben de oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche cultuur?

door Dr. F. D. K. Bosch.

Dat de waarde der oud-Javaansche monumenten voor de huidige Javaansche cultuur gering is, in zooverre slechts een zeer klein aantal ontwikkelde Javanen de beteekenis ervan bevroedt, behoeft geen uitvoerig betoog.

Het vóór te schrijven recept ten einde „in wijder kring” belangstelling en liefde voor de kunst te wekken lijkt allereenvoudigst: door middel van het onderwijs zal grondige betrouwbare kennis omtrent de oud-Javaansche cultuur en hare onvergelykelijke schepingen onder de bevolking verspreid moeten worden. Men beginne bij het lager onderwijs: spreke de kinderen over de wonderen die in hun geboorteland tot stand zijn gekomen en lichte het gesproken woord met afbeeldingen toe; het middelbare onderwijs bouwe op den gelegden grondslag verder en verdiepe en verbreedde het verworven inzicht; ten slotte zal het hooger onderwijs, in een wellicht niet te ver verwijderde toekomst, der Javaansche jongelingschap den vollen maat mogen toedienen en haar de schatten van kennis aanbieden die de Westersche wetenschap sinds jaren heeft verzameld.

Zal dit program, dat weliswaar nog niet bestaat, maar ten allen tijde in een idealistisch brein geboren kan worden, tot het beoogde doel voeren? Zal door de uitvoering worden verwezenlijkt, dat de oud-Javaansche kunst — thans afgestorven van de menigte — wederom een factor van beteekenis in de geestelijke ontwikkeling van het Javaansche volk wordt?

Als te hoog gespannen verwachtingen teleurgesteld zullen worden zal het stellig niet aan den Javaan te wijten zijn. Ik durf te voorspellen dat, zoo ooit de oud-Javaansche kunstgeschiedenis een leervak wordt op de scholen, de Javaansche leerlingen met een

ongeevenaarden ijver alle hun voorgezette feiten zullen memoreeren, alle wetenswaardigheden getrouwelijk zullen reproduceeren; en de examens door hen af te leggen niet voor die der Europeesche kandidaten zullen onderdoen. Maar ook durf ik te voorspellen, dat al het geleerde slechts dienen zal om het kwantum kennis der leerlingen te vermeerderen, op dezelfde wijze als een willekeurig ander vak hun kennis zal vermeerderen, maar dat het in het gebreke zal blijven gevoelens van waarachtige liefde en bewondering voor de oude kunst bij hen wakker te roepen.

Bij het onderwijs-schema, dat ik zoo even in ruwe trekken heb geschetst, is uitgegaan van de premisse, dat de waarde die de oud-Javaansche kunst voor het Westen bezit, ook dezelfde waarde is die zij voor den modernen Javaan vertegenwoordigt. Dat deze premisse niet juist kan zijn, zal ieder inzien die het beeld, dat het Westen zich van die kunst gevormd heeft — het beeld dat noodzakelijkerwijs in het onderwijs weerspiegeld zal worden — wil beschouwen van uit het standpunt dat de Javaan hiertegenover inneemt.

Sinds het meer-algemeen-bekend-worden der ouden op Java zijn het voornamelijk twee zijden der Hindoe-Javaansche kunst geweest, die de Europeesche onderzoekers geboeid hebben.

De eerste is die, welke zij naar de historie toewendt.

Gegeven een Hindoe-Javaansche architectuur, welke — Indisch van oorsprong — zich gedurende een reeks van eeuwen gestadig ontwikkeld en vervormd heeft, en, op Java op enkele reminiscensen na uitgestorven, op Bali tot op den huidige dag voortbestaat. Het voornaamste doel der wetenschap is: de historische ontwikkeling dezer architectuur na te vorschen. Als middelen staan haar ten

dienste allereerst de bouwwerken zelve, die de gegevens verschaffen om volgens de stylcritische methode tot een chronologische rangschikking te geraken; verder historische bronnen zooals het lofdicht *Nagarakretagama*, de geschiedkroniek *Pararaton*, niet te vergeten de inscripties, die vaak belangrijke feiten of aanwijzingen voor de dateering van bouwwerken bevatten. Een apart hoofdstuk vormt de iconographie, de kennis der beelden die in of bij de heiligdommen zijn opgesteld, waarbij zich nauw aansluit de interpretatie der basrelief-series, die de gaanderijen of wanden der tempels verluchten.

Naast — gewoonlijk tegenover — het historisch standpunt, van waaruit de Hindoe-Javaansche kunst van geleerde zijde gezien wordt, staat de zuiver-aesthetische beschouwingswijze. Men vraagt niet door wie, wanneer en waar de kunstwerken zijn tot stand gekomen, ook toont men matige belangstelling voor de vraag welke denkbeelden en bedoelingen er door zijn uitgedrukt. Het eenig doel is: de schoonheid in de schoonheid te waardeeren. Onverschillig of een kunstvoorwerp *Buddhistisch* of *Hindoeïsch* van oorsprong zij, of het uit de oudste Hindoe-Javaansche periode dateert of uit het tijdperk van godsdienstovergang, of het in het hart van Java of op Bali vervaardigd is, het feit alleen, dat het supreme schoonheids-kwaliteiten bezit, maakt het los uit zijn plaatselijk en tijdelijk milieu. Immers de kunstenaar, die een waarachtig kunstwerk schept, werkt, volgens de aesthetici, bij de genade van een goddelijke inspiratie; hierdoor wordt hij opgeheven boven alle aardsche en tijdelijke toevalligheden en de gelijke gemaakt van de anderen, de uitverkorenen uit alle tijden en uit alle oorden der wereld, die de menschheid in schoonheid zijn voorgegaan. Tegenover waarachtige kunst — aldus de aesthetici — verdwijnen de feiten en feitjes, die de wetenschap naarstiglijk aangedragen heeft, in het niet, evenals de aardsche lichten verbleeken als het machtige hemellicht boven de kim verrijst. De houding van devote bewondering en algeheele overgave is de eenige, welke gewone stervelingen tegenover de openbaringen van het scheppend kunstenaars-genie voegt.

Ik heb hier de beide buitenste lijnen getrokken, die den Westerschen gezichtshoek tegenover de oud-Javaansche kunst begrenzen: eenerzijds de zuiver historische, anderzijds de zuiver aesthetische richting. Onnoodig te zeggen, dat zij, die de architectuur uitsluitend van uit een historisch oogpunt bezien, even zeldzaam zijn als zij, die de oud-Javaansche kunst uitsluitend om haar schoonheid vereeren. De kunst-historicus zal over een fijn ontwikkeld aesthetisch onderscheidingsvermogen moeten beschikken, wil hij tot een zuivere appreciatie van de door hem bestudeerde verschijnselen in staat zijn; anderzijds zal de aestheticus niet na kunnen laten, zij het oppervlakkig en met een air de *dédain*, van de resultaten van het historisch onderzoek kennis te nemen. Hier is ruimte voor een onbepaald aantal individueele opvattingen, die het midden tusschen de boven omschreven uiterste richtingen houden. We behoeven hier niet verder in details te treden. De hoofdzak, waarop wij de aandacht hebben willen vestigen is, dat de voorlichting over oud-Javaansche kunst, welke de Javaan van Westersche zijde ontvangt — de voorlichting, welke zich in het onderwijs, in wetenschappelijke en populaire geschriften zal uitspreken — overwegend van historischen en aesthetischen aard zal zijn.

Hoe zal de Javaan hierop reageeren?

Men mag aannemen, dat hij zich aange trokken zal gevoelen, tot alles, wat op eenigerlei wijze met zijn eigen, modern-Javaansch cultuur-bezit samenhangt: de oudheden van het hem uit de babads welbekende *Madjapahit* zullen niet nalaten zijn weetgierigheid te prikkelen; in niet minder mate zullen de tempel-reliefs die de bekende figuren en verhalen uit de *wajang* in beeld brengen, zijn belangstelling opwekken. Op het groote gebied echter dat daarbuiten valt — met name geldt dit voor de voortbrengselen der oudste, Midden-Javaansche cultuur — zal hij zich een vreemdeling blijven voelen, en alle wetenswaardigheden die de kunst-historie hem te onderwijzen, alle schoonheden, die de aesthetica hem te toonen zal hebben, zullen langs hem afglijden, zonder een blijvenden, diepen indruk op zijn gemoed achter te laten.

Er bestaat hier geen reden tot verwondering.

Wie de houding van de Javanen tegenover de vreemde geestesstroomingen, waarmede hij in den loop der geschiedenis in aanraking is gekomen, observeert, zal opmerken dat het voornamelijk de mystieke elementen hierin zijn geweest, die bij hen ingang hebben gevonden. Het autochthone, Indonesische prae-animisme met zijn sterke neiging tot classificeeren, identificeeren en praelogisch associeeren — zélf de kiemen in zich dragend, die tot een primitieve mystiek konden uitgroeien — heeft door alle eeuwen heen een uiterst vruchtbaren voedingsbodem opgeleverd, waarop de van elders hier gebrachte magico-mystische systemen konden gedijen. Het ontleende aan de religieuze stroomingen, die successievelijk over Java kwamen — het Hinayanistische Buddhisme, daarna het Ciwaisme en het Mahayanistische Buddhisme, beiden sterk tantrisch gekleurd, ten slotte de Islam — alwat door het primitieve mystieke denken als verwant werd herkend, terwijl het afstootte of liet verstikken alwat daarmede niet in overeenstemming was.

Heeft zich aldus in vroeger eeuwen bij de Javanen gedurig de neiging gemanifesteerd, om de dingen naar hun mystieke gevoelswaarde te waardeeren en te groepeeren, hen te trekken binnen de sfeer van het bovenzinlijke en te omspinnen met de kleurige draden van gelijkenissen en symbolen, deze neiging komt nog heden ten dage op buitengodsdienstig gebied duidelijk aan het licht, in de van mystiek doortrokken bespiegelingen en beschouwingen, waarvan de wajang-figuren en voorstellingen het onderwerp zijn. Wanneer de wajang een magische bekoring blijft uitoefenen niet alleen op het lagere volk, maar ook op den meest ontwikkelden Javaan, dan is de oorzaak hiervan niet, dat hem — zooals den Westerschen onderzoeker — de „historische ontwikkeling” bijzonder interesseert, nog minder, dat hem — zooals den aestheticus — de schoonheidskwaliteiten der leeren figuren in vervoering brengen, de verklaring is deze, dat het schimmenspel er zich bij uitstek toe leent om de mystieke gevoelens, die de toeschouwer in zich omdraagt en die een kern zoeken waaromheen zij zich kunnen uitkristaliseeren, in zich op te nemen en terug

te geven in een vorm die een bovenzinlijke verklaring ervan toelaat.

Met de oud-Javaansche kunst zal het niet anders zijn.

Het zijn hierin niet de historische noch de aesthetische elementen die de hoog ontwikkelde Javanen het meest zullen boeien; hun liefde zal eerst opgewekt worden als de kunst in de taal der mystiek tot hen zal spreken en in hun hart gelijkgestemde snaren aan het trillen brengen zal.

Dit is niet een bloote bewering, die alleen op abstract-psychologische overwegingen berust.

Wij hebben meermalen gelegenheid gehad op te merken, dat bij de aanschouwing van een voortbrengsel der Hindoe-Javaansche kunst — neem bijvoorbeeld het zoo bekende kala-makara-ornament — een wetenschappelijk aangelegd Europeaan volkomen tevreden gesteld is, zoodra hij weet uit welken tijd het stuk dateert en welke plaats het in de stylistische ontwikkeling der sculptuur inneemt. De aestheticus laat dit rusten en toetst het stuk uitsluitend op zijn artistieke hoedanigheden. De Javaan op zijn beurt pleegt belangstelling te gaan toonen juist op het punt, waar die van den kunsthistoricus en van den aestheticus ophoudt; hij vraagt naar de symbolische beteekenis der uitgebeelde voorstelling en krijgt hij geen antwoord dan staat hij zelf spoedig gereed met een verklaring, waarin goede en booze machten, de zintuigen, de levensgeesten en wat niet al meer, een belangrijke rol spelen; een verklaring die gewoonlijk met de redelijkste eischen die de wetenschap stellen kan den spot drijft, maar niettemin hemzelf en, mits met genoeg aplomb voorgedragen, zijn landgenooten volkomen bevrediging schenkt.

Men kan de schouders ophalen over zooveel zelfoverschatting en eigenwijsheid en zich afvragen, waarom de belangstellende in plaats van zelf een vrij willekeurige verklaring te verzinnen, zijn licht niet liever bij de wetenschap opsteekt.

Het ongeluk wil echter dat degene die bij de officieele wetenschap aanklopt om voorlichting omtrent de diepere beteekenis der kunst te ontvangen, slechts zeer zelden te woord wordt gestaan.

De wetenschap is nog niet aan de beantwoording zijner vragen toe.

Men neme een geval als Boroboedoer, buiten twijfel het grondigst bestudeerde heiligdom der Hindoe-Javaansche kunst. Omtrent Buddhismisme in het algemeen en den vorm van het Mahayana in het bijzonder, waarvan het stupa-heiligdom een schepping is, is een imposant materiaal aan feiten bijeengebracht, met behulp waarvan men er in geslaagd is de oplossing van een niet gering aantal vraagstukken te vinden: Uit welken tijd het bouwwerk dateert, wie de stichters waren, aan welke secte het heeft toebehoord, welke teksten voor de uitbeelding der relief-series gevolgd zijn, zie hier een aantal punten, die een halve eeuw geleden nog in volslagen duisternis gehuld waren en thans, dank zij de onvermoeide nasporingen en de eendrachtige samenwerking van tal van geleerden, geheel of grootendeels zijn opgehelderd. Al zal men met deze feiten voor oogen gaarne erkennen, dat de wetenschap in de laatste vijftig jaren niet stilgezeten heeft, tevens zal men moeten toegeven, dat de gemaakte vorderingen voornamelijk slechts op bijkomstigheden betrekking hebben gehad. Wat de grootste, de éénige waarde van het heiligdom voor de tijdgenooten vertegenwoordigde, was ongetwijfeld gelegen in het feit, dat het in hun oogen onvergankelijke waarheden omtrent de hoogste dingen: de schepping, den mensch, de verlossing uit den kringloop van wedergeboorten, in een zinrijk symbolisme openbaarde. Welnu, over de beteekenis van Boroboedoer als grootsch symbool, waarin de gansche verlossingsleer van het Buddhismisme is uitgebeeld blijft een ondoorzichtbare sluier uitgespreid, waarvan de wetenschap nauwelijks een enkel tipje heeft vermogen op te lichten.

Hoe oppervlakkig onze kennis omtrent het verband tusschen den uiterlijken vorm en de innerlijke beteekenis van het heiligdom is, kan blijken uit het feit, dat nóg onlangs een hypothese is voorgedragen kunnen worden, waarin de auteur waarschijnlijk heeft trachten te maken, dat de bovenste, onversierde terrassen van Boroboedoer niet tot het oorspronkelijke bouwplan behoord hebben, maar het in de bedoeling der bouw-

meesters heeft gelegen in de plaats daarvan een stapeling van rijk geornamenteerde terrassen aan te brengen, op de zelfde wijze als bij een speciaal type van Achter-Indische bouwwerken geschied is. De hypothese is slecht gefundeerd en stort in elkaar bij het minste stootje. Is het intusschen niet tekenend, dat men in de vakliteratuur tevergeefs naar een argument zal zoeken, waarmede, op grond van de aan de bedoelde terrassen toe te kennen symbolische beteekenis, den opsteller zoude kunnen bestrijden?

Wat de verklaring van het diepste, van het eigenlijke wezen der bouwkunst betreft, verkeert Boroboedoer nog in bijzonder bevoorrechte omstandigheden. Vergeleken met het Ciwaïsme is het Buddhismisme steeds het troetelkind der wetenschap geweest, terwijl om voor de hand liggende redenen het groote stupa-heiligdom zich van oudsher in een bijzondere belangstelling van geleerde zijde heeft mogen verheugen. Een Ciwaitisch heiligdom, tjandi Prambanan bijvoorbeeld, heeft minder goede kansen gehad. De archeoloog, die bezoekers te Prambanan rond te leiden krijgt, is, nadat hij hun de beteekenis der basreliefs aan de tempel-omgangen verklaard heeft en nog eenige namen van goden en windstreken-hoeders, en ettelijke historische en stylistische merkwaardigheden heeft opgesomd, onherroepelijk uitgepraat. Om hem heen liggen intusschen de raadselen opgestapeld. Zou men waarlijk meenen, dat de bouwmeesters en beeldhouwers van tjandi Prambanan alleen maar een „bedoeling” hebben gehad, toen zij de godenbeelden in hun cella's opstelden en de relief-series aan de tempelbalustraden uitbeeldden, dus iets ten uitvoer brachten, waarover toevalligerwijs onze boeken iets weten mede te deelen, en dat al het overige, zonder distincte beteekenis, slechts gediend zou hebben tot verfraaiing? Een dergelijke opvatting zou van een volkomen verkeerd begrip van het wezen van de Indische kunst blijk geven. In de Hindoe-Javaansche architectuur — men kan dit zonder overdrijving zeggen — heeft alles een eigen beteekenis. Het nietigste motiefje, dat voor het oog verscholen, een lijst van het tempellichaam siert heeft iets te zeggen gehad, zoo goed als de ontzagwekkende, grim-

mige kala-kop boven den ingang, die het aspect van den geheelen gevel beheerscht, een gedachte vertolkt heeft. En niet alleen de „sprekende” motieven — de talloze voorstellingen ontleend aan het menschen-, dieren- of plantenrijk — bezitten symbolische waarden. De harmonische verhoudingen tusschen de afmetingen van de onderdeelen der bouwwerken, de geledingen der profielen, de horizontale verdeelingen, zijn niet — zooals men geneigd zou zijn te gelooven — aan de gelukkige intuïtie of aan den verfijnden smaak van den bouwmeester te danken, maar zijn gedicteerd door strenge voorschriften, welke op hun beurt berusten op de in het gansche Oosten met liefde beoefende wetenschap der getallen-mystiek. De bonte kleuren, waarmede het gesteente der tempelwanden en der beelden eens bedekt was, waren geenszins alleen tot vermaak van den toeschouwer aangebracht, maar spraken — voor wien de organen bezat om, er naar te luisteren — de zinrijke, klankrijke taal der kleuren-symboliek. Kortom, alle lijnen, vormen, kleuren, verhoudingen, groepeerings en voorstellingen, alle zaken, waarvan wij thans alleen de uiterlijke schoonheid bewonderen of de stijlgeschiedenis bestudeeren kunnen, waren zwaar van een diepdoorvoeld symbolisme en alle symbolen — elk op zijn eigen plaats, elk met zijn eigen waarde — voegden zich aaneen tot een grootsch, onzichtbaar, onstoffelijk bouwwerk-van-gedachten, waarin de mystieke wereld- en levensbeschouwing van het Çiwaïsme voor de geloovigen was geopenbaard.

Welke zijn de gedachten, waaraan in de ontzagwekkende groep van heilighdommen te Prambanan vorm is gegeven?

Op deze vraag, die aan belangrijkheid alle andere vragen verre overtreft die bij de aanschouwing van een schepping der Hindoe-Javaansche kunst kunnen rijzen, moet de wetenschap het antwoord schuldig blijven. We schreven zoo juist, dat zij aan de beantwoording nog niet toe is: Voor hen die meenen mochten, dat zij op dit gebied ernstig in gebreke gebleven is, is een toelichting op deze uitspraak wellicht niet misplaatst.

Vragen wij ons eerst af welke plaats het symbolisme in de Hindoe-Javaansche samenleving inneemt. Bijna woord voor

woord is hierop van toepassing wat geldt voor de middeleeuwsche, West-Europeesche maatschappij, welker religieuze aandoeningen en uitingen in zoo menigerlei opzicht verwantschap met de Indische en Javaansche geestesstroomingen vertoonen. „De psychologie — schrijft prof. J. Huizinga in zijn bewonderenswaardig werk „Herfsttij der Middeleeuwen” — de psychologie zou wellicht het geheele symbolisme willen afdoen met den term ideeënassociatie. Maar de geschiedenis der geestesbeschaving heeft dien denkvorm eerbiediger te beschouwen. De levenswaarde van de symbolische verklaring van het bestaande was onschatbaar. Het symbolisme schiep een wereldbeeld van een nog strenger eenheid en inniger verband, dan het causaal-natuurwetenschappelijk denken vermag. Het omvademde met zijn sterke armen de geheele natuur en de geheele geschiedenis. Het schept waarin een onverbreekelijke rangorde, een architectonische geleding, een hiërarchische subordinatie. Want in elk symbolisch verband moet een lager en een hooger zijn; gelijkwaardige dingen kunnen elkaars symbool niet zijn, maar enkel samen wijzen naar een derde, dat hooger is. In het symbolische denken is ruimte voor een onmetelijke veelvuldigheid van betrekkingen tusschen de dingen. Want elk ding kan met zijn verschillende hoedanigheden symbool zijn van velerlei andere, en ook met een en dezelfde hoedanigheid verschillende dingen beteekenen; en de hoogste dingen hebben hun duizenderlei symbolen. Geen ding is te nederig, om het hoogste te beduiden en aan te wijzen ter verheerlijking Alle dingen bieden stut en steun voor het stijgen der gedachte naar het eeuwige; alle beuren elkaar van trede tot trede omhoog. Het symbolische denken geeft een voortdurende transfusie van het gevoel van God's majesteit en eeuwigheid in al het waarneembare en denkbare. Het houdt voortdurend het mystische levensgevoel brandend. Het doordringt de voorstelling van elk ding met verhoogde aesthetische en ethische waarde. Denk het genot, als elke edelsteen fonkelt met de glansen van al zijn symbolische waarden, als de vereenzelviging van rozen en maagdelijkheid meer is dan een dichterlijk Zondagskleed, als zij het wezen

van beide aangeeft. Het is een waarlijke polyphonie der gedachte. Bij een doorgedacht symbolisme klinkt in elke voorstelling een harmonisch accoord van symbolen. Het symbolisch denken geeft dien zwijmel der gedachte, die prae-intellectuele vervloeiing van de identiteitsgrenzen der dingen, die tempering van het verstandelijk denken, welke het levensbesef op het hoogste heft. Een harmonisch verband verbindt voortdurend alle gebieden der gedachte. . . . Bij elk denken valt, als in een kaleidoscoop, uit de ongeordende massa partikels een schoone en een symmetrische figuur samen. . . . De zedelijke waarde van de symbolische denkwijze is onafscheidelijk van haar verbeeldingswaarde. De symbolische verbeelding is als de muziek op den tekst der logisch uitgedrukte leerstellingen, die zonder die muziek te stroef, te schraal zouden klinken. . . . Door het symbolisme stond de geheele godsdienstige voorstellingsrijkdom open voor de kunst, om haar uit te drukken, klank- en kleurrijk, en tegelijk vaag en zwevend, zoodat de diepste intuïties erop konden wegvlieden naar het besef van het onzegbare”.

De Hindoe-Javaansche kunst is opgebloeid in dezelfde sfeer van mystiek, waarin de middeleeuwsche, West-Europeesche ademde. Alleen, het dóórdringen in die sfeer, het peilen van de wereld van voorstellingen, waarin het Indische symbolisme zijn oorsprong vindt, valt ons onvergelykelijk moeilijker dan wanneer wij ons tegenover Westersche verschijnselen van denzelfden aard geplaatst zien. Het Christendom ligt ons nader dan de Oostersche godsdiensten; bovendien blijft de middeleeuwsche mystiek zich steeds bewust, zelfs als zij zich geheel van de realiteit schijnt los te maken, dat het slechts beelden zijn waarvan zij zich bedient en slechts zelden verzuimt zij haar bedoelingen duidelijk te maken.

Het spel der Oostersche verbeelding is minder doorzichtig.

In de mystiek gaat de kunst geheel op, maar — en hierin ligt het verschil met de Westersche kunst — slechts zelden wordt het ons gegund, dat opgaan mede te beleven. Zóó gewoon is het voor den Oosterling, zich in symbolen uit te drukken, dat hij er in de laatste plaats toe komt om van die gewoonte

rekenschap af te leggen. Teksten die uitvoerig toelichten hoe de mystiek door middel van de kunst zich in symbolen uitsprekt, ontbreken. Toevallige uiflatingen, in heterogene werken over de gansche Oost-Aziatische literatuur verspreid en met scherpzinnigheid te combineeren, moeten den weg wijzen waarlangs men tot een dieper inzicht in de beteekenis der kunstvoortbrengselen geraakt. Het is als met een gesprek, dat over onze hoofden heen in een vreemde taal gevoerd wordt en waarvan wij de beteekenis door het opvangen en combineeren van enkele bekende klanken en woorden moeten trachten te reconstrueeren.

We zouden de waarheid te kort doen als wij beweerden, dat de wetenschap zich tot het oplossen der raadselen, die het Indische kunstsymbolisme opgeeft, bijzonder aangetrokken heeft gevoeld. Misschien zou dit wel het geval zijn geweest, als een maagdelijk terrein zich vóór haar uitstreckte, welks ontginning de charme die aan elken ontdekkingstocht verbonden is, meebracht. Maar het terrein is omgewoeld en platgetrapt in alle richtingen: nergens voelt het diletantisme zich zoo thuis, nergens geniet het zoo's ongebreidelde vrijheid als juist op het gebied van symbolisme-verklaring. Wat is gemakkelijker dan om een symbool met andere soortgelijke symbolen uit de verst verwijderde uithoeken der aarde te vergelijken, tot hun gemeenschappelijk origine en wezensgelijkheid te besluiten en op hol te slaan? Men behoeft zich maar te binnen te brengen aan welke schromelijke „verklaringen” symbolen als de swastika, de lotus, de slang en talloze andere hebben blootgestaan om voor goed een onoverwinnelijke afkeer van dit soort namaakmystiek te krijgen.

De taak die de wetenschap wacht is dus die van recht te zetten en orde te brengen, waarbij zij de kans loopt met schuine blikken te worden aangezien en bestreden te worden door hen die haar voorgegaan zijn en „het beter weten”; een ondankbare taak misschien, maar een waaraan zij zich niet zal mogen onttrekken: De belangstellende leek, die wij zoo juist naar de symbolische beteekenis van het kala-makara ornament lieten vragen, heeft intuïtief de diepste kern van het

wezen der Hindoe-Javaansche kunst aangeroerd. Want, hoe belangwekkend het ook wezen mag om de geschiedenis der kunst in den loop der eeuwen te traceeren, haar vormveranderingen na te gaan en de invloeden die erop ingewerkt hebben of ervan uitgegaan zijn in den breede te discussieeren; en hoe overweldigend de genietingen zijn mogen die de zuiverste kunstvoortbrengselen in aethetisch opzicht ons bereiden, dit alles raakt de kunst slechts aan den buitensten buitenkant. De eenige waarde die de kunst voor den Indiër heeft is: het middel te zijn tot uitdrukking van gedachten en gevoelens. Het is er mede als met de verklaring van een gedicht: wat baat het napluizen van grammaticale vormen of het zich verlustigen in de welluidendheid van klank en rythme, indien de diepste aandoeeningen die de dichter in woorden heeft willen vertolken onbegrepen blijven?

De wetenschap mag zich niet aan haar taak onttrekken om de voorlichtster te zijn ook op dit gebied, op straffe van het contact met haar milieu en met den tijdgeest te verliezen.

Haar milieu is Java, van ouds het land, waar de mystiek gebloeid heeft. Hoe sterk ook de vormen verschillen, waarin het mystieke denken zich in den loop der eeuwen gehuld heeft, hoe wijd de kloof ook mag zijn, die het tantrisme van den Sang Hyang Kamahayanikan scheidt van de Islamitische mystiek en deze op haar beurt van de beschouwingen en bespiegelingen, waarvan heden ten dage de wajang-figuren en verhalen het onderwerp zijn, toch zijn voor den opmerkzamen beschouwer al deze denkvormen ten nauwste aan elkaar verwant, door drongen van één geest. Het is deze zelfde geest, die leeft in de oud-Javaansche kunst; die voortleeft in het moderne schimmenspel en die, als alle teekenen niet bedriegen, een gunstigen voedingsbodem bereid heeft voor de ontvangst van het schoonste en waardevolste, dat de Hindoe-Javaansche kunst-schepingen aan de huidige Javaansche cultuur te bieden heeft.

Niet alleen het milieu, waarin de wetenschap werkt, ook de tijdgeest stelt zijn eischen. Het zijn waarlijk niet alleen de Javanen, die zich onvoldaan

toonen, als hun steeds alleen de buitenkant van de kunst wordt voorgehouden en hun geen blik in de ideeën-wereld, waaruit zij is opgebloeid, gegund wordt. Is het wonder, dat bij den sterken drang naar verinnerlijking welke zich in de laatste jaren op elk gebied manifesteert, velen zich van de officieele wetenschap hebben afgekeerd om bij de theosophie om voorlichting aan te kloppen? En al mag men ernstige bedenkingen tegen de methode koesteren, welke de theosophie bij de verklaring van Indische kunst in het algemeen toepast, niet ontkend kan worden dat haar standpunt, dat aan de innerlijke beteekenis der Oostersche kunst een grooter waarde dan aan de uiterlijke toekent, volkomen juist is; alsook, dat zij aan velen bevrediging heeft geschonken, waar de wetenschap tot dusver, zij het uit bescheidenheid of omdat zij met ander onderzoek gepreoccupeerd was, het stilzwijgen bewaard heeft.

Uit het bovenstaande volgt, dat de vraag welke waarde de oud-Javaansche bouwwerken voor de hedendaagsche en toekomstige Javaansche cultuur bezitten onzes inziens niet beantwoord wordt door een uitspraak uit te lokken in zake het twistpunt welk aandeel de Javanen bij de tot standkoming dier bouwwerken hebben gehad.

Als aangetoond kon worden, dat uitsluitend aan volbloed Hindoe-immigranten de eer van het kunstenaarschap toekomt, zou dan daarmee de Hindoe-Javaansche kunst als factor in het geestelijke ontwikkelingsproces van het Javaansche volk worden uitgeschakeld? Of als daarentegen blijken zou, dat niet de Hindoe's maar de Javanen als de bouwmeesters van de oude bouwwerken moeten worden beschouwd, zou door deze ontdekking — behalve streeling van eigenliefde — iets wezenlijks tot de toenadering van de oude kunst tot de thans levende generatie worden bijgedragen?

Het een noch het ander is het geval.

Men heeft zich de vraag voor te leggen of in de Hindoe-Javaansche kunst elementen aanwezig zijn, welke aan den modernen Javaanschen geest verwant zijn en daarop bevruchtend kunnen inwerken.

Die elementen hebben wij in de mystiek, welke de bestaansgrond der kunstwerken vormt, meenen te kunnen aanwijzen.

Als eenmaal het besef bij de Javanen gewekt is, dat de oude monumenten — om het even wie hun makers waren — niet alleen aan de Hindoe-Javanen, tien eeuwen geleden, maar ook aan de thans levende generatie wijsheid te verkondigen hebben in een bloemrijke en zinrijke taal, die haar vertrouwd in de ooren klinkt, men kan ervan overtuigd zijn dat dan de kiem gelegd zal zijn waaruit, onder gunstige omstandigheden, oprechte liefde en bewondering voor de kunst zich verder zullen ontwikkelen.

In dit ontwikkelingsproces zal het onderwijs — wij komen hier op ons punt van uitgang terug — een zeer belangrijke rol te vervullen krijgen. Op het h o o g e r onderwijs, dat de leiders van het Javaansche volk bij den opbouw van een nieuwe cultuur zal vormen, worde in het bijzonder het oog gevestigd. Opdat de studie der Hindoe-Javaansche kunst niet ontaarde in een machinale in 't geheugen-prenting van feiten of in een gedachtenloos leeren napraten van wat anderen in bewondering over hare scheppingen te zeggen hadden, zal bij het onderwijs rekening te houden zijn met den Javaanschen aard, waarin de neiging tot abstraheeren, contempleeren en mysticeeren zoo sterk op den voorgrond treedt. Die neiging worde niet gezien als een ziekelijk verschijnsel, hetwelk tot elken prijs moet worden uitgeroeid om het organisme gezond te maken; integendeel zij zal mogen worden beschouwd als zijnde inhaerent aan een geestesgesteldheid, welke den Javaan bij uitstek geschikt maakt, om de essentie van de Hindoe-Javaansche kunstwerken te begrijpen en in zich op te nemen.

Een gunstige praedispositie alleen zal weinig ten goede uitwerken.

De wetenschap zal het Javaansche intellect aan haar discipline moeten onderwerpen, het dwingen tot logisch denken en methodisch onderzoek, het doordringen van de noodzake-

lijkheid om vooropgestelde meeningen prijs te geven en in bescheidenheid en onbevangenheid de wegen die naar het verleden terugvoeren te betreden.

Het punt van uitgang worde echter juist gekozen.

Nogmaals: men behoeft zich voor de dwaling, dat de belangstelling voor de oude kunst bij de Javanen op te wekken zoude zijn alleenlijk door hun de oogen voor hare schoonheid te openen of door hen met historisch feiten-materiaal te overstelpen. De waarde der oud-Javaansche kunst zal voornamelijk een gevoelswaarde blijken te zijn. Eén heiligdom „van binnen uit” verklaard zal meer tot de geestelijke ontwikkeling der jonge generatie bijdragen dan alle historische wetenswaardigheden en aesthetische schoonheden van alle over Java verspreide oudheden bij elkaar genomen.

Heeft eenmaal de oude kunst een plaats heroverd in de harten der Javanen — al zij hun aantal aanvankelijk zeer beperkt — dan zal aan de toekomst mogen worden overgelaten hoe haar invloed aan de Javaansche cultuur ten goede zal komen. Wie van diepe bewondering voor een zaak vervuld is, zal die bewondering overdragen in de gedachten die hij denkt, de woorden die hij spreekt, de werken die hij verricht.

Of die bewondering zich uiten zal in de kunst — de architectuur, de sculptuur, de dicht- of danskunst of het tooneel; — of zij een prikkel zal vormen tot zelfstandig wetenschappelijk onderzoek, of zij een ommekeer zal teweeg brengen in de religieuze levensaanschouwing der intellectueelen er is niemand die dienaangaande een voorspelling zou durven wagen, nog minder eenigen invloed zou kunnen uitoefenen.

Met vertrouwen zal men intusschen de toekomst tegemoet mogen gaan.

Als kiemkrachtig zaad wordt uitgestrooid, wie zou dan wanhopen dat de akker eens een rijken oogst zal voortbrengen?

Welke beteekenis hebben de Oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige cultuur?

door Radjiman. (R. T. Wediodiningrat)

Alvorens over te gaan tot de beantwoording van bovenstaande vraag lijkt het mij niet ondienstig de vraag zelf te beschouwen.

Het woord „Oud-Javaansche” is m.i. niet duidelijk, doch ik kan er mij geheel mee vereenigen, wanneer deze term de dikwijls gebruikte „Hindoe-Javaansche” dekt en zich dus afscheidt van de latere wali-periode-cultuur-uitingen.

De meest gangbare tijdverdeeling bij het Javaansche volk is dan ook:

„Djaman Kaboedhan en Kewalèn”.

De term „Oud-Javaansche, is m.i. beter afgerond, dan het vage „Hindoe-Javaansch”. In dezen laatsten term toch heeft het woord „Hindoe” noch de beteekenis van ras of volk noch die eener geestelijke strooming en staat daardoor naar mijne bescheiden meening wetenschappelijk onvoldoende vast. Men wil met het woord „Hindoe” gewoonlijk zeggen, Boeddhisten en Siwaiten (of hun invloed) en hiermede duiden wij twee verschillende geestelijke stroomingen aan, zoodat het duidelijk wordt, dat het woord wetenschappelijk geen vaste, klare omlijning geeft.

Ook de Javaansche benaming „Kaboe-dhan” is niet geheel juist, omdat daarmee slechts de Boeddhisten aangeduid worden, niet de Siwaiten. Juist hierom lijkt mij het woord „Oud-Javaansche” in de Hollandsche terminologie beter op zijne plaats.

Winkler Prins' Encyclopaedie zegt: „Cultuur”, afkomstig van het Latijnsche colēre (bearbeiden, verzorgen, vereeren) noemt men de moeite, aan eenig voorwerp of aan eenig intellectueel vermogen besteed, om het te veredelen of ook wel die veredeling zelf. Men cultiveert zoowel den akker, als het verstand, doch de hoogste cultuur is de veredeling van den mensch door eene harmonische ontwikkeling van zijn aanleg, van al zijn vermogens en krachten.

Ik zou hieraan willen toevoegen: „de ontwikkeling in de lijn van een streven naar een bepaald ideaal (wereld- of levensbeschouwing)”, want hierin ligt de toetssteen van de cultiveering.

Gaan wij thans over tot de Javaansche monumenten, dan moeten wij hen beschouwen als cultuur-uitingen in een bepaalde tijd-faze van de Javaansche geschiedenis. Daarmee is nog niet alles gezegd, want voortgaande in onzen bovengestelden gedachten-gang inzake „Cultuur” moeten wij ons afvragen, wat de basis (het ideaal) van die cultuuruitingen was.

Dit te benaderen is van het hoogste gewicht, want eerst dan kunnen wij de waarde ervan bepalen, en weten of zij al dan niet beteekenis kunnen hebben voor onze toekomst. Zeer gereserveerd spreek ik hier van „benadering”, omdat het goed doorvoelen en bestudeeren van andere tijden en omstandigheden gewoonlijk heel moeilijk gaat. Nu hebben wij boven gezegd, dat de monumenten cultuuruitingen waren, doch beter is het om hen scherper te omlijnen door hen te betitelen met kunstuitingen. Ook de kunst is eene cultuuruiting. Wij willen echter hiermee niet zeggen, dat kunst een afscheidelijk geheel vormt in een maatschappij, integendeel, de kunst is onafscheidelijk van de heele samenleving in een bepaalden tijd, onder bepaalde omstandigheden. Laat mij echter direct hieraan toevoegen dat de Javaansche taal geen woord kent, dat de juiste beteekenis heeft van het Hollandsche woord „kunst of kunstenaars”. 1)

Wat Karl With in samenwerking met Krause in zijn „boek” Bali zegt omtrent de

1) Men zou bij benadering de woorden „hoendagi” en „hempoe” voor kunstenaars kunnen gebruiken, doch een juiste weergave hiervan zijn zij niet.

kunst van de Balineezen, geldt (wellicht in mindere mate) zeker ook voor de Javanen. „De Balische taal heeft geen woord voor kunst en kunstenaar. En toch vloeit het leven van dit volk over in een zoo bloeienden rijkdom van feesten en tempels, sieraad en ornamenten, van de gaven eener verkwistende liefde tot vormgeving en spel.

Een stroom van fantasie, vormenrijkdom en uitingskracht, die overvloeit in alles wat uit de handen, harten en lichamen dezer menschen komt”.

De kunst is in onze maatschappij zoo samengeweven met onze levensuitingen, dat wij daarvoor geen woord kennen. Doch ook in Europa begint men reeds in te zien, dat het waardebegrip van de kunst verlegd moet worden.

Zoo zegt André Jolles in de Gids No. 3 van 1 Maart 1924:

„Wat binnen de kunstgeschiedenis met de verhouding van kunstwerken onderling geschied is, geschiedt met de kunstgeschiedenis als geheel in haar verhouding tot het wijdere gebied der beschavingsgeschiedenis opnieuw. Ook hier hebben wij een verlegging van het waardebegrip. Wij weten, hoe „renaissance” en „barok” — in zekeren zin ook, „middeleeuwen” en „oudheid” — termen waren, die in de eerste plaats betrekking hadden op kunstwerken, kunst en schoonheid. De begrippen echter, die aan die termen ten grondslag lagen, zijn als het ware gegroeid en de uitsluitende toepassing dezer uitdrukkingen op kunstwerken en kunst wordt een niet gerechtvaardigde beperking, voor wie inziet, dat kunst een vorm is, waarin zich eene wereldbeschouwing uit. Aan den eenen kant vinden wij, dat die wereldbeschouwing nog andere mogelijkheden heeft om zich uit te drukken, dan door kunst; aan den anderen, dat de vormen, die wij in een kunstwerk vinden, zich geenszins tot de kunst bepalen, maar voor meer dan een gebied van beschaving gelden. Was aanvankelijk het schoone de tolk, die ons de beteekenis van een geestesbeweging deed verstaan, en het kunstwerk het middel om ons karakter en hoedanigheden van eenig tijdperk van beschaving tot bewustzijn te brengen, hebben wij daarna leeren inzien dat om het kunstwerk ten volle

te waardeeren, wij het op zijn beurt ook als uiting van die geestesbeweging, als drager van die hoedanigheden moesten begrijpen — dan nadert nu het oogenblik, waarop wij ze beide, zoowel afzonderlijk als in hunne onderlinge betrekking zullen kunnen waarnemen en ze tegen elkaar zullen kunnen opwegen, omdat het tertium wat hen verbindt, een herkenbare vorm, een ding op zichzelf geworden is, dat eigen waarde bezit en dat wij naar twee kanten als maatstaf kunnen aanleggen. Het bevredigt ons niet, wanneer wij zeggen, dat „de renaissance” een kunststijl is; het klinkt onvoldoende wanneer wij onder „wijsbegeerte der renaissance” een filosofie verstaan, die chronologisch met een zekere kunst samenvalt; het is een goed begin, wanneer wij in die kunst de draagster en de uitdrukking van zekere trekken dier gelijktijdige wijsbegeerte zien, of opmerken, dat die wijsbegeerte herkenbare vormen met die kunst gemeen heert — maar wij zullen eerst voldaan zijn, wanneer wij „renaissance” als begrip op zichzelf zoowel uit kunst als uit wijsbegeerte hebben afgeleid, wanneer wij zoowel kunst als wijsbegeerte op hun beurt aan dit begrip kunnen toetsen, van dit begrip uit kunst en wijsbegeerte met elkaar, maar dan verder ook met kunst en wijsbegeerte uit andere tijdperken kunnen vergelijken. Onnoodig te zeggen, dat ’t niet enkel voor kunst en wijsbegeerte geldt, maar voor staat, godsdienst en alle verschijnselen die te zamen de cultuur vormen.

Zonder dus in het minst op te houden kunstwerken als kunst te zien — en zonder dat er iets van de levende bekoring bij inschiet — ontnemen wij aan de kunst als geheel haar oorspronkelijk eenzijdig isolement en pogen tot een nieuwe, veelzijdiger waarde-bepaling te komen”.

Men ziet uit deze woorden, dat men een ruimer beteekenis aan de woorden „kunst-en kunstwerk” gaat toekennen.

Volgens de Javaansche opvattingen hecht men aan kunstwerken nog eene andere beteekenis, die men wel uit de woorden van André Jolles kan afleiden, doch die daarin zeker niet uitdrukkelijk wordt genoemd, n.l. de educatieve (opvoedende) waarde van het

kunstwerk. Zeker, men zou deze factor kunnen afleiden uit wijsbegeerte, doch men moet hierbij zeer voorzichtig zijn. De wijsbegeerte (in verband hiermede de levensbeschouwingen) in het Westen wordt opgebouwd door het intellect in hare redelijkheid (verwerking van de opgenomen objecten), is rationeel, staat met de wetenschap in verband.

Geheel in deze lijn gaat mijns inziens de Oostersche levensbeschouwing niet. Daar is tusschen de Oostersche en Westersche levensbeschouwing een verschil te zien, dat verstrekkende gevolgen heeft in maatschappelijke uitingen, ergo in de moraal. Wij zullen trachten ons standpunt duidelijk te maken, en hiervoor halen wij juist de Oud-Javaansche monumenten aan.

Naderen wij den Boroboedoer van de kali-Progokant, dan is de eerste indruk dien wij krijgen, van uit de verte het tweedeelige aspect van het monument n.l. het drukke van het onderste en het leegge eenzame van het bovenste gedeelte. Dit is wel een eigenaardige gewaarwording; het zoetvloeiende der onderlinge deelen van een kunstwerk toch is veelal een vereischte om het schoonheidsgevoel op te wekken. Dit is niet het geval met het Boroboedoer-monument. De direct-aan-elkaar verbonden tegenstrijdige aspecten daarvan geven meer een ongewone eigenaardige gewaarwording, vooral het bovenste leegge gedeelte is veel meer angstig benauwend dan aangenaam ontroerend, doch de verbazende bewondering van het grootsch-majestueuze van het geheel temperert eenigszins dezen benauwendenden indruk. Bestijgt men het monument en maakt men een totale rondgang vanaf het onderste terras tot aan de stoepa, waarin vroeger het onvoltooide Boeddhabeeld heeft gestaan, dan is de verklaring gegeven, waarom wij van uit de verte de twee tegenstrijdige deelen onderscheiden. Het drukke onderste gedeelte bestaat uit hoekige (vierkante, 20-hoekige) terrassen met borstweringen, welke geheel gevuld zijn met beeldhouwwerken, het leegge eenzame bovenste gedeelte bezit slechts klokken met Boeddhabeelden, welke in een kring geplaatst zijn zonder omsluitingen door borstweringen.

Indachtig zijnde, dat de Boroboedoer gebaseerd is op de Boeddhistische religie,

komen wij redelijkerwijze op de indeeling „Zijn en Nietzijn”, twee tegenstrijdigheden, die toch aan elkaar gekoppeld zijn. Het verband dezer beide plannen en de overgang van het vele tot het Eene bestaat volgens de Boeddhistische religie, en hoe meer men zich in deze leer inleeft hoemeer ze de menscheijke psyche in zijne aanzichten vervormt.

In overeenstemming hiermee zou ik hier de vraag willen stellen: „Zal bij meerdere bezoeken aan het Boroboedoer-monument het angstig-benauwende van het leegge kunnen verdwijnen, om voor andere gewaarwordingen plaats te maken? Is het Nietzijn niet angstig benauwend voor hen, die niet gewend zijn daarover te peinzen? Zooals men weet zijn de Boeddhabeelden in de nissen van de omgangsmuren en die onder de koepels van de terrassen van elkaar verschillend, niet alleen door de houding der handen, doch ook door het gemis der ornamenten aan de Boeddhabeelden onder de koepels, welke ornamenten wij wel vinden aan de Boeddhabeelden van de omgangsmuren. Dit verschil zal natuurlijk ook niet zonder beteekenis zijn.

M. i. zijn de hypothesen omtrent de toevoegselen en de handhoudingen niet geheel klaar en duidelijk en zullen zij waarschijnlijk dat ook niet kunnen worden, indien wij niet trachten de leeringen van Boedha dieper en intensiever in ons bewustzijn op te wekken en dit kan slechts, indien wij het verband tusschen „Zijn en Nietzijn” trachten te ervaren.

Ook hiervoor lijken mij de bovenbeschreven verschillen van bijzondere groote waarde. De toevoegselen aan de Boeddhabeelden met de offerandes in de omgangsnissen, het aardsch of stoffelijk aanzijn, kunnen niet ontbreken, aangezien de mensch in zijn stoffelijk aanzijn slechts dat Boeddhabeeld kan vereeren, dat zich aansluit bij de voorstelling in zijn psyche, en aangezien deze voorstelling slechts opgebouwd kan worden uit materialen, die binnen het bereik van den gewonen mensch vallen, zoo zullen deze materialen slechts weinig verschillen van het aardsche en zal aan de uitbeelding slechts dat toegevoegd worden, wat volgens het gewone bevattingsvermogen als hoog, eerbiedwaardig, rijk, in ieder geval boven de gewonen mensch uitstekend geldt.

De naaktheid der Boeddhabeelden op de bovenste terrassen echter vereischt een ander begrip. We kunnen ons hierbij de voorstelling maken, dat in deze allegorie het wezen der naaktheid boven de gewone mensche-lijke, uit wereldsche materialen opgebouwde verbeelding verheven is.

Tusschen het gewoon menschenlijke en het hoog-menschenlijke bestaat een verband, dat neergelegd wordt in de omgangen. Zoo wijs ik hier slechts op het buitengewoon groot aantal van Boeddhabeelden, dat wij aantreffen aan den achterwand van den laatsten, den vijfden omgang. Ook wordt onze aandacht getrokken, door de vele reliefs waarop voorwerpen zich in de lucht bevinden, zooals vazen met bloemen, garoeda's, vogels, gandharwa's, Boeddhā's en allerlei gebeurtenissen zich daarin afspelen, terwijl toch ook heel wat andere dieren in dezen omgang zijn afgebeeld. Zoo wijs ik op een basrelief, waar een heilig vorst in een beleerende Boeddhahouding, rondom zich alle dieren des velds en uit de lucht verzamelt, ook knielende olifanten. In dezen laatsten (vijfden) omgang, den staat, waarin vele Boeddhā's aanwezig zijn, waar het etherische en niet meer het aardsche, de basis is, waarop de menschenlijke gebeurtenissen zich voltrekken, is het dier(lijke) een deel (doch het beheerschte deel) van den menschenlijken geest, die zich reeds meer verruimd heeft boven zichzelf.

Dus in dezen staat kan gezegd worden, dat het aardsch omhulsel begint te vervallen. De betrekking van den mensch tot alles, wat hem in de natuur omringt, is er inniger, intensiever, doch de geest beheerscht of leidt daar de natuur.

Doch wij mogen hier niet vergeten de voorstelling van Gautama's levensgeschiedenis zelve aan den eersten omgang (achterwand) want ook deze levensgeschiedenis bevat reeds zoovele voorbeelden van bijzonder groot belang voor de menschenlijke ontwikkeling. In verband met het bovenstaande zou ik hier even willen aanhalen een stuk uit de Ardjoenowiwoho, eene schepping van Hem-poe Kanwo.

Dit werk dateert ook uit de Oud-Javaan-sche periode en eene bijzondere overeenstemming inzake het verband tusschen „Zijn en Nietzijn”, dat in beeldhouwwerk zoo

grandioos in het Boroboedoer-monument is voorgesteld, valt er niet in te ontkennen. Ik bedoel, de strijd tusschen Ardjoena (Tjipto hening) en Bathoro-Goeroe in de gedaante van Kerataroepa, waarin beiden een pijl hebben afgeschoten naar het zwijn „Momong-moerko”. De beide pijlen versmelten tot één en deze doodt het dier. Ardjoena eigent zich den pijl toe („het is mijn”) en Kerataroepa doet het zelfde. De strijd eindigt echter met een lof (loven) van Ardjoena aan de Godheid, een murmel, dat niets kan bestaan zonder de Godheid, die de basis is van het Al.

Ook hier dus de vernietiging van het persoonlijke („het mijn”) door de oplossing in den Algeest, en de methodische training hiervoor is uitgebeeld in den strijd zelve, welke eveneens beschreven is in het gedicht Ardjoenowiwoho.

Wel is het Boroboedoer-monument een gewrocht in de lijn van de Boeddhistische religie, terwijl het gedicht Ardjoeno-Wiwoho een Siwaitisch werk is, doch wij mogen niet vergeten, dat de Javaansche opvatting der beide religies in hoofdzaak dezelfde is.

Zoo vindt men in de Ardjoenawidjaja (kawi) het gesprek tusschen den Koning (Sosrobahoe) en een hofpriester bij het bezichtigen van een heiligen tempel:

„Mijn priester”, aldus sprak de Koning, „wat is de oorzaak, dat dit heiligdom zoo buitengewoon heilig is”? „O, dit is een heiligdom (gewijd) aan de Boeddhistische religie”, was het antwoord aan den Koning. „De heilige Wairotjana, de verheven Vorst der Jina's wordt hier voorgesteld als een beeld in het midden. Liefelijk met de beste boeddhistische handhouding (Witarka mudra). Zonder weerga is Hij, als het ware steeds gelijk aan Qiwa.

Aksobhya (met het gezicht naar het Oosten) is gelijk aan Bhātara Rudra. Ratnasambhawa (met het gezicht naar het Zuiden) is gelijk aan Brahma.

Śri Amitabha (met het gezicht naar het Westen) is gelijk aan Mahadewa.

Śri Amogasiddhi (met het gezicht naar het Noorden) is gelijk aan den God Wishnu. Immers Buddha is gelijk aan Qiwa, den Koning der Goden.

Zij zijn beiden het essentieele der Wet (religie)

Zij zijn en bij de Buddhistische en bij de Ciwaitische secte één”.

Ook aan den achterwand van den derden omgang vinden wij op zekere basreliefs bovenstaand idée uitgebeeld. Heilige personen zien wij daar met vier en zes armen, met het bidsnoer, den olifantenhaak, den stier, de driestand, attributen van de goden uit het Brahmaansche Pantheon.

In verband met deze syncretistische gedachtengang wil ik ook nog wijzen op de vele Boeddhabeelden in of bij de gebouwen van de tempelgroepen van Prambanan, waar zich de bekende Ciwaitische tempelgroep bevindt. Hierin vinden wij beelden, welke heel veel lijken op Bodhissatwa figuren, in godenornaat, doch zonder aureool of oepawita.

Nog op een ander verschijnsel wil ik wijzen, n.l. op bijzonderheden in de afbeelding zelve van de menschelijke figuren. Eigenaardig is het, dat de proporties van de menschelijke figuren in de Oud-Javaansche monumenten niet de anatomische verhoudingen weergeven, integendeel, men mist daar de contouren van de spieren en pezen, groeven en verhevenheden van het lichaam, die men zoo natuurgelukkig in de Westersche beeldhouwkunst aantreft. Toch vallen de gezichtsuitdrukking, de hand- en beenhoudingen in die mate op dat men de zielsuitdrukking bijzonder duidelijk kan waarnemen. Ik hoef hier slechts te herinneren aan de gelaatsuitdrukkingen van de Kalakoppen en het bijzonder rustige der expressie van de aan het aardsche onttrokken in samadhi-houding zittende Boeddhabeelden, die zich door de verschillen der handhoudingen toch ook weer van elkaar onderscheiden.

Ook nog wil ik U herinneren, aan het beeld van Mandjoecri, dat in de rechterhand het zwaard hanteert, om de duisternis te doorklieven, een prachtig rustige doch ook krachtige (dit is wellicht een contradictio in terminis) gelaatsuitdrukking vertoont, welke uitdrukking wij thans ook nog kunnen waarnemen, wanneer de Ardjoena-wajangfiguur zich tot den strijd uitrust (aangeduid door eene bijzondere handhouding).

Ook hierbij valt weer te bevestigen, dat de Javaansche kunstenaars niet streefden naar het weergeven van uiterlijk-natuurge-

trouwe dingen, doch naar het dieper geestelijke van het wezen der dingen.

Door deze eigenaardigheden der uitbeelding wordt duidelijk gewezen op het verlaten van het stoffelijke, wil men het geestelijke ingaan. Deze opvatting moeten wij steeds in-dachtig zijn bij de beoordeeling van Javaansche kunstwerken.

Het is niet doenlijk om nog verdere uiteenzettingen te geven van de zoovele Oud-Javaansche monumenten.

Wij kunnen niet op het architectonisch-technische gedeelte van deze monumenten ingaan, ondanks het zeker zeer gewichtige hiervan, niet alleen in de techniek doch ook in den gedachtengang waarop deze techniek gebaseerd is.

Ook de verschillende overeenkomsten van de Oud-Javaansche monumenten met die van het vasteland Hindia kunnen wij hier niet bespreken, doch ik zou slechts dit willen vermelden, dat er naast die overeenkomsten ook heel groote verschillen bestaan tusschen de figuren van het Hindoe-Pantheon en die der Goden of heiligen op de Oud-Javaansche monumenten.

Resumeerende hebben wij in het bovenstaande slechts in het kort willen omlijnen de geestelijke basis, waarop de Oud-Javaansche monumenten opgebouwd waren. Die basis is niet alleen religieus, aesthetisch, ook metaphysisch.

Hier moeten wij herhalen wat wij boven reeds terloops gezegd hebben. Ik gebruik het woord metaphysisch, dus een Westersch begrip, doch het dekt niet geheel de Oostersche gedachte van „batin”! Wij moeten dit begrip „batin” niet aanzien als tegengesteld aan „lahir” gelijk het begrip, materie en geest, in het Westersch begripsdualisme. Wellicht treedt dit verschil beter op den voorgrond als ik hier Aristoteles aanhaal, die gezegd heeft:

„Het intellect is waarachtiger (werkelijker) dan de wetenschap”.

De wetenschap is gebaseerd op verwerking door het intellect van objecten, feiten uit de buitenwereld, terwijl in de metaphysica het intellect zelve een object wordt. Dit is alweer niet geheel juist uitgedrukt, beter zou het zijn, wanneer wij zeggen, dat object en subject in de metaphysica veel meer en

inniger elkaar dekken dan in de Westersche filosofie.

Wij zullen deze korte uiteenzetting vasthouden, omdat wij straks nog zullen bespreken, in hoeverre deze geestelijke basis van de Oud-Javaansche monumenten nog beteekenis hebben kan voor onze hedendaagsche samenleving, dus voor den opbouw van onze toekomst.

Wij beginnen echter met de vraag: „Wat is de cultuur van onze huidige samenleving?” Laten wij beginnen te vermelden, dat na den val van Modjopahit de Oud-Javaansche periode gevolgd werd door die van de Wali's. Deze periode kenmerkt zich door de absorptie van den Mohamedaanschen godsdienst in de Javaansche psyche, zonder verwerping van de voorafgaande Siwaitische en Boeddhistische religie. Die is weer kenmerkend voor het syncretistisch karakter van de Javaansche mentaliteit. Deze absorptie van den Mohammedaanschen godsdienst is dus een invloed van geestelijke hoedanigheid, is religieus van karakter.

Na de aanraking met de Islamiëten komt het Javaansche volk in contact met de Europeanen. Vanaf de Wali-periode gaat de mentaliteit van het Javaansche volk achteruit, de maatschappij demoraliseert.

Deze stellingen behoef ik hier niet uiteen te zetten, ik verwijs hiervoor slechts naar mijne voordrachten in het Indisch Genootschap te den Haag op den 27 Februari 1920 en mijn praeadvies voor het B. O. Congres in December 1921. Toch kunnen wij zeggen, dat er nog uitingen zijn in onze maatschappij, die traditioneel de oude cultuur weergeven.

Deze uitingen zijn zeker niet doelbewust als voorheen, doch toch nog sterk samengeweven met de mentaliteit van het Javaansche volksleven en wel zoo, dat zij sociaal waarneembaar zijn. Ik vat deze uitingen dan ook samen in het kader van „religieus” of beter gezegd „metaphysisch”.

Ik hoef U slechts te herinneren aan de vele soorten slametanfeesten in onze samenleving, de petangans, de vele kunstuitingen, zooals daar zijn, de wajangspelen, de literatuur, de dansen, de muziek, enz.

In al deze dingen is het doelbewuste vaag, zij gaan of worden teruggedrongen naar het

onbewuste, doch feitelijk bestaan zij, dit is onloochenbaar.

Voor al in het wajangspel en de literatuur, welke in onze tegenwoordige samenleving nog zoo populair zijn, zijn bewijzen genoeg, dat de oude cultuur zich nog vasthecht in onze psyche.

Het wajangrepertoire, meestal geput uit Ramayana en Mahabharata, met helden, welke men thans nog uitgebeeld vindt aan Oud-Javaansche monumenten, is een sterk bewijs, hoe innig deze monumenten met onze huidige samenleving nog verbonden zijn. Wordt de zoo populaire serat Romo niet uitgebeeld aan de prachtige monumenten van Prambanan en Panataran?

Genoeg zij hier te zeggen, dat de geestelijke basis die de Oud-Javaansche monumenten geschapen heeft, nog aanwijsbaar is in de Javaansche psyche, wel niet helder doelbewust als voorheen, maar toch waarneembaar.

De aanraking van de Westersche cultuur draagt een geheel ander karakter. Wat toch is het essentieele hiervan, dat zulk een machtigen invloed heeft op het wel en wee van de aardvolkeren?

Wij zullen trachten hierop zoo beknopt mogelijk te antwoorden. Afgaande op het door ons boven aangeduid verschil in basis van de Westersche en Oostersche levensbeschouwing, moeten wij de Westersche cultuur uitteekenen, als draaiende om den spil (van objecten) van het intellect, waarbij objecten dus de materie's hoofdzaak worden. Ik leg er hier den nadruk op, dat ik hier buiten beschouwing laat de levensbeschouwing van de Christelijke en Joodsche godsdiensten, welker leeringen in het Westen toch niet nageleefd worden, door hen, die over het wel en wee van de verschillende volkeren beslissen.

In het boek van Romain Rolland getiteld „Mahatma Gandhi”, vinden wij de volgende woorden van Gandhi:

„De laatste oorlog heeft het satanische karakter getoond van de beschaving die heden ten dage in Europa overheerscht. Alle wetten van openbare moraliteit zijn door de overwinnaars vertrapt in naam der deugd. Geen leugen is te laag geacht om benut te

worden. Het motief achter alle misdaden was grof materieel, Europa is niet christelijk. Het aanbidt den Mammon." 1) .

Ik hoef hier wel niet te vermelden, dat de bovengenoemde materiele levensbeschouwing enorm gewichtige gevolgen heeft voor de ontwikkeling van de gansche menschheid. Zoo wil ik hier slechts aanhalen de beteekenis van de hooge vlucht van wetenschap en techniek voor het internationaal verkeer, waardoor groepen van menschen op den aardbodem met geheel verschillende opvattingen nader tot elkaar gebracht worden. Doch ook een ander gevolg, als natuurlijk uitvloeisel van deze materiele levensbeschouwing, moeten wij vermelden, n.l. de verheerlijking van de materie; deze reactie brengt het begrip „belang" zoo sterk op den voorgrond. Dat dat geweldige gevolg heeft op de menschelijke evolutie is onnoodig te zeggen. Imperialistische expansie van Staten met het scheppen van Koloniën voor allerlei doeleinden, doch als fond „eigenbelang", ontstaat. Men zag in het Merkantil-systeem het heil van den Staat in zijn actieve handelsbalans en het bezit van baar geld. Wellicht is het beter, dat ik de woorden aanhaal van Marcelle Copy, de Fransche vrouwelijke afgevaardigde voor het „Womens international League for peace and freedom", schrijfster van verschillende boeken, kernachtige woorden, die zij op de laatste vergadering in 1924 te Washington gesproken heeft volgens „de Locomotief".

„Onze beschaving, onze moderne civilisatie is gegrond op de ideeën van den Krijg, zooals een huis op een vulkaan gebouwd, van tijd tot tijd is er een uitbarsting. Gedurende de laatste honderd jaar heeft men de materiele zijde der samenleving verheerlijkt: Goud, ijzer, staal zijn vergoddelijkt, terwijl de waarde van het menschzijn tot nul is gedaald. Een mentale anaemie, een verlamming van geweten en wil, een overgave van menschelijke waardigheid. En deze anaemie,

1) „La dernière guerre a montré la nature satanique de la civilisation qui domine l'Europe d'aujourd'hui. Toutes les lois de moralité publique ont été brisées par les vainqueurs, au nom de la vertu. Nul mensonge n'a été regardé trop ignoble pour être utilisé. Derrière tous les crimes, le motive est grossièrement matériel.

L'Europe n'est pas chrétienne. Elle adore Mammon".

geëxploiteerd door politici en dienstbaar gemaakt aan economische doeleinden doet den oorlog geboren worden!"

In dergelijke bewoordingen hebben meerderen de Europeesche maatschappij van de laatste 100 jaar gekenschetst. De wereld beheerscht hebbende en nog beheerschende begint de Europeesche maatschappij kiemen te vertoonen, welke leiden tot onoverzienbare verwoestingen, en dit ook reeds doen. Zeker, heel veel heeft zij aan de menschelijke ontwikkeling bijgedragen, doch de nadeelen, de zichzelf vernietigende kiemen, zijn ook niet te onderschatten. Wanneer wij thans terug keeren tot het Javaansche volk, zoo kunnen wij zonder twijfel zeggen, dat zijne maatschappelijke ontwikkeling nog steeds de oude religieuze cultuurrichting volgt, doch niet zoo intensief meer, terwijl zij thans in aanraking komt met de overweldigende Westersche cultuur, die gebaseerd is op eene materiele levensbeschouwing. Deze Westersche cultuur heeft een min of meer dwingend karakter, ten opzichte van het Javaansche volk, dat zich thans in eene koloniale overheersching bevindt.

Dagelijks voor oogen hebbende, dat de overheerscher machtiger is dan de Javaan, neemt deze gedachte steeds grooter afmetingen aan met als gevolg een verder en verder vervagen van zijne religieuze opvattingen.

De maatschappelijke bewijzen zijn daar reeds genoeg te vinden; ik hoef slechts de „school" te noemen, om U te laten zien in welke richting wij zullen gaan, immers vanaf het laagste schoolonderwijs tot het hoogste hier in Indië wordt over de bovengezegde levensopvatting in de lijn van de oude cultuur met geen enkel woord gewaagd. Wij kunnen ons voorstellen, dat van uit het overheerschers standpunt deze levensbeschouwing niet waardig werd geacht om naast de Europeesche opvattingen gesteld te worden.

Thans rijst de vraag: „Zullen wij onze oude religieuze (metaphysische) cultuur overboord gooien, om een nieuwe, de Europeesche, op materiele levensbeschouwing gebaseerde cultuur, te volgen?"

De boven aangehaalde uitingen van zeer vooraanstaande Europeanen over het verval

van de Europeesche mentaliteit, vooral in de laatste tientallen jaren, maant ons tot voorzichtigheid.

Des te sterker wordt deze vermaning, indien wij ons de woorden van den Franschen schrijver Guénon herinneren in de conclusie uit zijn boek: „Introduction Générale à l'étude des Doctrines Hindoues”. (Algemeene inleiding tot de studie der Hindoesche grondstellingen).

„De vraag, die zich nu voordoet is deze: gesteld dat een reactie zal ontstaan in het Westen op een onbepaald tijdstip en ten gevolge van onverschillig welke gebeurtenissen, en dat zij het verzaken teweegbrengt van alles waaruit de huidige Europeesche beschaving bestaat, wat zal daar vervolgens uit voortvloeien? Meerdere gevallen zijn mogelijk, en er is reden, verschillende hypothesen daaromtrent onder de oogen te zien: de ongunstigste is die, waarbij niets die beschaving zou komen te vervangen, en waarbij na de ondergang daarvan, het Westen — verder aan zichzelf overgelaten, zich in de ergste barbaarschheid gedompeld zou zien. Om deze mogelijkheid te beseffen, is het voldoende te bedenken, dat men, zelfs zonder tot de voorhistorische tijden terug te gaan, heel wat voorbeelden vindt van beschavingen, die totaal verdwenen zijn; somtijds waren dat beschavingen van volken, die eveneens uitgestorven zijn, maar deze onderstelling kan men alleen aannemen voor beschavingen die tamelijk scherp gelocaliseerd waren; en voor die, welke een grooter verbreiding hadden is het waarschijnlijker, dat de volken ze overleefden, zelf teruggebracht tot een staat van ontaarding, min of meer te vergelijken met die, waarin de tegenwoordige onbeschaafde volksstammen verkeerden, zooals wij vroeger al gezegd hebben; het is niet noodig daar langer bij stil te staan en zich rekenschap te geven van al het verontrustende van deze eerste hypothese.

De tweede mogelijkheid zou zijn, dat de representanten (dragers) van andere beschavingen, d.w.z. Oostersche volkeren, om de Westersche wereld te redden van dezen onherstelbaren ondergang, zich assimileeren zouden, vrijwillig of gedwongen, gesteld dat

dit een mogelijkheid ware, en dat voor 't overige het Oosten er in medeging, voor het geheel of voor een enkel zijner componenten.

Wij hopen dat niemand zoozeer verblind zal zijn door Westersche bevooroordeeldheid om niet in te zien hoeveel deze hypothese vóór heeft bij de bovengenoemde: er zou ongetwijfeld onder dergelijke omstandigheden, een overgangstijdperk volgen van zeer pijnlijke woelingen der volkeren waarvan het moeilijk is zich een denkbeeld te vormen, maar waarvan het eindresultaat toch zou streven naar een compenseering van de schade ongelukkigerwijze door zulk een catastrofe veroorzaakt; alleen zou het Westen afstand moeten doen van zijn eigen karakteristieken en zou het eenvoudig geabsorbeerd worden. Daarom is het goed een derde geval te beschouwen, dat van Westersch standpunt bezien, veel gunstiger is, hoewel 't om de waarheid te zeggen, gelijkwaardig is aan het standpunt van het geheele aardsche menschdom, omdat, bij verwezelijking de uitwerking zou zijn: het doen verdwijnen van de Westersche onevenwichtigheid, niet door onderdrukking zooals in de eerste hypothese, maar zooals in de tweede, door terugkeer tot de ware en normale intellectualiteit, maar die terugkeer, inplaats van opgelegd en gedwongen te zijn of liever aangenomen onder drang van buiten, zou dan vrijwillig en als van zelf tot stand komen. Men ziet wat die laatste mogelijkheid insluit om voor verwezenlijking vatbaar te zijn: op het oogenblik zelf, dat zijn ontwikkeling in den werkelijken zin ten einde zou komen, moet het Westen in zichzelf de eerste beginselen vinden van een ontwikkeling in een anderen zin, die het van die tijd af op een natuurlijke wijze kan voltooien; en door zijn beschaving vergelijkbaar met de Oostersche te maken, zou die nieuwe ontwikkeling aan het Westen veroorloven, in de wereld niet een overwicht te behouden, waarop het geen enkele aanspraak heeft, en die het uitsluitend dankt aan het gebruik van ruwe kracht, maar om tenminste de plaats, die het rechtens kan innemen als drager van één beschaving onder meerdere, en een beschaving die in deze omstandigheden niet langer een element van onevenwicht-

tigheid en onderdrukking voor de overige menscheid is". 1)

Ook in het tijdschrift „Wetenschappelijke bladen”, 1916 treft men in het artikel „Bijdrage van Indië tot de beschaving der wereld” het volgende aan: „Wat verkregen moet worden, is de bewuste coöperatie tusschen Oost en West voor gezamenlijke doeleinden, niet de onderwerping van den een aan den ander en evenmin het voortduren hunner onderlinge vervreemding.

Want als Azië niet voor Europa is, is het er tegen, en een vreeselijke strijd zou mogelijk zijn — economisch en misschien met de wapenen — tusschen een idealistisch Europa en een gematerialiseerd Azië.

Wat Europa aan de Aziatische gedachte verschuldigd is, is nog niet geheel begrepen, want de ontdekking van Azië is ternauwernood begonnen. En aan den anderen kant heeft Europa in de nieuwere tijden Azië ernstige schade toegebracht. Ik zal niet beweren dat de bacil, „moderne cultuur” niet toch door Azië verspreid zou zijn, ook zonder directe Europeesche pogingen om zulk een doel te bereiken — integendeel; maar

„La question qui se pose maintenant est celle-ci: à supposer qu'une réaction vienne à se produire en Occident à une époque indéterminée, et à la suite d'événements quelconques et qu'elle provoque l'abandon de ce en quoi consiste entièrement la civilisation européenne actuelle, qu'en résultera-t-il ultérieurement? Plusieurs cas sont possibles et il y a lieu d'envisager les diverses hypothèses qui y correspondent: la plus défavorable est celle où rien ne viendrait remplacer cette civilisation, et où, celle-ci disparaissant, l'Occident, livré d'ailleurs à lui-même se trouverait plongé dans la pire barbarie. Pour comprendre cette possibilité, il suffit de réfléchir que sans même remonter au delà des temps dits historiques, on trouve bien des exemples de civilisations qui ont entièrement disparu; parfois, elles étaient celles de peuples qui se sont également éteints, mais cette supposition n'est guère réalisable que pour des civilisations assez étroitement localisées et, pour celles qui ont une plus grande extension, il est plus vraisemblable que l'on voie les peuples leur survivre en se trouvant réduits à un état de dégénérescence plus ou moins comparable à celui que représentent, comme nous l'avons dit précédemment les sauvages actuels; il n'est pas utile d'y insister plus longuement pour qu'on se rende compte de tout ce qu'a d'inquiétant cette première hypothèse. Le second cas serait celui où les représentants d'autres civilisations, c'est à dire les peuples orientaux, pour sauver le monde occidental de cette déchéance irrémédiable, se l'assimileraient de gré ou de force, à supposer que la chose fût possible, et que d'ailleurs l'Orient y consentit, dans sa totalité ou dans quelqu'une de ses parties composantes. Nous espérons que nul ne sera assez aveuglé par les préjugés occidentaux pour ne pas reconnaître combien cette hypo-

het kan niet ontkend worden dat zij, die de bewuste instrumenten geweest zijn van de ontaarding der Aziatische Maatschappij door de vervanging van haar grondslag, die de „dharma” was en nu een reeks van contracten is, een zware schuld op zich geladen heeft.

Deze schuld van Europa kan het best ver-effend worden — en met groot voordeel voor Europa zelf — door coöperatie met het moderne Azië te zoeken voor iedere geestelijke daad, die in Europa zal worden verricht. Het is waar, dat het misschien moeilijk zal vallen het oude idee te laten varen, dat het de taak is van het Westen om het Oosten te beschaven, maar dit eenigszins Duitsch-aandoend cultuurideaal is reeds in discrediet geraakt. Wat voor de algemeene wereldbeschaving noodig is, is de erkenning dat er algemeene vraagstukken zijn en dat allen moeten samenwerken tot hunne oplossing”.

Ook de Duitsche wijsgeer Arthur Schopenhauer sprak reeds in 1818 het volgende: „... ik vermoed, dat de invloed der Sanskriet-literatuur in deze nog jonge eeuw niet minder diep inwerken zal dan in de 15 eeuw

thèse serait préférable à la précédente: il y aurait assurément dans de telles circonstances, une période transitoire occupée par des révolutions fort pénibles, dont il est difficile de se faire une idée, mais le résultat final serait de nature à compenser les dommages causés fatalement par une semblable catastrophe; seulement l'Occident devrait renoncer à ses caractéristiques propres et se trouverait absorbé purement et simplement. C'est pourquoi il convient d'envisager un troisième cas comme bien plus favorable au point de vue occidental, quoique équivalent, à vrai dire, au point de vue de l'ensemble de l'humanité terrestre, puisque, s'il venait à se réaliser, l'effet en serait de faire disparaître l'anomalie occidentale, non par suppression comme dans la première hypothèse, mais, comme dans la seconde, par retour à l'intellectualité vraie et normale; mais de retour, au lieu d'être imposé et contraint, ou tout au plus accepté et subi dehors, serait effectué alors volontairement et comme spontanément.

On voit ce qu'implique, pour être réalisable cette dernière possibilité: il faudrait que l'Occident, au moment même ou son développement dans le sens actuel toucherait à sa fin, trouvât en lui-même les principes d'un développement dans un autre sens, qu'il pourrait dès lors accomplir d'une façon toute naturelle; et ce nouveau développement, en rendant sa civilisation comparable à celle de l'Orient, lui permettrait de conserver dans le monde, non pas une prépondérance à laquelle il n'a aucun titre et qu'il ne doit qu'à l'emploi de la force brutale, mais du moins la place qu'il peut légitimement occuper comme représentant une civilisation parmi d'autres, et une civilisation qui, dans ces conditions, ne serait plus un élément de déséquilibre et d'oppression pour le reste des hommes”.

de herleving der Grieksche". 1) Mijns inziens is het naar aanleiding van bovengenoemde aanhalingen van Europeesche zijde, onze taak, om al het mogelijke te doen, het begrip kennis van onze oude cultuur weer in ons bewustzijn op te wekken, vooral van het metaphysische gedeelte, want hierin ligt het groote verschil tusschen de Oostersche en Westersche denkwijze. Hiermede wil ik niet betoogen, dat wij van de voor onze ontwikkeling nuttige resultaten der Westersche ervaring geen gebruik zullen maken.

Integendeel, daar zijn heel wat dingen, die wij momenteel niet bezitten, en die wij zeker nog moeten aanleeren, doch zij blijven steeds als „*मार्ग*” als middelen in de lijn van onze evolutie medewerken volgens de oude cultuuropvattingen.

Steeds moeten wij indachtig zijn, dat de „lahir-methoden en -wetenschap” in ons wajangspel weergegeven wordt als een klein gedrocht „Sokosarono”. Na afloop van zijn taak, het verplaatsen van de „Taman Sriwedari”, naar Maespati kreeg Sokosarono van zijn broer Soemantrie den raad om zich schuil te houden, doch Sokosarono weigerde. Hem vrees willende aanjagen, spande Soemantrie zijn boog zonder de bedoeling den pijl af te schieten, doch het noodlot wilde, dat de pijl uit den boog vloog met den dood van Sokosarono als gevolg. Deze allegorie bedoelt, dat de middelen niet de hoofdzaak moeten zijn, opdat onze geest niet verstikt worde in het net van materiele dingen.

Doch de materiele middelen zijn noodig, want zonder „Sokosarono” zou het „Soemantrie”, de ideale patih van Ardjoenawidjojo nooit gelukt zijn de „Taman Sriwedari” te verkrijgen.

Ontwifelbaar is het echter, dat wij dus in de eerste plaats alle mogelijke cultuuruitingen van de Oud-Javaansche periode moeten trachten te doorgronden en te beseffen.

Het is dus ook bepaald noodzakelijk, dat wij de Oud-Javaansche monumenten nader

moeten onderzoeken en zeker niet in de allerlaatste plaats de „Kebatinan” ervan, de innerlijke zijde, niet volgens de Westersche wijsgeerige denkwijze, doch volgens onze eigen metaphysische.

Hierin ligt het antwoord besloten, op de vraag: Welke beteekenis hebben de Oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige cultuur?”

De beteekenis is (wij herhalen na het bovenstaande) van enorme waarde, is niet minder dan eene herorientering van onze oude metaphysische (religieuze) cultuur, het weder tot vol bewustzijn brengen van hetgeen nog onbewust in ons leeft en toch min of meer vervaagd is.

Diep teleurstellend is het dan ook voor ons, dat een zoo bekende man als Dr. H. P. Berlage het volgende kan neerschrijven in zijn rapport betreffende de restauratie van de Hindoe-Javaansche monumenten:

„Want het is ondergeteekende gedurende het onderzoek gebleken (hetgeen hem ook van zeer bevoegde zijde, Europeesche zoowel als Inlandsche werd verzekerd) dat deze bouwwerken als zoodanig voor het geestesleven van het Javaansche volk geen beteekenis meer hebben. De hier en daar sporadisch gebrachte offers aan beelden en beeldgroepen, die zich in of aan deze monumenten bevinden, zijn slechts uitvloeisels van een nog steeds bestaand oorspronkelijk animistisch geloof, dat op geenerlei wijze verband houdt met de Hindoebeschaving, waaraan deze monumenten hun oorsprong ontleenen”.

Dat hij, de in Europa bekende architect (architectuur is kunst) zoo heel luchtigjes over het geestesleven van een volk, dat eens de Boroboedoer en de andere monumenten (die zeker ook tot de architectonische kunst behooren) heeft gewrocht, kan oordeelen bevreemdt ons ten zeerste. Hij, de architect-kunstenaar, zal toch de gedachtegang die meer en meer in Europa veld wint, en die ik boven aangehaald heb uit de woorden van André Jolles, niet vreemd zijn: „Kunst is niet iets apart, doch is samengeweven met de psyche van een volk”. Ook nog bevreemdend is het voor ons, dat Dr. Berlage, opgegroeid in het wetenschappelijk Westen, de wetenschappelijke methode van oordeelen,

1) Ook sprak de Duitsche wijsgeer Arthur Schopenhauer in 1818 reeds het volgende: ... ich vermuthe, dass der Einfluss der Sanskrit-Literatur in diesem noch jungen Jahrhundert nicht weniger tief eingreifen wird, als im 15 Jahrhundert die Wiederbelebung der Griechischen”.

in dit geval ook niet heeft toegepast; want om de beteekenis van de monumenten op het geestesleven te toetsen naar de hier en daar sporadisch gebrachte offers aan de beelden, lijkt mij niet erg wetenschappelijk.

Eén ding lijkt mij wel verschoonend voor den Heer Berlage.

Hij kan uitgaan van de gedachte, dat het Europeesch intellect alles weet, dus ook alles betreffende het Javaansche geestesleven, want daaruit vloeit de andere gedachte voort, dat het Javaansche geestesleven van minderwaardig kwaliteit is vergeleken bij het Europeesch intellect; dus het laatste kan wel goed over het eerste oordeelen, terwijl dat in omgekeerde zin niet het geval kan zijn.

Ik zou hem echter hier wel willen voorstellen om ook nog wetenschappelijk de volgende woorden van den heer Guénon (dus eveneens een Westerling) te willen onderzoeken en dan pas te oordeelen:

„Zoo is het feit, dat de Oosterlingen zich nooit aan speciale wetenschappen hebben gehecht, geen teken van hun minderwaardigheid, en zelfs intellectueel juist het tegenovergestelde; het is, ten slotte, een normaal uitvloeisel van het steeds geheel verschillend gericht zijn hunner activiteit naar een totaal ander einddoel. Het zijn juist de verschillende richtingen van de menschelijke mentale activiteit die den stempel drukken op elke beschaving, en de innerlijke richting harer ontwikkeling vaststellen. En, tegelijkertijd, is dat het, wat den indruk van vooruitgang geeft aan hen, die slechts één beschaving kennen, die slechts de richting zien waarin deze zich ontwikkelt, die gelooven dat zij de eenig mogelijke is, en zich geen rekenschap geven dat tegenover de ontwikkeling op één punt wellicht achteruitgang op vele andere punten staat”. 1)

1) „Ainsi, le fait que les Orientaux ne se sont jamais attachés à certaines sciences spéciales n'est aucunement un signe d'infériorité de leur part, et il est même intellectuellement tout le contraire; c'est là, en somme, une conséquence normale de ce que leur activité a toujours été dirigée dans un tout autre sens et vers une fin toute différente. Ce sont précisément les divers sens ou peut s'exercer l'activité mentale de l'homme qui impriment à chaque civilisation son

Indien wij hier dan ook ons standpunt inzake de restauratie-kwestie van de Oud-Javaansche monumenten mogen neerschrijven, dan zou het na het voorgaande dit zijn, dat wij, niet alleen conserveering aanraden, doch ook reconstructie, natuurlijk volgens wetenschappelijke en aesthetische eischen.

Het belang daarvan voor het Javaansche volk is te groot om ons enkel te bepalen tot conserveering.

Doch wellicht zijn de Oud-Javaansche monumenten niet alleen voor de huidige Javaansche samenleving in den zin van bezieling gewichtig, doch ook voor het menschdom in het algemeen.

Het is alleen wel jammer, dat de Nederlanders tot heden nog geen studie hebben gemaakt van de innerlijke waarde van de Javaansche cultuur. Men treft wel werken in het Hollandsch aan, welke b.v. van de Oud-Javaansche monumenten eene beschrijving en beschouwing geven volgens de Westersche methode, doch voor den Javaan dringt zulks niet door tot het essentiele van de bouwwerken. Zoo is het niet alleen met de monumenten, doch met alle cultuuruitingen van den Javaan, zooals literatuur, muziek, enz. Een diepgaande studie over Oostersche wereldbeschouwing parallel aan de Oostersche denkmethode zijn door Westerlingen veelal geschreven in andere Westersche talen dan het Nederlandsch en het is voor den Javaan in deze huidige ontwikkelingsperiode zeer bezwaarlijk ze in handen te krijgen.

Vaag doemt in mij de vraag op of de Javaan thans in zijn uiterlijk benarde omstandigheden, niet geestelijk vrijer en onafhankelijker is dan menig Europeesch volk en of diezelfde Javaan geen diepe en dure plichten te vervullen heeft in deze phase van funesten materieelen belangenstrijd.

Solo, Augustus 1924.

caractère propre, en déterminant la direction fondamentale de son développement; et c'est là, en même temps, ce qui donne l'illusion du progrès à ceux qui, ne connaissant qu'une civilisation, voient exclusivement la direction dans laquelle elle se développe, croient qu'elle est la seule possible, et ne se rendent pas compte que ce développement, sur un point peut être largement compensé par une régression sur d'autres points”.

Welke beteekenis hebben de oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche Cultuur

door Ir. A. van Leeuwen.

Wanneer de vraag, welke mij ter behandeling gesteld werd door het bestuur van het Java-instituut, kritisch-filosofisch in beschouwing wordt genomen, valt zij, als elke goed gestelde vraag, in 3 onderdeelen uiteen, welke zich tot elkander verhouden als object, subject en betrekking tusschen deze beide.

Het object in de vraag is: a) De oud-Javaansche monumenten.

Het subject in de vraag is: b) De huidige en toekomstige cultuur van Java,

De betrekking in de vraag is: c). Welke beteekenis heeft a) voor b).

Nu zal ik uit het standaardwerk van professor William James: „Varieties of Religious Experience” iets aanhalen waarop en waar volgens mijn verder betoog gericht zal zijn.

„De vraag: wát zijn godsdienstige neigingen en de vraag: wát is hun wijsgeerige „beteekenis, moeten uit het logisch gezichtspunt worden beantwoord door toepassing „van twee geheel verschillende „methoden van onderzoek en „daar de fout, dit niet klaar in te zien, ver- „warring kan veroorzaken, wensch ik. . . enz.

„In de nieuwe werken over logica wordt „onderscheid gemaakt tusschen deze twee „methoden van onderzoek. In de eerste „plaats:

„Wat is de aard van het onderzoek? Hoe ontstond het? Wat is „de gesteldheid, de oorsprong, „de geschiedenis?”

„En in de tweede plaats: „Wat is het „belang, de bedoeling of de beteekenis ervan, nu het er „is? Het antwoord op de eerste vraag wordt „gegeven in een oordeel van het materiele, of in een stelling. Het ant-

„woord op de andere is een waarde- „ringsoordeel of wat wij zouden kunnen bestempelen als een oordeel over „het geestelijke. Geen oordeel kan on- „middellijk uit het andere worden afgeleid. „Zij komen voort uit verschillende onder- „stellingen en de geest verbindt ze slechts „door ze eerst afzonderlijk te maken en „daarna bij elkaar te voegen”.

Volgens de eerste methode behooren wij dus de deelen a) en b) van de vraag te bestudeeren terwijl c) een behandeling vereischt volgens de tweede methode.

Elke andere behandeling zou het element van persoonlijk sentiment kunnen invoeren ter ongelegener tijd en aan de waarde van het betoog zeer veel kwaad doen.

Wij zullen trachten in het volgende elk der deelen op zichzelf te beschouwen, om zodoende een zuiver objectief antwoord op de gestelde vraag af te leiden.

1. WAT ZIJN OUD JAVAANSCH MONUMENTEN?

Waar in het vervolg van de vraag gesproken wordt over cultuur, is hier natuurlijk bedoeld op cultuur-monumenten, gedenkteeken welke ons herinneren aan, of vertellen van een voorbijgegangene cultuur-episode, want gedenkteeken, gedenknaalden, gedenksteenen en gedenkboeken brengen ons altijd in herinnering datgene wat geweest is, wat achter ons ligt. Om nu te weten te komen wat voor soort monumenten de Oud-Javaansche Cultuur heeft achtergelaten voor het nageslacht van onze dagen, is 't van belang na te gaan welke Cultuurvormen (want alleen wat vorm heeft kan tot monument worden) er alzoo bestaan.

Onder Cultuur-vormen wordt in het algemeen gerangschikt datgene wat uitdrukking

geeft aan de redelijke, zedelijke, schoonzinnige en religieuze inhoud van het geestesleven van een bepaalde periode in een bepaald volk, ras of groep. Later zullen wij nagaan wat onder cultuur-zelf verstaan moet worden, in verband met het subjectieve gedeelte van de vraag; hier interesseeren ons voorschijns alleen nog maar de vormen.

In de 3 departementen van Kunst, Religie en Filosofie kunnen dus de cultuurvormen gecategoriseerd worden, waarbij valt op te merken, dat redelijkheid en zedelijkheid de grondslagen zijn van filosofie en niet van wetenschap, dat zich op verstandelijkheid baseert en niet een cultuuruiting is aan tijd en volksgroep gebonden, doch internationaal en van alle tijden is.

Nu uit zich 's mensen bewustzijn op vijfderlei gebied en vijfderlei wijze, n.l.:

1. **physisch**, als zichtbare daad,
2. **emotioneel**, in het gemoedsleven,
3. **intellectueel**, in en door de rede,
4. **essentieel**, in het menschzijn,
5. **spiritueel**, in het geestelijk leven.

Het 4e punt heeft toelichting noodig.

De bewustzijnsfasen 1, 2 en 3 zijn feitelijk beneden-menschelijk, zij worden door den mensch beheerscht en gebruikt als uitdrukkingswijzen, hij kan ze benutten of kan ze eventueel terzijde stellen. Het zijn om zoo te zeggen bewustzijnsinstrumenten.

De bovenbewustzijnsfase, onder sub 5, is daarentegen boven-menschelijk, zij wordt door de mensch nagestreefd en begeerd, maar haar uitdrukkingswijze is aan wetten gebonden, boven 's mensen bereik liggende; waardoor de termen: genade, sacrament, charismata, enz. in verband daarmee van beteekenis worden. Nu is de 4e bewustzijnsfase datgene wat de „mensch — an sich” is, wat hij niet helpen kan te zijn, wat voor hem zijn bestaan en zijn bewustzijn is. Het valt, zooals wij straks zullen verklaren, uiteen in Geloof, Inzicht en Uitdrukking. Wel is waar is deze 3-slag geen stabiel moment in 's mensen bestaan („moment” bedoeld in den zin van krachten-evenwicht), doch in de wisseling, de groei, de wijziging ervan is de mensch zelf en wisselt, groeit en wijzigt

mee. Het zijn factoren, die in hem gegroeid zijn, niet als uiterlijk hanteerbare instrumenten, niet als vaak onbereikbare Charismata, maar zij zijn de geestelijke maatstaven in zijn innerlijk leven, waaraan hij de waarde van al het lager- en het hooger-menschelijke bepaalt. Omdat wij geen filosofisch betoog willen leveren, moeten wij het bij deze beschrijving hier laten.

Nu zijn in de 3 departementen van Cultuurvormen deze 5 bewustzijnsfasen duidelijk onderkenbaar waardoor alle vormen in 15 onderscheiden afdeelingen geëlassificeerd kunnen worden. Het onderstaand schema zal mijn bedoeling verduidelijken.

Kunst	Religie	Filosofie
1. Statisch beeldend	Eeredienst	Historie
2. Dynamisch beeldend	Traditie	Sociologie
3. Beschrijvend	Theologie	Natuurleer
4. Dramatiseerend	Geloof	Metaphysica
5. Architectuur	Mystiek	Magie

Enkele dezer vormen, welke wij inderdaad allen in het Javaansche cultuurleven aantreffen, evenals in het cultuurleven van alle volkeren, vereischen nader specificceering.

Onder **Statisch-beeldende-kunst** versta ik beeldhouwkunst, schilderkunst, sierkunst, weefkunst, drijf- en houtsnij-kunst, enz. In één woord al datgene, dat een bepaalde idee of een ideaal uitdrukt en na de handen van den kunstenaar verlaten te hebben, ongewijzigd blijft voortbestaan.

Onder **Dynamisch-beeldende Kunst** versta ik die Kunstvoortbrengselen, welke steeds weer de persoonlijke medewerking van executanten-artisten vereischt om tot uitdrukking te worden gebracht. Hieronder vallen Muziek, Zang, Declamatie, Dans, e.a.

Onder **Beschrijvende-Kunst** breng ik literatuur, poëzie, proza en de taal zelf.

Onder het **Drama**, dat volgens Grooten als Wagner en Beethoven, de essentie is van alle kunst, behoort het tooneelspel in al haar vormen, dus hier op Java bovenal de Wajang.

De **Architectuur** is de meest spiritueele van alle kunsten. Zij ontleent haar bestaansrecht aan het menschelijk Gemeenschapsleven, dat zich uit in huiselijk leven, samenkomsten en eerediensten, die allen vragen om een bouwwerk. In de Architectuur schept het menschelijk genie een vorm, welke het niet ontleent aan de natuur, doch

aan de wiskunde en gaat daarin het natuurlijke vanzelf te boven.

Omtrent de religieuze cultuur-vormen zal niet veel meningsverschil kunnen bestaan en elk bedenken daarvan, zal onderschrijven de redelijkheid van boven gegeven indeeling als tenminste één der wijzen, waarop gecategoriseerd kan worden.

Velen zullen echter niet begrijpen hoe onder Filosofie, de Geschiedenis als cultuurvorm verschijnt. Toch is geschiedenis niets meer of minder dan de vorm waarin het nationale leven zich in de wereld der gebeurlijkheden vertoont, en in werkelijkheid een nationaal bezit. Spreekt men niet over *Vaderlandsche* geschiedenis, als iets waarop men trotsch kan zijn en is niet 't volk te beklagen (zooals nog niet zoo lang geleden, Amerikanen en Australiërs) die nog geen geschiedenis hebben? Ook *Natuurleer* zal voor velen wat vreemdsoortig schijnen als cultuurvorm. Doch ik herinner aan wat het volksbewustzijn veruiterlijkt als volksgeneeskunst, volksweerkunde, volkszielkunde en allerlei kundigheden, die toch in het gemeenschapsbewustzijn wortelen, al mag ook voor velen de verstandelijke wetenschappelijkheid welke eraan ontbreekt, beletsel zijn om de waarde ervan te erkennen. Toch heeft meermalen de gevorderde wetenschap moeten toegeven, dat aan de schijnbaar primitieve natuurkennis van het volk waarheden en feiten ten grondslag lagen, die later op wetenschappelijk experimenteel analytische wijze slechts „her”-ontdekt werden.

Tenslotte zal in Westersche ooren de Magie met het daarbij behorende occultisme vreemd aandoen. Dat is echter slechts bijkomstigheid. Bolland verdeelt de *Metaphysica* in Zedeleer, Redeleer en Geestesleer en erkent dat het Oosten (zij het dan ook dat hij de waarde ervan nihil acht) meer durf heeft gehad dan 't Westen, dat zij de Geestesleer in praktijk heeft durven brengen in de systemen van yoga. Yoga, Occultisme en Magie zijn niet anders dan de consequente toepassing, waartoe de andere 4 fazen van 't filosofisch bewustzijn moeten leiden en bij alle volkeren der wereld is het een cultuur-vorm geweest van zeer belangrijke beteekenis en van blijvende invloed.

Java heeft al deze cultuurvormen gekend en tot heden ten dage toe zijn de overblijfselen van Java's gulden tijd in alle vormen terug te vinden en zijn er dus cultuurmonumenten van alle 15 soorten voorhanden. Lang niet alle echter hebben de belangstelling en de studie genoten, die zij verdienen.

Schematisch aangegeven werd alleen bestudeerd van de Kunst:

sub. 1 tot en met 5.

van de Religie: sub 1, 2, en 3.

van de Filosofie: sub 1.

Terwijl zelfs de bestudeering der 3 categorieën van de Religie, zich voornamelijk bepaald heeft (heeft moeten bepalen) tot wat het Mohammedaansche geloof heeft geïmporteerd en dus deze studie geen betrekking heeft op wat van het Oud-Javaansche religieuze cultuurelement nog leeft in het huidige volk, niettegenstaande honderden en duizenden gebruiken, offeringen, adatvormen en leerstellingen de onmiskenbare indrukken met zich voeren van de Vóór-islamitische periode.

Nu wij de oud-Javaansche monumenten geclassificeerd hebben, zou de volgende natuurlijk schijnende trap zijn, deze monumenten elk voor zich-zelf te bestudeeren en te waardeeren. Dit zou ons zeer ver voeren en heeft in het totaal betoog slechts zeer betrekkelijke waarde. Waar het op aan komt, is een factor, een zeer bepaalde, waarop wij in onze beschouwingen over de cultuur nog zullen terugkomen; één die als 't ware het resultaat van de studie zal zijn en daardoor de maatstaf zal worden voor ons waardeeringsoordeel over de monumenten wanneer wij monument en cultuur met elkander in verband gaan beschouwen. Het is hier misschien de plaats om op te merken dat deze factor niet is de artistieke, noch de archeologische, noch de historische, noch welke andere wetenschappelijke ook en zelfs bijna niet de religieuze waarde. Wat het dan wel is, zullen wij voorloopig geheim houden, want juist het weinig begrepene daarvan is o.i. de voornaamste reden van de zoo uiteenlopende meeningen over de waarde van monumenten voor 't Heden en de Toekomst van een volk en naar wij vermoeden de drang, om hier klaarheid te brengen,

heeft deze vraag van het Instituut-bestuur geïnspireerd.

Wij zijn hiermede aan het eind gekomen van onze analyseering van het eerste gedeelte der vraag en zullen ons nu concentreren op het 2e gedeelte.

2. WAT IS DE HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE JAVAANSCH E CULTUUR?

Om dit behoorlijk te kunnen beantwoorden kunnen wij niet anders doen, dan het eens te worden over de beteekenis van het begrip cultuur. Om niet eigener inzicht een oordeel uit te spreken zal ik weergeven wat filosofen daaromtrent hebben verklaard, opdat wij door vergelijking tot een begrip en definitie kunnen komen.

De socioloog Lexis zegt:

„Cultuur is de verheffing van den mensch boven den Natuurtoestand, door het ontwikkelen en in werking zetten zijner Geestelijke en Zedelijke krachten”.

Dr. Clay schrijft:

„Kultuur is tegenover de Natuur de opzettelijkheid tegenover het onopzettelijke en onbewuste”.

Dr. Bierens de Haan:

„Kultuur is de in Natuur verschijnende „Geestelijkheid”.

Wolff definieert cultuur als:

„... een vormgemeenschap des geestes: Hij is de bewustgeworden en bewustgevormde eenheid van alle geestelijke inhouden van een bepaalden tijd”.

Prof. Bolland:

„Leven zonder meer is leven van onontwikkelde of verborgen geestelijkheid; ontwikkelt zich het leven in de Cultuurtotgeestelijkheid dan gaat het boven zichzelf uit...”

Ten slotte de socioloog Georg Simmel:

„Cultuur is tegenover de geestelijke vormgemeenschap van het natuurlijke, de opzettelijk en uit noodzaak geboren, gevormde geestesgemeenschap”.

Wij zien uit deze aanhalingen welke voldoende stof leveren voor ons verder betoog, de bepaling van een begrip door het trekken van twee grenzen, waarbinnen ergens de waarheid zich bewegen moet. Die gren-

zen zijn vorm en geest, daar tusschen in staan Natuur en Cultuur.

Maar waar in de Natuur het van-zelf-geestelijke tot een vormwording aanleiding is, zonder bewuste medewerking der individuen, daar is de noodzaak van den vorm in de cultuur aanleiding tot het welbewuste streven der individuen naar een geestelijk-wording. In het kort: in de Natuur valt de nadruk op de individueel onbewuste, dus cosmische werking van den geest, terwijl in de cultuur de individueel bewuste, dus persoonlijke werking van den geest, op den voorgrond treedt.

Een verdere synthese brengt de erkenning dat cultuur, evengoed als Natuur, haar basis vindt in een gemeenschap. Cultuur ontstaat evenmin als Natuur bij een op zich zelf staand individu maar in een gemeenschap van individuen en wij kunnen alleen spreken over cultuur in verband met een groep, een natie, een ras. Van het individu spreken wij over hetzelfde in andere termen. Daarover geeft licht de volgende aanhaling van Dr. Bierens de Haan:

„De persoonlijkheid echter, die haar ware „geestesleven aldus in zich zelven uitoefent, „is nooit en nergens los van de gemeenschap „als van de natuurbasis waarop zij is geboren, zoodat haar geestelijke activiteit van „concentratie tegelijk tot expansie, d.i. tot „cultuurleven overgaat.

„Cultuur is een tot gemeenschapsnatuur veruiterlijkte „geestelijkheid. Als lid der gemeenschap heeft de mensch een natuurgeestelijkheid en deze dringt hem tot „uiting. Het is zijn deelname aan de gemeenschap en haar geestelijken natuurin„houd zelf, die voor deze uiting de stof oplevert. Als zich uitende mensch staat hij in „dienst der gemeenschap en wordt door haar „tot cultuurschepper, dat is tot vormgever „aan dezen inhoud, aangewend.

„Het genie is de arbeider, die krachtens „de behoefte der menschheid en ten haren „dienste cultuur bouwt. Hij verstaat de verlangens van zijn tijd en vervult ze; geen „grooter weldaad voor de menschheid dan dat „zij genieën heeft tot hare geleide en voor„lichting.

„De geniale persoonlijkheid als cultuur-
 „schepper is vormgever aan hetgeen in de ge-
 „meenschap sluimert en zonder de aanwezig-
 „heid van den collectieven zielsinhoud ware
 „de schepping der cultuurwerken op welk
 „gebied ook een onmogelijkheid. Geen staat,
 „recht, huisgezin, godsdienstige instelling,
 „kunstwerk, wetenschap of het heeft zijn
 „sociale levensbehoeften die daarin hun vor-
 „ming vinden. In het zich uiten is het genie
 „de sprekende mond, die het hart der ge-
 „meenschap verkondigt.” (B. de H.—. We-
 „reld-orde en geestesleven).

Zoo is dus hieruit te lezen, wat wij reeds konden opmaken uit de rij van definities, dat de gemeenschap het lichaam vormt, waarin de ziel van een volk of ras woont, een soort van groepsziel („l'âme masse" van G. Le Bon) en welker evolutiehoogte door ons als cultuur wordt gezien. Elk trachten om een deel van de cultuur als vorm af te zonderen, moet op een afsterven van dat deel uitloopen.

De cultuur is iets organisch, het is niet een som van aanwijsbare vormen, niet het totaalbedrag hetgeen een volk of ras kan voorleggen aan het kritisch oog van den geleerde in taal-, land- en volkenkunde, aan filosofie, religie, kunst en mystiek, het is een levend iets, dat in de vormen zijn openbaring vindt, doch niet daarin beperkt blijft. Om duidelijker te zijn, kunnen wij de cultuur vergelijken met den mensch. Ook de mensch is niet gelijk aan de som van: één hoofd, één romp, 2 armen, 2 beenen, 10 teenen en 10 vingers met alles wat erbij komt, al openbaart hij zich ook door al deze ledematen. Maar een mensch is het levend wezen, de bezieling en de ziel van het lichaam, zooals de cultuur van een volk of ras de bezieling en de ziel is van al de cultuurvormen.

Ontneem een volk zijn cultuurvormen en de levende cultuur zal steeds nieuwe vormen scheppen, onweerstaanbaar in zijn groei-kraft. Ontneem dat zelfde volk zijn cultuur en al de cultuurvormen kwijnen weg. Muziek en zang en dans degenereeren, filosofie wordt sofisme, religie dra afgoderij of dogmatiek.

En niet minder noodlottig is het resultaat als men een der vormen tracht te scheiden van het geheel en door technische vaardigheid in stand wil houden. Het is even on-

mogelijkheid om een geamputeerden arm in het leven te houden, gescheiden als hij is van het levend en levengevend organisme, als een kunstvorm, zooals b.v. de muziek, als een op zich zelf staande cultuurvorm in het leven te houden, te veredelen of te vervolmaken. Ook H. P. Berlage in zijn voordrachten:

„Schoonheid in samenleving" spreekt zonder aarzelen het veto uit over zulk een trachten naar afzondering, als hij de oorzaak der decadentie na den Renaissance-opbloei nagaat en deze vindt in het afsplitsen der groote genieën van het massa-ideaal. Hij zegt dan:

„De persoonlijkheid welke juist de grootste kracht ontwikkelt in de openbaring „eener algemeene idee, kwam nu afzonderlijk te staan. De algemeenheid in levens- „beschouwing verbijzonderde zich in per- „soonlijke levensbeschouwingen om eindelijk „in haar tegendeel, het stoffelijk atheïsme „te ontaarden (t.a.p. bldz. 75).

En dan ontwikkelt hij verder de gevolgen van deze afscheiding uit de gemeenschap, een der ergste oorzaken van de decadentie van onzen tijd, waar de a.s. kunstenaar de muziekacademies afloopt en diploma's haalt en concerten geeft en zich beroemt over het individueele zijner expressie. Een eigen stijl is een ideaal van 99% van de tegenwoordige artisten en het is meteen de nekslag voor de cultuur van het volk waartoe hij behoort. En zoo redeneert H. P. Berlage verder:

„De persoonlijkheid eenmaal uit de algemeene geestesrichting verbijzonderd, oefent „nu ook haar invloed uit in individualistische „richting, zoodat zij inderdaad meent haar „idee, als (ware het) tevens de idee der algemeenheid, aan de menigte te moeten „openbaren. Het wordt dan de onverdraag- „lijke bekrompenheid der persoonlijkheid, het „bijzondere en dat nog wel van haar zelve, „als het algemeene te beschouwen. En zulk „een inzicht is bovendien ongeniaal, omdat „het juist de eigenschap van „het genie is, steeds in het bij- „zondere het algemeene te „zien”.

„Dit is voor de kunst noodlottig... Het „is met de kunst als met den Godsdienst. „De kunst is het resultaat van een ge-

„meenschappelijke geestesarbeid, vooral van een gemeenschappelijk gevoel” (H. P. Berlage.— Het doel der „Kunst bldz. 77).

De bouwkunstenaar Walenkamp zegt daarover:

„Van alle kunsttijdperken kan men zonder uitzondering getuigen, dat zij steeds in dienst stonden eener idee, dat de monum mentale kunsten in het algemeen dienstbaar gemaakt werden ter verheerlijking van bepaalde geestelijke stroomingen.

„Zoo hing de bouwkunst van de hoogste Oudheid, van den meest primitieven tijd af, ten nauwste met den godsdienst samen. Hare meest schitterende werken zijn tempels en kathedralen, gewijd aan den dienst van het onbekende in de verschillende schakeeringen en gewaden, die de grondvesters der godsdiensten er voor geweven hebben. Andere groote werken der bouwkunst hadden ten doel de verheerlijking der maatschappelijke ordening; zij stichtten werken voor de zetels der Staten en voor de huisvesting der Vorsten. Het zijn de prachtige paleizen van keizers en koningen, welke van de vroegste tijden af kunstenaars in staat stelden hun grootsche schepingen te volvoeren. Zoo is dan de wereld van China tot Egypte, van Indië tot Europa, overdekt met de resten dier stoute concepties van voorheen. Het was de eenheid van geest en de eenheid van regeering, die ook de éénheid van stijl der vroegere perioden in het leven riep. Eén God, één Koning, deed bij de verschillende volkeren ook „één cultuur ontstaan”. (Walenkamp Czn — Over Hedendaagsche en Toekomstige Bouwkunst — Ned. Bibl. 28 — 34).

Noodlottig voor de cultuur (want kunst is ook een vorm van cultuur), dat is alle verbijzondering in welke richting ook en onder welke schoone belofte men dat wil introduceeren van technische vervolmaking, van geschooldheid, van wetenschappelijke onderlegging, enz. enz. Want dan komt niet de hand van het genie, dan maakt zich de hand van den werkman voelbaar, dan gaat men aan het „beschaven”. Ook een fijnvoelend kunstenaar als Just Havelaar, voelt dit en beschrijft het als hij de uitingen van het impressionisme beschouwt en classificeert als

de overmoed en de dartele opbruisendheid van de jeugd, die nog aan cultuur in lang niet toe is.

„Nog maar even kan men uit hun werken den geest verstaan van het leven hunner eeuw. Zoo gecompliceerd het geestesleven der 19e eeuw is, zoo naïef was de toonaangevende schilderkunst! Deze schilders stonden buiten de cultuur, omdat zij „louter „natuur” waren. En het is vooral in hun stijlloosheid dat zich dit afscheiden van de cultuurkrachten doet kennen. Een landschap van Ruysdaal suggereert nog de statige, sobere omgeving van een oud-Hollandsch burgervertrek: het impressionistische schilderij suggereert geen enkele omgeving: het past nergens en het past overal.

„Deze kunst berust niet meer op een volkscultuur, op een als aangeboren stijlgevoel, dat een aangeboren levensgevoel uitbeeldt; zelfs ontwikkelt deze kunst geen stijlbesef meer, zelfs voedt zij de menschen in zulk een richting niet meer op. Zij is de schepping der onbeheerschtheid, der herinneringsloosheid. (Men kan ook bij talentvolle vertegenwoordigers dezer kunst een huisinrichting aantreffen, even rommelig en burgerlijk banaal als bij een welvarend, geworden koekenbakker). Hoogstens suggereert het impressionistisch schilderij een omgeving van schilderachtige willekeur, van weelde zonder orde”. (Just Havelaar. „De symboliek der kunst” bladz. 88).

Uit deze aanhalingen moet het ons wel duidelijk zijn dat cultuur het resultaat is van tweeërlei kracht, waarvan geen verwaarloosd worden kan op straffe van stijlloosheid en leegheid. Wij zullen in het te eenzijdige streven naar technische vervolmaking dus nooit over het hoofd mogen zien, dat de innerlijke zijde, de ziel van de kunst worde aangekweekt, dat de ziel gevoed wordt, niet met constructieve materie, niet met instrumentatie, notenschriften en systemen, niet met scholen en diploma's, maar nu met geestelijk voedsel, met religie, met filosofie en met mystiek.

Ja, met mystiek vooral!

„Mystiek is niet een ontkenning der rede, doch haar apotheose.

„De mystiek voleindigt de rede. En zoo „blijven de gedachten van den filosoof,

„evenals de gelijkenissen en spreken van „den priester en de verbeeldingen van den „kunstenaar; symbol. Daarom bestaat „er een onverbreekelijke eenheid tusschen „kunstenaar, priester en wijsgeer. En hoe „klaarder wij in een hunner scheppingen deze „eenheid ervaren, des te universeeler zal hun „schepping zijn”. (Just Havelaar, De symboliek der Kunst bldz. 17).

Alle ware kunstenaars, wijsgeeren en geestelijken hebben dat gevoeld. In Mystiek is het streven bekroond, in de mystieke aanschouwing van het Hoogste, wordt men in dat Hoogste opgenomen, dan eindigt beschouwing, bespiegeling, vereering; men is daar het Hoogste zelf. Mystiek is de ziel van de Kunst. De ziel is het hart en de oorzaak van alle openbaring. Is de ziel ziek dan kwijnt het lichaam. Zielskracht is scheppingskracht. Wat in de ziel kookt en bruist en borrelt, dat komt in den vorm tot openbaring. Het is niet de uitwendige oorzaak alleen, die tot het scheppen van een of anderen vorm leidt, het is ook de inwendige. Zie niet Goethe:

„Wäre nicht die Seele Sonnenhaft, wie „konnte das Auge die Sonne erblicken?” daarmede uitdrukken dat geesteskracht den uiterlijken invloed moet bijstaan als het tenslotte tot een openbaring moet komen.

En dat zelfde gaat ook op voor de cultuur en de cultuurvormen. Het is ons duidelijk geworden, dat cultuur een geestelijk bezit is en met variant op Goethe zouden wij kunnen vragen:

Wanneer een natie geen gemeenschapsgeest heeft, hoe zou zij gemeenschapsgeestelijke-bezittingen kunnen hebben?

Ernest Renan, de gevierde Fransche historicus en filosoof zegt: „De Natie is een Ziel”.

Welnu de ziel van het volk leeft in de Cultuur en de ziel van het Javaansche volk leeft in de cultuur van onze dagen. Wat toont ons die cultuur aan vormen?

Helaas, het is niet heel veel. Ook hier wederom terugvallende op ons eerste schema van cultuur-vormen zouden wij kunnen constateeren dat nog levend zijn:

van de Kunst: sub 1, 2 en 3.

van de Religie: sub, 2 en 3.

van de Filosofie: sub 3 alleen.

Daarbij erkennende dat als traditie, nog half levend, doch meer dogmatisch-vasthoudend dan energisch-scheppend wordt voortgesleept:

van de Kunst: sub 4,

van de Religie: sub 4,

van de Filosofie: sub 4,

Terwijl wel als slapend, onbegrepen, ongewaardeerd en hoogstens als automatische naäperij van „zo als het altijd w'a's” de andere vormen worden aangetroffen:

van de Kunst: sub 5,

van de Religie: sub 1 en 5,

van de Filosofie: sub 1, 2 en 5

Ik geloof niet, dat het mijn taak is om dit in den breede te gaan bewijzen. Het zou ons teveel op zijpaden voeren en dit praedivies werd licht te lang en te langdradig daardoor. Voldoende zij, dat ik dit niet op losse gronden zeg, doch mij baseer op een langjarig contact met het zieleleven van hen, die werkelijk tot Java's cultuurdragers kunnen worden gerekend.

De boven geanalyseerde oogst is uiterst droevig, vooral omdat in de 2e rubriek al de essentieële en in de 3e „slapende” rubriek, al de bovenmenselijke of spiritueële cultuur-uitingen vallen. Daarom is het leven in de Javaansche Cultuur zoo zwak, zoo weinig overtuigend voor den vreemdeling, zoo weinig scheppend en zoo sterk traditioneel, dogmatisch. Als de toekomstige cultuur wat anders worden wil en de levende uitdrukking wil zijn van een wakker en zelfbewust Nationaal Bewustzijn, dan zal vanuit de hoogere sferen het leven weer in deze kanalen moeten vloeien. Dan zal het mysticisme weer in eere hersteld moeten worden, dan zal men moeten te boven komen de tweeslachtigheid van het geloof, dan zullen de geestelijke wetenschappen in eere hersteld, weer bevruchtend moeten werken op de lagere cultuuruitingen.

Hoe het toekomstig Nationaal-bewustzijn zal zijn, zoo zal de toekomstige cultuur wezen. Een toekomstig vrij-Java (Indonesië!) zal een rijke cultuur mogelijk maken. Blijft Java gebonden aan vreemde invloeden (die het meer overheerschen, dan een vreemde regeeringsvorm dat ooit doet) dan zal de Cultuur even kwijnend voortslapen of mischien geheel te loor gaan. Maar deze toe-

komst is zeker niet voor Java weggelegd, de eerste, zeker wel. Het zal alleen aan ons allen liggen hoever in 't verschiet die verre toekomst nog van ons ligt. Dit is echter alles speculatief en wij zullen liever bestudeeren het o.i. essentieele, wat het keerpunt van de cultuur uitmaakt. N.l. de factor die aanwezig moet zijn, op straffe dat anders elke cultuuruiting onvruchtbaar en zelfs onmogelijk zal zijn. Die factor, wij noemden haar reeds, is het Nationaal Bewustzijn. Het is moeilijk om hier meer daarop in te gaan. Het is nog lang niet iets, dat in de rede ligt, dat de psyche van een ras, natie of volk, in 't geheel geen abstractie is, maar een zeer concrete werkelijkheid. Deutsche wijsgeeren en sociologen spreken van „Gesamtwille“, „Gesamtbewusstsein“, enz. en bedoelen daarmee niet de som van individueele willen of bewustzijnsgesteldheden, maar een onpersoonlijke-zielmatige werkelijkheid, waaraan de individuen deel hebben. Inplaats van dus te redeneeren:

„Een Natie is een groep mensen, die „allen iets gemeen hebben naar lichaam „en ziel: b.v. de huidskleur, de gelaats- „hoek, de lichaamsbouw, enz. enz. en wat „het karakter betreft: de vasthoudendheid, „de traditie-gehechtheid, het wetenschappe- „lijke, het religieuze, de zucht naar handel- „drijven, of dergelijke meer; en door fami- „lie-verwantschap bijeen hooren“; draait men in het algemeen de zaak nu juist om en redeneert:

„Er is het Nationale Bewustzijn „als een psychisch-concrete entiteit, or- „ganisch geordend in de samenstellende in- „dividuen (de mensch-eenheden) waardoor „het zich op aarde kenbaar maakt. Dit be- „wustzijn heeft voor zijn uitdrukking be- „paalde vormen noodig van lichaam en ziel. „En al de mensch-eenheden, die als individu- „eële organismen deel hebben aan dit „Nationale Bewustzijn, deelen daar- „om noodzakelijkerwijs de door dat bewust- „zijn bepaalde lichaams- en karaktervormen. „De bestendigheid dezer vormen is mogelijk „door familieverwantschap. In het bloed „van het ras liggen de heriditeits-kiemen, „waarop de fysieke en psychische „raskenmerken zijn gegrondvest.

„Vandaar de dikwerf intuïtief doch onberede- „neerd, gevoelde en erkende behoefte om het „bloed zuiver te houden van menging met „andere rassen“.

Men voelt dat in deze twee bepalingen van totaal andere standpunten is uitgegaan, welke diametraal tegenover elkander liggen. Om ons vorig beeld te gebruiken: Een mensch is niet de som van de op de rechte wijze bijeen gevoegde ledematen; romp, hoofd, vingers, handen, voeten, enz., met een ziel er in; maar juist omgekeerd; een mensch is een ziel die op dit stoffelijk gebied de beschikking heeft over de expresselijk daarvoor geschapen organen en ledematen van het complexe stelsel, dat wij zijn lichaam noemen.

En dit toegepast op 't Volk en de Natie:

Een Natie is niet een groep bij eengebrachte mensen met een zelfde fysiek en psyche, maar juist omgekeerd: een Natie is een ziel, die op dit stoffelijk gebied haar uitdrukking vindt, door middel van de individuen, die door deze ziel waarmee zij gemeenschap hebben een zelfde fysiek en psyche ontwikkelen.

Prof. Rudolf Kjellén van de Universiteit van Upsala zegt: in zijn „der Staat als „Lebensform“ „Hoe onbuigzaam deze Natio- „nale ziel is, komt eerst aan het licht, wan- „neer men probeert haar te weerstaan. Me- „nige hervormer heeft zich daartegen te „pletter geloopen. Want het nationale Be- „wustzijn is op een gegeven moment niet in „staat om meer dan een bepaald quantum „Licht door te laten. Zoo zijn dus Na- „ties voor alles als Feiten te „beschouwen, die naar aard en aan- „leg slechts een heel langzaam proces van „groei doormaken“.

En Prof. Paul Meinhold in zijn artikel in Sokrates van 't jaar 1916, getiteld: „Staat, cultuur und Erziehung“: „Het is op- „merkelijk, hoe de kern van een Natie, „trots bloedmenging, trots geschiedkundige „voorzvallen, trots maatschappelijke stormen, „door alle eeuwen heen dezelfde blijft“.

De opvatting van de Natie als een wezen- heid, een geestelijk-psychische entiteit die boven de menschen staat, wordt ook gedeeld door Schulze-Gävernitz, die als defi-

nitie van de natie geeft: „een in wezen „enkelvoudig, tusschen de menschen en de „menschheid staand Individu, waaraan zich „de mensch in moreele overtuiging onder- „werpt en dat in het groote Kultuurverbond „der menschheid een bepaalde taak heeft te „vervullen” (Britischer Imperialismus und englischer Freihandel).

Het is een punt waarover talrijk veel autoriteiten hebben gedacht, geschreven en gediscuteerd, maar er komt steeds meer de erkenning van wat Prof. Kjellén noemt: de grootste ontdekking na die van de individualiteit van den mensch door het Christendom, n.l. dat een Natie een Individu is met een eigen geestelijk leven.

En als dit begrepen en onderschreven wordt dan hebben wij de grootste stap gedaan waartoe ik den lezer of lezeres van dit praeadvies zou willen bewegen. Wie niet, of niet volledig er mee instemt, dien raad ik de uitvoerige literatuur te bestudeeren, waarin dit onderwerp wordt aangeroerd of bestudeerd. Uit de groote menigte werken noem ik behalve de reeds geciteerde: Bluntschli „The Theory of State”; prof. Seely: „Introduction to Political Science”; E. Renan: „Histoire du Peuple d'Israël”; en „Qu'est-ce qu'une Nation?” Dr. A. Besant: „Lezingen over politieke wetenschap; Dr. G. Le Bon”: „Psychologie des Masses”; prof. Zimmer: „Nationality and Government”; Mr. Sidney Herbert: „Nationality and its problems”; Mr. Visser: „de Collectieve Psyche in Recht en Staat”; Meinecke: „le Problème des Nationalités”; enz. enz.

En als wij dat toegeven, dan is Cultuur ook niet meer de uitdrukking aan het geestelijk leven van een groep bijeenbehorende individuen, maar is Cultuur, de uitdrukking van het Nationaal Bewustzijn, tot verwezenlijking gebracht door het organisme van individuen die de cultuurdragers en cultuurscheppers van hun volk zijn. En juist dit Nationale Bewustzijn is het Essentieële, de factor 4, in onze categoriën van cultuurvormen en dit essentieële is het slechts half-levende, dogmatische-traditio-

neele uit vage zucht tot zelfbehoud, van het Javaansche en Indonesische Cultuurleven van onze dagen.

En als de cultuur in haar lagere, meer materieel technisch-utilitische vormen weer levend zal moeten worden, is het van belang deze factor weer nieuw leven in te blazen en dat is alleen mogelijk wanneer het Nationaal Bewustzijn weer in volle werkdadigheid ontwaakt.

Wij kunnen dat alleen doen, wanneer de waardeering van het hoogste 3-tal: architectuur, mystiek en magie weer tot de juiste verhoudingen wordt opgevoerd. Het is toch voor elken „insider” welbekend, dat dit 3-tal een sterke onderlinge verwantschap heeft en menigeen in Midden en Oost-Java zou U lange uiteenzettingen kunnen geven over de Mystiek van woningbouw. Wat de verschillende deelen beteekenen en symboliseeren, hoe elke plek en elke constructie haar mystieke en magische betekenis heeft en elke bouwvorde of oriëntering op diezelfde verborgen gronden is gebaseerd. En niet alleen geldt dit voor de architectuur in bouwwerken van woningen, tempels, paleizen of moskeeën; het geldt evengoed in de architectuur van stedenbouw, die opgebouwd is volgens een zeer bepaald, misschien Mongoolsch-Peruaansch systeem dat later vereenvoudigd en veredeld tot het Indo-Arisch Astachakra-stelsel in de Hindoesteden en in de Boedhistische Stupa-Chaitya-Vihara-complexen van Ceylon, Tibet en Burma is terug te vinden. Maar men heeft evengoed architectuur en bouwkunst in een filosofisch stelsel of in het drama, of in de ritualen van den godsdienst. Zooals mystiek en magie als de zenuwen en de aderen zijn te beschouwen van het nationale volkslichaam, zoo is architectuur het geraamte, het beenderstelsel daarvan. Architectuur in dit opzicht is het edelste van alle kunsten en daarom zal cultuur-opleving slechts mogelijk zijn als de Bouwkunst, de Mystiek en de Esoteriek weer opnieuw in aanzien komt, begrepen, gewaardeerd en... beleefd wordt. Wij kunnen nu, na dit resultaat verkregen te hebben overgaan tot het 3e gedeelte van de vraag, waar het feitelijk om gaat.

3. WELKE BETEKENIS HEBBEN DE MONUMENTEN VOOR DE CULTUUR?

Over dit punt is het gemakkelijk eens te worden. De monumenten hebben alleen betekenis in zoverre zij deel hebben aan de tegenwoordige, of aandeel hebben in den opbouw van de toekomstige cultuur. Hebben zij nòch het een, nòch het andere, dan is hun betekenis nihil.

Zij hebben m.i. echter beide.

Voor de huidige cultuur hebben zij m.i. de betekenis van den stroohalm waaraan de drenkeling zich vastklampt. De drenkeling, in dit geval, is het Nationale Bewustzijn. Wel sterk levend, sterk bestaansbewust, maar bewust van een dreigend gevaar, dat het naar 't leven staat en waartegen het zich wild verdedigt en zich daarom vastklampt aan elk stuk wrakhout of elke gras-halm, die binnen bereik komt en kans op redding biedt. Vandaar de verschijnselen van cultureelen aard die onze dagen te zien geven. Een zoeken naar steun, een belangstelling allerwege in het oude, een trachten naar verbetering waar bederf aan het knagen is, een zoeken om te begrijpen. Daarnaast een angst voortspruitende uit het instinct voor zelfbehoud, dogmatische vrees voor alle vernieuwing, vasthoudend aan de beproefde traditie zonder vragen welke conflicten er optreden met de moderne maatschappij of zelfs in het eigen gemoedsleven. Ik wijs, wat dit laatste betreft, slechts op het conflict van wayang-traditie en Islam-dogma, dat slechts opgeheven wordt door een kloof te laten bestaan en elk pogen om die kloof te overbruggen tegen te werken en te verijdelen, uit vrees dat het een of het andere verloren gaat. Men is van beiden niet heel zeker. Is het niet, dat hier de verhouding, die ook in het Westen bestaat tusschen de stelling uit het Christendom: „Hebt elkander lief” en het economisch systeem van „Concurrentie en Competitie” de scheuring in het cultuurleven veroorzaakt? Daar in het Westen (en ook bij het Westen in Indonesië) is de Zaterdagavond de kloof, die de brug legt (om in tegenstellingen te spreken) tusschen de bureau-stoel en de kerkbank.

Zulk een halfheid is echter de dood van alle cultuur, want hoe zal een bewustzijn

ontplooien, dat tegen zichzelf verdeeld is?

Tegenover dezen geest van vasthoudendheid, de eerstgenoemde geest van vernieuwing en herstel. Wij zien het in de drang om de taal te zuiveren, het Javaansch, het Soendaasch, het Madoereesch. Maar daarbuiten Java evengoed het Menangkabausch, het Bataksch, enz. En deze stroomingen die elkander schijnbaar hinderen, zijn juist de 2 factoren die het meest in combinatie noodig zijn. De rem van traditie veredelt de onbesuisde galop van revolutiegeest tot de bezadigde, welbewuste draf naar een nieuwe cultuurtijd.

En in deze evolutiegang naar het Nieuwe, is het Oude de grondslag en het materiaal, waaruit oude wijsheid herboren wordt in nieuwe gewaden, aangepast aan een neuen tijdgeest.

Er is niet een cultuur, er is een cultuurbeweging. Het leven, het bewustzijn uit zich in verandering, niet in een stilstand. Als de cultuur uitsluitend vorm was en bleef bij een bepaalden vorm, dan was dat het signaal dat het leven gevloden, de cultuur dood was. Traditie als stelsel is geen cultuur. Er is een cultuurmoment, dat een ondeelbaar oogenblik duurt en er is de cultuurbeweging die in stage wisseling voortduurt zoolang er leven is. Deze cultuurbeweging is op het oogenblik zeer voelbaar en voor haar is het Oude het fundament om nieuwe Idealen op te trekken. En deze bouw zal de cultuurvorm zijn van straks en de richting bepalen van de cultuurbeweging in de naaste toekomst.

Hiermede zou de vraag beantwoord zijn, begreep ik niet dat er meer achter zat en men uitsluit wil hebben, niet alleen naar de theoretisch-filosofische kant, maar ook naar de practisch-uitvoerbare. En dan is de vraag:

„Hoe krijgen de Oud-Javaansche Monumenten betekenis voor de huidige en toekomstige cultuur van Java?”

Ik wil als eerste beantwoording daarvan, aanhalen, hetgeen door Ir. H. Maclaine Pont daaromtrent is gezegd in zijn zoo belangwekkend artikel over „Javaansche

Architectuur", Djawa 4e Jrg. No. 1 bldz. 71.

„Zal het mogelijk zijn om op den duur het „initiatief der bevolking wakker te roepen? „Ja, het is mogelijk, onder uitdrukkelijke „voorwaarde, dat de Inlandsche Ver- „eenigingen en Inlandsche On- „derwijzers en andere intellec- „tueelen, uit alle oorden in wier handen „deze publicatie mocht komen — indien het „gelukken mocht, om bij hen een gevoel van „trots op te wekken voor hetgeen hun volk „eenmaal tot stand bracht — de kennisne- „ming van al het schoone in de architectuur „van hun volk niet louter beschouwen als een „aesthetisch genot van een oogenblik. Het „is wel degelijk mogelijk, indien zij de ken- „nis van hun architectuurge- „schiedenis beschouwen als een „handleiding om te trachten in de eer- „ste plaats zonder bijzondere uitgaven — „verrijking en verbetering en vooral meer hy- „giëne te brengen in hun eigen omgeving en „hun eigen leefwijze”.

Dat is het begin. Het zelfde is o.a. gedaan in Voor-Indië waar de voormalige Directeur der Art-School in Calcutta: J. B. Havell zulk een actie is begonnen. Men kan daarover lezen in zijn boeken: „A Handbook of Indian Art” en „Indian Architecture”.

De intellectueelen, maar meer nog de cultuur-Javaan (Indonesieër) die nog de oude adat begrijpt en er in meeleeft (hetgeen helaas met vele z.g. intellectuele Indonesieërs niet meer het geval is) moeten de architectuur geschiedenis gaan beschouwen als een handleiding om verder te komen. Toch, niet alleen de architectuur, dat is niet het eenig Oud-Javaansche monument dat de kinderen van dezen tijd tot leering kan strekken en tot leiddraad dienen. En de waardeering zal alleen komen, wanneer er trots en vereering bestaat. Trots dat men tot het nageslacht behoort van zulke Meesters en Genieën; vereering voor die groote mannen uit het Verleden zelf. Helden-vereering is de basis van alle cultuur.

Het oude inspireert alleen tot trots, vereering, waardeering en toepassing wanneer het ingrijpt in ons leven.

Het is niet in ons leven als het in musea is opgestapeld, dan is er bloot belangstelling

of nieuwsgierigheid. Maar in de monumenten die zichtbaar en tastbaar in het dagelijksch leven meedoen en tegelijkertijd getuigenis afleggen van het roemrijk verleden, ligt de inspiratie die tot nieuwe cultuur opwekt.

Zijn bij ons, in Nederland de Ridderzaal, het Plein, het Binnenhof in den Haag, de oude grachten met hun deftige paleishuizen, het Zeemanshuis in Amsterdam, de Lakenhal, het huis van Willem den Zwijger, de oude Ophaalbrug in Delft en zoo 1000 andere geschiedkundige monumenten niet middelpunten van inspiratie, van trots en vereering?

In Frankrijk is nog het Louvre, het paleis der oude koningen en van Napoleon het hart van het volk. Maar alles herinnert aan dat rijke verleden, de namen van straten, bruggen, pleinen, musea, paleizen; alles roept inspiratie, trots en vereering wakker, want alles is monument en gedenkteeken aan oude geschiedenis. In Rome, in Londen, in Weenen en Berlijn, overal ziet men het leven van heden geschakeld door 1000 banden aan het leven van het verleden en langs die banden stroomt de mysterieuze kracht, die leven geeft aan alle cultuurvormen, die er uit zijn opgegroeid zooals bloemen groeien op een vruchtbaren bodem.

Hier in Indonesië is 't niet zoo.

De meeste monumenten zijn ruïnes, niet langer bewoond, nog veel minder centra van het bedrijvige leven. Hier herinnert geen straatnaam of plein of brug of paleis aan de roemrijke koningen van Modjopait, of Padjadjaran, Mataram of Kediri. Het zijn voor de meeste Indonesiërs vage klanken, onwerkelijk „mythisch” in den zin van onwaarschijnlijk. Wie, uit het Volk, weet van de groote koningen Hayam Woeroek, Erlangga, Tjioeng Wanara, en zoo veel anderen, dan door de huidige legenden, die men elkan- der toefluistert in het geheim, omdat, ach, in deze tijden hun glans verbleekt is, hun idealen onuitvoerbaar, hun volk verdeeld en onderworpen....

De banden met het verleden zijn in Indonesië al losser en losser geworden en alleen het teruggeven van het Verleden, zal aan de monumenten die glans en luister bij zetten, welker afstraling een nieuwe toekomstige cultuur kan belichten en bevruchten. En die

banden worden versterkt door het geschiedenis-onderricht. Maar dan anders dan men tot nu toe gewend is.

De geschiedenisles worde niet in de eerste plaats een middel om kennis bij te brengen, maar om karakter op te bouwen, nationale trots, gevoel van eigenwaarde en al de deugden waardoor een volk sterk kan worden. Hoe vreemd het ook lijkt (en dat is de sleutel die op alle Indische geschiedenis-verhalen past en zonder welke alle Babads en Itihasa gesloten zullen blijven voor den historicus), de feiten in de geschiedenis zijn het onbelangrijkste deel daarvan. Cultuur-historie is 't belangrijkste. Vaderland-sche geschiedenis is de geschiedenis van de Volksziel. De geschiedenis der Oost-Indische Compagnie is van geen belang voor dit land, althans van een buitengemeen ondergeschikt belang. De geschiedenis moet geïdealiseerd worden, maar dan geïdealiseerd in de richting van verheerlijking van de eigen, Indische, vorsten. De onderwijzer en opvoeder moet zoo diep meeleven in de vereering voor de Helden van Java's Verleden, dat hij zijn pupillen aanvoert tot ware bedevaarten naar de heilige plaatsen waar die helden gestreden en overwonnen hebben. Zoo wordt Nationaal gevoel gekweekt uit Helden-vereering, van Nationale helden. Het innerlijk te ontplooien is de eerste taak van hen die naar cultuur-opbouw streven.

Pas later in de hogere stadia komt het er op aan de zuiver objectieve kijk op de zaken te ontwikkelen en niet eens is dat van belang voor iedereen.

Alleen, er is hier een groot gevaar.

Indonesië is m.i. niet voorbestemd om in stukken uiteen te vallen en in zijn verdeling weer een gemakkelijke prooi te worden voor den buitenlander. Alleen het Vereenigd-Indonesië zal sterk kunnen zijn en in die richting zal men van meet af aan moeten werken. Hoe edel het streven ook is van 't Java-Instituut, in zooverre het alleen Java in het centrum harer belangstelling stelt, gaat het aan éénzijdigheid mank. De geschiedenis leert dat vroeger zeer vaak Java en Sumatra lief en leed gedeeld hebben en de ontwikkeling bijna voortdurend parallel geloo-

pen heeft. Dat zal in de toekomst vermoedelijk ook zoo zijn en zich reeds thans daarnaar te richten is slechts een punt van wijs politiek beleid. En is het niet de aangewezen weg? Heeft het Javaansche volk; Soendaneezen, Javanen en Madoereezen inluis; een groot deel van haar historie niet op Sumatraanschen bodem liggen? En zoo zullen de Oud-Javaansche monumenten alleen dan beteekenis krijgen voor de toekomst, als men ze zien gaat als Oud-Indonesische monumenten en in de belangstellingsfeer ook alle dergelijke monumenten trekken zal:

En dan is tenslotte mijn antwoord op de geformuleerde vraag:

- A. Wanneer door waarlijk nationaal (Indonesisch) onderricht en opvoeding, aan de hand van de oude Nationale Cultuurmonumenten, belanstelling, trots en vereering is opgewekt bij den cultuur-Indonesieër voor de geschiedenis van Indonesië, zal het Nationale Bewustzijn weer tot ontplooiing, tot zelf-bewuste kracht worden gebracht.
- B. Wanneer het Nationale Bewustzijn is ontwaakt, zullen de Oud-Indonesische monumenten, centra worden van het leven en in alle lagen van het volk inspireerend werken als een voorbeeld ter naleving.
- C. Wanneer de inspiratie is ontvlamd, zal de ziel van 't Volk zich ontplooien in een drang tot schepping en verwerkelijking van Idealen, welke drang door de Cultuurdragers van het Ras tot uiting zal worden gebracht aan de hand van hun kennis opgedaan aan de Oude Cultuurmonumenten.
- D. En op de hechte basis van het Oude, zal dan verrijzen, als een nieuw en schitterend monument, getuigende van ongebluschte kracht en de genialiteit van het Indonesische volk een nieuwe cultuur.
- E. De beteekenis van het oude ligt (niet in zijn vorm, maar) in zijn wezen, als grondslag voor het nieuwe.

LITERATUUR-OPGAVE VAN GECITEERDE WERKEN.

1	Berlage	, H. P.	Schoonheid in Samenleving,
2	id.	, id.	Het Doel der Kunst,
3	Besant	, Dr. Annie	Lezingen over Politieke Wetenschap,
4	Bierens de Haan	, Dr.	Wereldorde en Geestesleven,
5	Bluntschli	, Prof. J. K.	The Theory of State,
6	Bolland,	, Prof. G. J. P. J.	De Zuivere Rede en hare Werkelijkheid
7	Bon	, Dr. Gustave le	La Psychologie des Masses,
8	Clay	, Prof Dr.	Tijdschrift Artikel,
9	Havelaar	, Just	De Symboliek der Kunst,
10	Havell	, E. B.	Handbook of Indian Art.
11	id.	, id.	Indian Architecture,
12	Herbert	, Mr. Sidney	Nationality and its Problems,
13	James	, Prof. William	Varieties of Religious Experiences,
14	Kjellén	, Prof. Rudolf	Der Staat als Lebensform,
15	Lexis	, E.	Tijdschrift Artikel,
16	Maclaine Pont,	, Ir. H.	id. id. ,
17	Meinecke	, —	Le Problème des Nationalités
18	Meinhold	, Prof. Paul	Staat kultur und Erziehung.
19	Renan	, Ernest	Histoire du Peuple d'Israel,
20	id.	, id.	Qu'est ce qu'une Nation?,
21	Schulze-Gävernitz	, —	Britischer Imperialismus und englischer, Freihandel,
22	Seeley	, Prof.	Introduction to Political Science,
23	Simmel	, Georg	Tijdschrift Artikel,
24	Visser	, Mr. H. L. A.	De collectieve Psyche in Recht en Staat,
25	Walekamp	, Gzn.	Over Hedenaagsche en Toekomstige Bouwkunst
26	Wolff	, Dr.	Tijdschrift Artikel,
27	Zimmer	, Prof.	Nationality and Government.

De beteekenis der Middeleeuwsche monumenten op Java.

door Ir. H. MacLaine Pont.

I.

DE MONUMENTENKWESTIE.

De kwestie, of, hoe, en tot hoever de oude monumenten op Java moeten worden geres- taureerd, heeft vele gemoederen in beweging gebracht.

Dat die monumenten zouden moeten worden gelaten in een toestand van ruïne, zooals de opeenvolgende geslachten die hebben achtergelaten, zoo, dat de weemoed der tijden daarin weerspiegeld blijft; — dat zij zouden moeten worden gelaten in den toestand van stuk natuur, met eigen charme, waaraan zonder schennis niet kan worden gerept, dit is een meening, die slechts door enkelen wordt gedeeld. Zij laat als hoogste concessie slechts een waken voor verder verval toe.

Velen nemen het standpunt in, dat men de ruïnes-zelf moet laten voor wat zij zijn. Men mag ze echter wel onderzoeken, en alle onder- deelen van den puinhoop determineeren in het belang der wetenschap. De ruïne mag men reconstrueeren op papier. Men is dan in staat een ideëel beeld te ontsluiëren uit den glorie-tijd, toen de gebouwen werden gesticht, terwijl toch de ruïnes-zelf worden bedoeld intact te blijven. — Het kan niet worden ontkend, dat — niettegenstaande de goede bedoeling — op deze wijze het stuk natuur toch aangetast wordt en de sfeer van myste- rie geschonden, terwijl iets onnatuurlijks ontstaat: het ingestort gebouw zonder den puinhoop in zijn natuurlijken val.

Dit is dan ook de reden, dat de meesten wel het standpunt innemen, dat — zoodra weten- schappelijk onderzoek de belangrijkheid van een bouwval uitgewezen heeft, en voldoende middelen daartoe beschikbaar komen — het bouwwerk-zelf geres- taureerd dient te wor- den. Doel is, dat zijn beteekenis niet uitslui- tend toegankelijk blijve voor een kleinen kring van geleerden, maar dat het monument ten

volle voor de groote massa moge uitkomen als stille getuige van een groot verleden. Zul- ke monumenten spreken tot iedereen naar gelang van zijn belangstelling en bevattings- vermogen, en hun restauratie krijgt te meer beteekenis, naarmate zij monumenten betreft van internationale beteekenis, van waarde voor de geheele menschheid.

De internationale belangstelling in monu- menten, die oude beschavingstijdperken als het ware in ons gemeenzaam midden brengen, is over en weer van dusdanige beteekenis ge- worden, dat men niet maar lukraak met de eigen monumenten rondspringt. Er is — bij iedere natie — een soort van moreele verant- woordelijkheid ontstaan voor het behoud en de verzorging van de belangrijke, oude bouw- vallen. Dit geldt te meer voor monumenten, die, zooals die op Java, onder den invloed van meerdere uiteenlopende ideologieën en be- schavingen ontstaan zijn. Tot voor kort is de meening onbetwist geweest, dat ten minste de belangrijkste monumenten op Java als het geestelijk product van een vreemd volk: de Hindoes moeten worden beschouwd. Een ge- deelte van dit volk zou op den Javaanschen bodem gedurende zekeren tijd vasten voet gekregen hebben, en er zijn leven tot een zeer hoogen beschavingstrap hebben opgevoerd, waartoe de Javanen tot op zekere hoogte werden medegenomen. Deze beschaving zou echter in een navolgende periode teruggeloo- pen zijn, om ten slotte geheel of grootendeels verloren te gaan, terwijl bijna elk contact met die vorige cultuurperiode bij de verdere lot- gevallen van het Javaansche volk volkomen afgebroken werd.

In een dergelijk geval vooral zou ten aan- zien van de monumentenrestauratie moeten gelden het: liever niets doen, dan door archeo- logische ketterijen of onbeholpen werk het oorspronkelijk karakter der bouwwerken

bederven. En indien het uitgemaakt ware, dat de historische monumenten uit den Hindoeïstischen bloeitijd op Java in dit geval verkeerden, dan ware een program voor eene oordeelkundige restauratie dier monumenten eenvoudig genoeg te vinden. Dit program zou in groote trekken kunnen luiden: Te restaureeren, al wat uit de door het wetenschappelijk onderzoek van den bouwval aan het licht gekomen gegevens als de onbetwistbare bedoeling van degenen kan worden vastgesteld, die het gebouw in zijn meest gaven, of meest waardevollen vorm concipieerden, — zulks voor zoover en in den vorm, waarin zij hunne conceptie mochten verwezenlijken, en dan nog alleen voor zoover daarbij zooveel mogelijk onderdeel voor onderdeel — over het grootste deel der oorspronkelijke bouwstoffen kan worden beschikt; en voor zoover zulks kan geschieden door werk, dat in niets afhankelijk is van reconstructiefantasieën, eigen initiatief op ander dan technisch gebied en eigen persoonlijk-scheppenden arbeid dergenen, die op welke wijze dan ook aan de restauratie werkzaam zijn. Het restauratiewerk moet bovendien in dier voege tot stand komen, dat al het nieuwe, dat aan de voor het kunstwerk weinig essentiele gedeelten moet worden toegevoegd, om authentieke, belangrijke gedeelten te kunnen herplaatsen op onuitwisbare wijze herkenbaar moet worden gemaakt van de intact tot ons gekomen gedeelten van den bouw en van alle herplaatste gedeelten; echter met in achtname van het uiterlijk aanzien van het gebouw.

Wordt aan een dergelijk program de hand gehouden, dan is het ondenkbaar, dat aan toegevoegde, aanvullende deelen, beeldhouwwerk, figuratief detail, of zelfs ornamentwerk wordt aangebracht, of dat gedeelten van den bouw, waaromtrent voldoende gegevens ontbreken, worden opgetrokken volgens het fantastisch inzicht van den geestelijken vader der restauratie.

Een ander gezichtspunt wordt geopend op het belang van de restauratie van oude monumenten, indien het bouwwerken betreft, die de schepping waren van het eigen voorgeslacht, vooral indien de huidige beschavingsvorm kan worden beschouwd als de directe, ten minste natuurlijke ontwikkeling van dien

uit het tijdperk, waarin de monumenten ontstonden. Vooral indien de gebouwen al dan niet geheel volgens de oorspronkelijke bedoeling nog in gebruik zijn, kan een restauratie-program als boven ontwikkeld, niet meer bevredigen, ja, onmogelijk worden. In dit geval ligt een restauratie naar de eigen inzichten, technieken en middelen van het tijdperk der restauratie voor de hand. Het kan dan geheel afhangen van de geestelijke stroomingen en de ambitie, maar ook van de voorliefde of de herleefde belangstelling van het volk voor het werk in zijn oorspronkelijken vorm, of er zelfs veel van het oude werk gespaard hoeft te blijven, dan wel veel bijgewerkt of vernieuwd zal worden naar ouden trant. Een dergelijke restauratie is of kan zijn een monumentaal werk op zichzelf, een levendige uiting van den eigen tijd. Daarbij kan de eisch gesteld worden, dat niets vernietigd mag worden, of verloren raken, zonder dat wetenschappelijk onderzoek in de gelegenheid geweest is daaraan vast te stellen, wat er van waarde voor de wetenschap slechts vast te stellen is. Ook daarmee kan voor de toekomst worden vastgesteld, wat oud en volgens de oorspronkelijke bedoeling, wat nieuw en nieuwe conceptie is aan deze bouwwerken, en dit is dan toch ook eigenlijk voldoende. Men is nu eenmaal ten aanzien van nog in gebruik zijnde monumenten van diep doorvoelde nationale beteekenis met een zuiver wetenschappelijk-technische restauratie niet tevreden. Zulke monumenten zijn populair. Het werk daaraan, het geregeld onderhoud, de periodieke vernieuwingen, aanvullingen en verbeteringen houden zooveel menschen bezig met naar verhouding der gewone bouwbedrijvigheid zeer belangrijk werk, dat daardoor een zekere stempel gedrukt wordt op de bouw- en kunstambachten. Het karakter der kunstschole wordt ernaar vervormd. De geestelijke waarden, die in deze gebouwen zijn neergelegd, stimuleeren het geestelijk leven telkens en telkens weer tot verjonging en vernieuwing op hooger peil.

De groote Europeesche restauratiewerken der negentiende eeuw hebben deze bij uitstek nationale beteekenis gehad. Hoezeer ook dikwerf verketterd en uitgekreten om verkeerd begrepen werk en te ver gaande vernieuwing, die toch het peil niet kon bereiken van het

oude werk, toch is door die werken de wederopbouw der ambachten mogelijk geworden. Het oorspronkelijk peil wordt nimmer bereikt: het is onder zoo geheel andere omstandigheden, aspiraties en ambities ontstaan, dan die bij een restauratie voorzitten. De machtige impulsen, waardoor dergelijke werken ontstaan, restaureeren niet: zij scheppen nieuw. Maar hun scheppingen blijven bestaan. Zij vormen het nationaal geweten in tijden, dat zelfherziening noodig en mogelijk wordt, tijden, waarin voorbereid wordt een nieuwe tijd, van nieuwe, groote impulsen. De Europeesche restauratiewerken mogen niet op het peil van het oorspronkelijke werk staan — dit was toch voor vernietiging opgeschreven — zij zijn van ongemeene, directe beteekenis geweest voor het herstel van de technische vaardigheid der huidige Europeesche volkeren. Zij hebben een niet te onderschatten invloed gehad op het geestelijk leven, en op het vermogen om uit te beelden de dingen van den geest. Wat wij ook in deze restauratiewerken mogen critiseeren, het kan niet worden weggecijferd, dat deze werken den grondslag vormen, waarop onze drang naar nieuwe scheppingen in daden kan worden omgezet.

Indien het nu zoo mocht staan met de volkeren van Java, dat hun eigen, waardevol geestelijk leven, benevens al wat hun beschaving aan waardevals inhoudt als een direct voortvloeijsel mocht worden beschouwd van, ten minste zonder algeheele afbreking der historische lijn ontwikkeld was uit het beschavingstijdperk, waarin de historische monumenten van Java ontstonden, en indien 'aarenboven vaststond, dat hun eigen voorgeslacht al dan niet van buiten af beïnvloed — want aan welk beschavingstijdperk is dergelijke beïnvloeding vreemd — onder de geestelijke vaders dezer werken moesten worden gerekend, dan ... ja dan zouden deze monumenten, na een tijd lang buiten de geestelijke sfeer van het volk te zijn geraakt, eerlang weer kunnen worden: monumenten van nationale beteekenis in den vollen, populairen zin des woords. Al zal daarbij het bij de bevolking gewekt gevoelen veel gelijken op de wijze, waarop niet-katholieken tegenover de restauratie der oude kathedralen staan, al zal aan een wederingebruiknemen der monumenten

niet worden gedacht, toch zal dan van de bedrijvigheid der restauratiewerken meer profijt getrokken kunnen worden dan tegenwoordig geschiedt.

Maar daarmede ware dan ook vastgesteld, dat bij de wijze, waarop deze monumenten thans worden gerestaureerd, niet het volle profijt getrokken wordt, dat daarvan in sociaal opzicht mogelijk zou zijn. Dan ware de mogelijkheid te onderzoeken, of het werk der bestudeering en der restauratie van de oude monumenten niet als basis zou kunnen gelden voor eene reoriëntering der Javaansche kunsttradities en voor een nieuwe grondvesting der Javaansche kunstambachten, waarbij men alle pogingen om deze op te heffen, zou kunnen groepeeren om een school tot beoefening der bouwkunst op klassiek-nationalen grondslag. De bloei dezer kunst toch als moederkunst is voor het bestaan aller andere kunstambachten de meest noodzakelijke factor. Een school tot beoefening der bouw-, beeldende en toegepaste kunsten op nationaal-Javaanschen grondslag op de practijk der restauratiewerken opgebouwd, waarbij wij niet uitsluitend aan de Hindoemonumenten behoeven te denken, een dergelijke school zou de inleiding kunnen vormen tot de stichting eener latere academie. Zij zou meer dan welke andere technische opleiding ook in het karakter van het Javaansche volk liggen. Zij zou het onmisbare sluitstuk vormen in het groote, over de geheele linie te entameeren werk van de reoriëntering der Javaansche ambachten.

Maar over het aandeel, dat de Javanen aan den bouw der groote monumenten op Java hebben gehad, loopen de meeningen zeer uiteen. Tot voor kort heeft niemand aan de mogelijkheid van een in geestelijken zin belangrijk aandeel hunnerzijds gedacht. En, zijn er thans, die het leeuwenaandeel in de conceptie dezer gebouwen aan Javanen toeschrijven, er zijn er ook, die in twyfel trekken, of het voorgeslacht van het Javaansche volk wel ooit op andere wijze dan als een gewillig en betrekkelijk bruikbaar soort unskilled labour bij dien bouw betrokken is geweest. Een dispuut over deze kwestie, dat oorspronkelijk zoo fel niet was, heeft den laatsten tijd enkele gemoederen in felle beroering gebracht.

Er is een strijd om het vaderschap der Javamonumenten ontstaan. Het spreekt van zelf, dat daarbij wel eens meeningen worden verkondigd, die personen van Inlandschen landaard minder aangenaam in de ooren klinken. Tot nu toe echter is het dispuut op hoog wetenschappelijk peil gevoerd, zoodat er van een kwetsen geen sprake kan zijn.

Een woord van protest mag hier daarom niet ontbreken tegen de wijze, waarop Prof. C. P. Wolff Schoemaker gemeend heeft zich in deze partij te moeten stellen. Hij meent, dat het met alle zekerheid is uitgemaakt, dat het Javaansche volk, als anthropologisch te dicht staande bij een lagen trap van prehistorische volkeren en daardoor infantiel en futloos, nimmer een belangrijk aandeel kan hebben gehad aan den geestelijken arbeid, dien de voornaamste Java-monumenten vertegenwoordigen, evenmin als dit volk naar zijne meening ooit voor eene ontwikkeling tot een krachtig, zelfstandig volk in aanmerking zal kunnen komen.

Men kan met deze opvatting als persoonlijke meening vrede hebben, zij is, geuit op de wijze, als door Prof. S. heeft plaats gehad, misleidend, en voor het Javaansche volk in de tegenwoordige omstandigheden deprimeerend en niet ongevaarlijk. Er is weinig besef in uitgesproken voor de werkelijke verhoudingen. Er zijn toch nog meerdere anthropologische scholen, die onderling nog allerm minst op alle punten tot overeenstemming zijn gekomen. Indien nu op exacte wijze kon worden vastgesteld, dat bij voorbeeld het Javaansche volk niet tegenstaande duizendjarig contact met en opleiding door hoogstaande, vreemde volken nimmer vatbaar was gebleken voor eenige ontwikkeling; dat het aan het hooge cultuurele leven, dat hier op Java heeft geheerscht, nimmer eenig aandeel heeft gehad, dan zou de school, die op grond der eigen hypothesen de Javanen als een laagstaanden ontwikkelingsvorm of mutatievorm der menschheid zou aanzien, eenig recht hebben om een en ander op te vatten als een bevestiging der eigen theorie. In dit stadium echter van het wetenschappelijk onderzoek, waarin op wetenschappelijke gronden wordt betwijfeld, of hooger genoemde opvatting wel de juiste kan zijn, en waarin de anthropologische scholen nog uiteenloopen, waarin nog niet eens een

exact en stelselmatig onderzoek over de geheele linie in de kwestie der rassenverspreiding en rassenmenging op Java heeft plaats gehad, of zelfs behoorlijk kán plaats hebben, in dit stadium dient men er zich voor te hoeden, om aan de uitspraken van een bepaalde school een zoo groote waarde toe te kennen, als daarmede oorspronkelijk wellicht nimmer werd bedoeld.

In het samenstel van argumenten, waarmede Prof. S. zijne meening waar tracht te maken, (argumenten, die, naar zijne meening, elkander steunend, onderling verschillend, maar complementair van aard, alle essentieel zijn, en gezamenlijk zijn stelling verdedigen), is bovengenoemde anthropologische klassering van den Javanen het telkens weerkeerend, meest „schlagend” argument. Zijn andere argumenten zijn, voor zoover contróleerbaar, lang niet boven allen gerechten twijfel verheven. Voor het overige berusten zij op een zoodanig-persoonlijke visie, dat zij in het geheel op geen exactheid of objectiviteit aanspraak mogen maken. Ettelijke keeren wijst Prof. S. er in zijn boekje zelf op, dat de onderkenning van bepaalde onderscheidingen, waarop hij een groot gedeelte van zijn betoog grondt, iets is van „subjectieve smaakuiting”, waarbij men „moet beschikken over scherpe en veelvuldige herinneringsbeelden, ideaalvoorstellingen van verschillende stijlen en kunstwerken” en waarbij moet: „eenige aanleg worden vooropgesteld”. Dit mag alles nog zoo respectabel zijn als persoonlijke visie, het stempelt zich zelf als te zijn volkomen subjectief, en is als zoodanig niet eens geschikt om aan het anthropologisch argument eenigen steun te verlenen.

Een hypothese, bevestigd door louter persoonlijke visie te willen poneeren als doorslaand argument in hooger genoemden strijd is overschatting van de waarde van het subjectieve inzicht en kan allerm minst voor een veelzijdige belichting door objectieve wetenschap doorgaan. Op grond van een dergelijke beschouwing een aan banden gelegd volk van 36 miljoen zielen in het openbaar in een wetenschappelijk aandoende publicatie te etiketteren met „niet voor verdere ontwikkeling vatbaar”, al drukt men daarbij nog zoo nadrukkelijk zijn spijt uit; is maar laat ik

mijn gevoelens daaromtrent liever niet uitlaten.

Bij het onderzoek naar de beteekenis van de Java-monumenten gaat het niet alleen om een kwestie van louter theoretische waarde: het gaat tenslotte om de bepaling van een gedragslijn tegenover het Javaansche volk. Dit is de reden, waarom in ondervolgende beschouwingen een groot gedeelte der aandacht aan de beschouwingen van Prof. S. wordt gewijd. Het boekje van Prof. S.: „Aesthetiek en oorsprong der Hindoekunst op Java”, is een samenvatting van hooger genoemde beschouwingen, die de schrijver in den loop der laatste jaren meerdere keeren in het openbaar heeft verkondigd. Deze uitgave maakt het mogelijk om het standpunt van Prof. S. aan een stelselmatig onderzoek te onderwerpen. Door het volgend samenstel van citaten heb ik gemeend een exposé te kunnen geven van de bedoelingen van het boekje. Enkele andere aanhalingen mochten aan dit overzicht niet ontbreken. Men vindt ze ook bij Schoemaker.

II

VERSCHILLENDE MEENINGEN EN OPVATTINGEN.

Krom: (in de bespreking der afkomst van de Midden-Javaansche kunst in: Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst).

„Wanneer wij ons nu rekenschap geven tot hoe weinig het niet of niet genoegzaam gehindoeïseerde deel der bevolking in staat is geweest, dan springen daarbij drie dingen met des te meer kracht in het oog: de geweldige ommekeer, die de komst der Hindoe-Javaansche maatschappij heeft te weeg gebracht; de gunstige aanleg, die den Javaan eigen moet zijn geweest, om tot de vorming van dit harmonisch geheel te hebben kunnen medewerken; maar vooral hoezeer de natuurlijke geschiktheid tot hooger ontwikkeling uitsluitend door inwerking van buiten tot wasdom werd gebracht, doch waar zij aan zichzelf overgelaten bleef, tot machteloosheid gedoemd was.”

Kern (Zie Prof. S.) toonde in 1889 aan op taalkundige gronden, dat de Javanen niet

de oorspronkelijke bevolking van Java vormden, maar dat hun stamland moet hebben gelegen aan de kust van Achter-Indië en zelfs nog dieper in Azië. Ca 500 v. C. zouden zij uitgezwermd zijn over den Archipel.

Bosch meent de verschijning der Hindoe-Javaansche architectuur van Midden-Java te kunnen verklaren door aan te nemen, dat de Javanen, steunend op eigen aanleg en capaciteiten, de canonieke voorschriften volgend, een eigen kunst op eigen bodem ontwikkeld hebben. Dr. Bosch veronderstelt een hooge, eigen cultuur op Java voor de komst der Hindoe's.

Prof. C. P. WOLFF SCHOEMAKER. (De bij ondervolgende citaten geplaatste cijfers verwijzen naar de bladzijden van meergenoemd boekje.)

Prof. S. in zijn beschouwingen over het Javaansche volk: meent het „een anthropologisch uitgemaakte zaak, dat op Java het autochtone type nog steeds overheerscht” (62).

Omtrent de meening van Kern, hiervoren aangehaald, zegt hij: „Onder de rassen van dit groote gebied” (Achter-Indië, de Archipel, Zuidzee-eilanden) „komen actieve rassen voor, die zich bijna overal geënt hebben” (57). „Op Java echter hebben die Mongoloïden de oorspronkelijke bevolking niet verdrongen, noch door kruising aanmerkelijk veranderd.” (61) Van de eigenlijke Javanen en andere archipelvolkeren zegt hij dan:

„Dit prae- of oer-Maleisch ras is nog infantiel”, zoowel in physionomie als in bouw van de hersenen.” „De kultureele achterlijkheid van het ras staat in natuurnoodwendig verband met den nog betrekkelijk primitieven staat van zijn anthropologische ontwikkeling.”

„Dit sluit tevens de mogelijkheid van een werkzaam aandeel der onvermengde Javanen (zoals de Hindoe's hen aantreffen) in de verheven Hindoe-Javaansche kunst ten eenen male uit.” (63).

Prof. S. ontkent niet eenige kunstbegaafdheid bij den Javaan maar ziet daarin: geheel andere neigingen, dan die, welke in de Hindoekunst tot uiting komen. De Javaan voelt grafisch, lineair, en is voor alles vlak-decorateur. Hij weet natuurvormen stijlvol te verwerken tot een sierlijk lijnenspel in het

platte vlak; als nijverheidskunstenaar munt hij in vele opzichten uit. Maar voor ruimteplastiek voelt hij evenmin als voor massale vormcomplexen." (68)

„Aan te nemen", „dat de Javanen, steunend op eigen capaciteiten de canonieke voorschriften volgend, een eigen kunst op eigen bodem ontwikkeld hebben" van zoo voortreffelijke hoedanigheden, zoo echt Indo-Arischen stijl en zekere beiteltechniek, is mij niet mogelijk. Daarvoor spreken hun authentieke, specifiek Indonesische kunstprestaties te duidelijk, van hoe goeden smaak deze ook soms getuigen." (34).

„De Hindoe-Javaansche kunst heeft — niemand zal dit bestrijden — weinig gelijkenis met de meest nabijkomende bouwkunst in Indië". (25)

Dit „uiterlijke" verschil zegt, volgens Prof. S. niet veel:

„Voordat de mogelijkheid van innerlijke kunstverwantschap — waar het hier vooral op aankomt — wordt ontkend, zal het onderzoek zich verder moeten uitstrekken, dan tot een locale beschouwing der werken." (25).

„Men zoek niet naar prototypen." (16).

En bij het zoeken naar verwantschap of geen verwantschap komt het — zegt Prof. S. — op die innerlijke verwantschap aan. Nimmer kan een innerlijke verwantschap tussen twee kunsten worden tot stand gebracht door geschreven regels, zooals de hypothese van Bosch, door Prof. S. gerepeteerd, zou willen. Wel zou b.v., een uiterlijke verwantschap tot stand gebracht kunnen worden: de innerlijke zou toch blijven ontbreken.

„Geschreven regels zijn in kunst machteloos" zegt hij....

„Blijvend binnen de beperkingen, door de voorschriften gesteld en met in acht name van bepaalde verhoudingen, ontleenen voortbrengselen van beeldende kunst hun essentie: karakter aan kunsthoedanigheden, die niet door regels kunnen worden gefixeerd." (28).

„Gezag hebben dergelijke voorschriften slechts in een beperkten kring van volgelingen en zwakken". (37).

„Niet het bindend voorgeschrevene, maar het zelf doorvoelde werk, de rythme, de uitvoering, bepalen het kunstkarakter." (27)

„De vrije en zelfzekere vormgeving in Midden-Java met profielen, afwijkend van de Indische traditie, kan niet verklaard worden uit de Indische bouwvoorschriften, wijl de op Java toegepaste, meer verfijnde profielen in het Indië van dien tijd klaarblijkelijk nog niet in het gevoel lagen." (50)

Hier blijkt de bedoeling van Prof. S. duidelijk: de profileering, op Java fraaier, een verder gevorderd stadium vertegenwoordigt dan de Indische, kan niet door Indische voorschriften verkregen zijn. Die moet verkregen zijn door de ontwikkeling van eene locale school. Maar die school is volgens Prof. S. een school van Hindoe's geweest. Dit blijkt uit de innerlijke verwantschap, al zijn er uiterlijk verschillen.

„Niet de vormnabootsing, maar de wijze van uitvoering, de lûnbuiging, het modelé, geven het stylcriterium voor beeldwerken". (17)

„De verwantschap in deze factoren, daar gaat het om, niet om strikt formeele overeenkomst, die na zoo langen tijd kunstscheiding verloren is gegaan." (17) „zoo hebben de met den beitel bewerkte stukken der Indo-Ariërs het soepele, genuanceerde modelé der plans, dat oorspronkelijk Indonesisch werk mist". (21) „Het sculpturale werk der Hindoe-kunst op Midden-Java nu, heeft die organische oppervlaktewerking, die bekoring der plans, zelfs daar, waar de omstandigheden, zooals wij later zullen zien, tot „plat" werk noopten". (22).

Prof. S. laat dan zien, waaruit enkele typische verschillen in uitwendigen vorm bestaan tussen de beide architectuurscholen.

„De in Indië veelvuldig toegepaste en daarom karakteristieke „kapota" en het daarvan afgeleide steil neergebogen ojiefprofiel, veelal aangewend als overkragend deklid, wordt op Java niet in dien vorm gezien." Dit is een geweldig ver overstekende deklid, waarvan de vorm alleen reeds aan de kroonlijsten der Indische gebouwen, en daarmee aan de Indische school een zoo geheel ander aanzien verleent. De daarvan afgeleide vorm vormt ook in alle andere lijstwerken den hoofdschotel. Het verschil in uiterlijk aanzien tussen beide scholen wordt nog meer geaccentueerd,

doordat aan de profielen in hun functie van overgangen te vormen tusschen de verschillende lagen, waaruit in de bouwconceptie de gebouwen worden geacht te bestaan, een volslagen verschillende architecturale werking werd toegedacht. Prof. S.:

„Terwijl in Indië samenstellende deelen van hoogere orde als regel onderling effectvol gescheiden worden gehouden door een reeks rhythmisch verdeelde uitspringende draagsteen, gehouden in groteske mensch- of diergedaanten, ontbreken deze in de Javamonumenten.” (50) „Deze in Indië zoo gaarne als krachtaccenten aangebrachte motieven, bijna „en ronde bosse” gebeeldhouwd, zijn in Java teruggeschrompeld in het platte vlak, voor zoover zij een enkele maal zijn toegepast.” (51).

„Dit teruglinken van sterk voorkragende of uitspringende sculptuurdeelen geldt in den Midden-Javabouw ook voor uitgebouwde architectuurelementen en doet een algemeen streven kennen naar rudimentair maken van moeilijk steenhouderswerk voor den ruwen opbouw was hij” (de Hindoe-Javaan-sche architect) „immers aangewezen op minder kunstvaardige handwerkslieden”. (51)

„Maar als tegenwicht voor de beperking in plastische levendigheid van het steenlichaam, waaraan in grondvorm al grootere technische moeilijkheden verbonden zouden zijn, ging hij ertoe over het lijstwerk een sierlijker profiel te geven, en soms enkele draagleden te verhakken tot tand- of consôlelijsten....” en op grond van hetzelfde streven ging hij „krachtig vooruitspringende halfzuilen of pilasters vervangen door weinig voor-springende, vlakke pilasters of wel liet hij decoratieve, sterk gelede pilasters sparen of verzenken in het steenvlak”. (51)

„Na voltooiing van den bouw droeg hij zijn kundigen beeldhouwers op, het steenvlak te breken en te hullen in een rijken tooi, door het beitelen van ornament in de lijsten, en van hooge, verzonken reliefs in de neutrale velden.” (51)

„De stugge lijstgeleding met de kloek gesneden torsende omlijning der Indische tempels, hun uit de steenmassa springende bouwplastiek, dat alles is op Java veranderd, niet in navolging van bouw-

voorschriften, maar als opvallend logische consequentie van materiaal en arbeidskrachten. De natuur inspireerde daarbij het kunstbewustzijn.” 52)

„De groote stijlhoedanigheden van de Javamonumenten en hun architectuurkarakter zijn te verklaren, niet uit de stip-te navolging van bouwvoor-schriften, maar door de natuurlijke ontwikkelingswetten der kunst.” (54) „De noodgedrongen toepassing door de Indiërs van het vereenvoudigd procédé op Java bleek te zijn „a blessing in disguise”. Het effect van het ornament, zoo veel meer beheerscht en tectonisch van aanzien, is prachtvol. Hoe simpeler in bouwkunst de middelen, des te voorname en pakkender de verschijning.” (92)

„Inderdaad, de Hindoe's hebben zichzelf hier overtroffen, niet in kunstbedrevenheid en beeldingsvermogen, maar in artistieke terughoudenheid en tact, voortgekomen weer uit de omstandigheden.” (92)

Aldus de theorie van Prof. C. P. Wolff Schoemaker, gebaseerd op:

„Geen andere methode dan die van het stijl criterium, wat aangaat de sculptures, en het nagaan van het ontstaan en verworden der vormen in architectuur....” (24). Hij zegt dan ook: „De beelden door Javanen of Indone-siërs gemaakt, bewijzen, dat de Javanen met den karakteristieken gelaatsbouw van de hem omringende menschen zeer vertrouwd was, en het type te sterk in zijn verbeelding had, om het geheel in de richting van het Indo-Arisch ideaal der klassieke Hindoe-beelden te vervormen. Maar geheel uitgesloten acht ik dit niet, zoodat ik daarin op zichzelf geen bewijs zou zien,” (LET WEL) „als niet tevens de wijze van uitvoering kenmerkend was.” (12).

Toch zoodra Prof. S. aan het eind van zijn beschouwingen meer precies definieeren gaat, constateert hij tamelijk groote verschillen in karakter:

1): „Vele bouwwerken in Indië hebben een buitensporige kwistigheid van ornament

en een verfijning in uitvoering als *nergens op Java aangetroffen*" (70).

2). „Het Indisch ornament is in het algemeen woelig, extatisch, weinig met de structuur verbonden, heeft te veel zelfstandig leven. Maar de rijkdom van modelé, de kracht en zekerheid, waarmede de Indiër zijn sier vormen uit de hardste gesteenten weet te beitelen en met leven weet te bezielen, is waarlijk verbluffend." (71).

3). „Op Java blijft het ornament meer in de steenmassa vastzitten, het heeft een voorname toon, is met grooter tact geschikt; eigenschappen, die van groote beteekenis zijn voor het architectonisch totaal effect". (71).

4). „De sculptures en de ornamentiek der Midden-Java-monumenten missen het karakter van eigenlijke bouwplastiek. Alleen de bekronende Kalakop, de Makara, de spui en enkele andere motieven zouden daartoe kunnen worden gerekend." (52).

En waar Prof. S. het modelé van de Java-beelden van Indo-Arisch ideaal behandelt, zegt hij:

5). „Bij Java treft een zekere kneedbaarheid of molligheid ten gevolge misschien van verwaarloozing in meerdere mate der anatomie...." (91).

Een vraag: Heeft Prof. Schoemaker die „kneedbaarheid of molligheid" ook aangetroffen aan de *eigenlijke bouwplastiek* der Javanen: de Kalakop, de Makara, de spui ea.? Realiseert Prof. S., dat die „kneedbaarheid en molligheid" vooral voorkomt aan de beelden, die het „Indo-Arisch ideaal" der klassieke Hindoe-beelden moeten vormen? Realiseert hij, dat juist deze beelden op Java het rake, met vaste, zekere meesterhand getroffen en sprekende der Indische beelden missen? Realiseert hij, dat het ongemeen sterk-persoonlijke in de Indische beelden op Java werd tot een stereotiep „beminnelijk", een qualificatie van hemzelf? En zouden wij dan niet beter kunnen doen, door in plaats van omtrent die beelden van „kneedbaarheid of molligheid" te spreken, juist van deze beelden op Java te zeggen, dat zij door anderen dan Hindoes, b.v. door Javanen („niet uitgesloten" volgens Prof. S.) met alle zorgvuldigheid der veneratie *benaderd* zijn? En realiseert hij, dat de werkelijk „rake" makara's, kala's

en andere elementen der Javaansche, echte bouwplastiek **SPECIFIEK-JAVAANSCH** motieven zijn?

Ziet, ik meen mij ervoor te moeten wachten, in de eerste plaats om *à priori* te beweren, dat nimmer handwerkslieden van elders, bij voorbeeld uit Indië naar Java overgekomen zijn, in de tweede plaats om buiten te sluiten, dat deze hier zelfs „school" zouden hebben kunnen maken; in den zin van wat door een enkel persoon, tengevolge van meesterschap in techniek, bezieling in opvatting, aan school kan worden gemaakt.

Met de wijze, waarop Prof. S. het aandeel der Javanen in de Java-architectuur schetst, kan ik mij op grond van de door hem aangevoerde argumenten allermint vereenigen. Wie opmerkt, hoe er onder de talloze Godenfiguren van Midden-Java hier en daar, sporadisch, enkele zijn, die door zekerheid van modelé, door sprekende uitdrukking en raffinement uit het kader vallen, (het is hier inderdaad een kwestie van zien!), dien zal het gaan als mij bij het volgen van Prof. S., waar hij dat aandeel als volgt schetst:

„Dat Javanen ook bij het beitelen der reliëfs en ornamenten het ruwe werk hebben gedaan, zooals het uitdiepen van den grond volgens de geteekende contouren, en zelfs meer, is waarschijnlijk.

Ook onder de Javanen zullen zich in den loop der tijden en in de periode der groote bouwbeving wel broederschapen van vaardige en kunstzinnige steen-beeldhouwers hebben gevormd, die zich de manier van hun leermeesters min of meer hadden eigen gemaakt.

Het kan zijn, dat een aantal reliëfs (zij zijn niet alle *even* goed) en ornament, vooral uit later tijd, gedeeltelijk aan hen mag worden toegeschreven, maar in alles herkent men den Hindoe-geest, de soepelheid en gratie, kundigheid van compositie en behandeling der Indiërs." (74).

Men kan tot op zekere hoogte met Prof. S. medegaan, waar hij zegt:

„Het moeten *Hindoes* geweest zijn, die hier de Godsgedachten tot zulk een inspireerende macht opvoerden, Hindoes met de daadkracht om monumentale belichaming te geven aan hun wereldphilosophie en hun Godsdienstige extase." (19). Voorbarig is echter, wat hij daarop laat volgen: „Zij deden zich vergezel-

len door een schare van kunstenaars, die later school zouden maken in het nieuwe land, en hun kunst zouden overdragen aan opkomende geslachten van gemengden bloede", voorbarig, zooals wij zullen zien, in de strekking, waarin Prof. S. het woord school gebruikt, en in de exclusie van het bestaan eener lokale school in den tijd van voor de komst der Hindoe's.

Het wil mij voorkomen, dat Prof. S. in zijn beschouwingen allermint de meest eenvoudige verklaring geeft, en dat hij ook niet alle gegevens, die hier licht kunnen brengen, gebruikt. Wellicht kunnen ondervolgende beschouwingen tot een verruiming van het inzicht in deze voor Java zoo belangrijke kwestie aanleiding geven.

III.

BETEEKENIS DER HINDOE-JAVAANSCHE MONUMENTEN.

A. Milieu. Enkele opmerkingen dienen aan de beschouwingen omtrent bovengenoemd onderwerp vooraf te gaan, om de kwestie, waarom het gaat, op een nuchter en zakelijk peil te kunnen brengen.

De vraag, of een volk een groote architectuur bezit, en of het zin heeft voor ruimteplastiek, is niet het eenige criterium bij de beoordeeling of een volk hooger of lager staat.

De hoogere kasten onder de Hindoe's verachtten voor zichzelf de „pompe" en andere grove middelen, die het lage volk noodig had om te voldoen aan zijn geestelijke nooden en behoeften, en die ten deele bestemd waren om de geestelijke aspiraties van het volk in een bepaalde richting te leiden. De verschillende tempelcomplexen werden — indien niet de beteugeling of verzoening van gevreesde natuurkrachten daarbij voorzat, en dikwerf ook in dit geval — gesticht op de plaatsen, waar de geheiligden zich terug getrokken hadden, en wel meestal eerst geruimen tijd na den dood der geheiligde mannen in een tijd, dat hun vereering reeds vergrofd was. De hoogere standen, ook de geestelijkheid, hebben voor zich in de Indische cultuursfeer nimmer behoefte aan monumentale bouwwerken noodig gehad. Op typische wijze wordt dit ook thans

nog gedemonstreerd door de toestanden op Bali, waar de pedanda's voor de eigen oefeningen nimmer gebruik maken van een pompeuse of door beeldwerken overladen omgeving.

Bij de aanduidingen, dat het rijk Cri Widjaja eertijds een zeer belangrijk centrum vormde in het geestelijk leven van Oost-Azië, behoeft het ons niet te verwonderen, indien nabij den zetel van dat rijk: Palembang tot nu toe weinig architectuurresten werden gevonden. Het is de vraag, of die ooit belangrijk, dan wel duurzaam zijn geweest.

Werkelijke architectuur, en elke religieuze architectuur komt in den regel eerst na de beroering, die een nieuw ingetreden stadium van geestelijk leven verwekt heeft in kleineren, electischen kring, namelijk eerst dan, zodra die geestelijke goederen bereikbaar worden voor een grootere menigte.

Het is alleen reeds hierom buitengewoon onwaarschijnlijk, dat de groote architectuurbeweging van Midden-Java zou zijn gesticht door en voor de enkele, weinige overheerschers en een schare kunstenaars, zonder werkelijk intensieve deelname van de groote massa van het volk zelf. Zeer merkwaardig in dit verband is, dat hier in dien tijd geen paleizen gebouwd zijn van eenigszins belangrijk karakter, maar dat het eenige, met zekerheid bekende vorstenverblijf, de kraton van Ratoe Baka, van goede strategische ligging is, maar van betrekkelijk kleine afmetingen; en dat die kraton voornamelijk een houtbouw is geweest. De Hindoe's bouwden niet voor zichzelf, in den engeren zin. Zij stichtten de groote religieuze monumenten tot consolideering van den staat, tot consolideering van de betrekking tusschen hun heerschappij en het volk. Bij de stichting van bijna alle grootsche religieuze werken hebben naast zeer verheven doeleinden de meest cynische bijbedoelingen voorgezet. Zij beteekenen zeer dikwerf een diplomatieke uitbuiting van de meest verheven gevoelens der volkeren, ten minste van de meer ontwikkelde volkslagen, en van een grootsche impulsie bij het geheele volk, die opgewekt moet worden, en waar dus zekere concessies tegenover staan. De bouwwerken van den typischen veroveraar zijn niet bij uitstek religieus van aard: men denke aan de Romeinen en aan de Perzen.

In de anthropologische beschouwingen van Prof. S. moge een uitspraak treffen: dat hij het „Arisch” type onder de Javanen alleen onder de aanzienlijke standen schijnt aan te treffen. Het is dus buitengesloten, dat Hindoe's in zoo aanzienlijken getale naar het niet zoo buitengewoon dicht bevolkte Java van die tijden zijn overgekomen, dat zij niet als ras geheel door het Javaansche volk konden worden overdekt. En toch — zonder de ook geestelijke deelname van een geheel volk verklaart men den Midden-Java-bouw niet. Die is slechts te verklaren, door dat typische verschijnsel, dat telkens weer terugkeert, de geestelijke impuls van een geheel volk, die belichaming krijgt in de betrekkelijk weinige individuen, die daaraan uitdrukking in vasten vorm weten te geven.

De coïncidentie der stichting van de groote bouwwerken van Midden Java met den grooten strijd om Java tusschen de twee machtige Hindoedynastieën van Java en Palembang is teekenend. In tegenstelling met de gewone, veelal ter beteugeling van natuurkrachten of als dankoffers gebouwde, bijzondere heilighdommen, die van zooveel eenvoudiger aard waren, zijn deze groote, klassieke werken ideale bouwwerken in den volsten zin des woords. Daarin zijn op typische wijze tegenover elkander staande wereldbeschouwingen vervat in bouwprogrammen van zoo hooge strekking als wellicht nergens ter wereld verwezenlijkt werden. Wat kan dan met de stichting dezer gebouwen anders bedoeld zijn geweest dan het winnen der geestelijke aspiraties van het Javaansche volk? Waarom bouwt de Boeddhistische dynastie van Palembang den Baraboedoer op het Ciwaïetische Java, indien daar geen geheele bevolking te winnen was, met een dergelijke trap van beschaving, dat haar te winnen de moeite loonde? En staat het Ciwaïetische Prambanan, dat in zoovele opzichten den overgang vormt tot de tweede architectuurperiode, daar niet als tegenzet na de verdrijving der Palembangers tegenover?

Voorwaar, de eenvoudige, groote feiten, die ons met hoe langer hoe meer zekerheid omtrent dezen tijd bekend zijn, bevestigen de anthropologische etikettering van het Ja-

vaansche volk, door Prof. S. gegeven allerm minst.

B. Verwante volkeren. Zijn dan de autochtone Javanen het volk geweest, dat de Midden-Java-architectuur voortbracht? Ik wensch mij niet op het glibberige pad der anthropologische gissingen te begeven. De meest waarschijnlijke lezing omtrent den aard van het volk, dat de Hindoe's bij hun komst op Java aantreffen, is m.i. nog steeds die van Kern, al is die dan ook op taalkundige gronden gegeven. Die lezing veronderstelt dus eene immigratie van uit Achter-Indië en Indo-China, wellicht oorspronkelijk van nog verder, eene immigratie, waarbij de autochtone Javaansche bevolking verdrongen zou zijn. Die lezing wordt door enkele bijzonderheden bevestigd, zooals het voorkomen van den eeredienst van Dewi Sri, die in Voor-Indië ontbreekt. Een merkwaardige aanwijzing vormt het voorkomen van de „Grooter-Soenda”-bouworde van Java en Sumatra in betrekkelijk weinig afwijkende vormen in den houtbouw van enkele gedeelten van het door Kern aangeduide gebied. In den meer ontwikkelden houtbouw en in den steenbouw van andere gedeelten treft de vormgeving, die met die van genoemde bouworde veel gemeen heeft, ja, daarvan schijnt te zijn afgeleid. Onder de volkeren van dit gebied schijnen ten minste de Tjams tot Java in nadere betrekking te hebben gestaan. Onder hen treft men aan bij voorbeeld de voor Java kenmerkende dakvorm, waarbij een centraal, steil schilddak rondom zijn voortzetting vindt in een lager dak van flauwer helling.

Een der typische, oorspronkelijke dakbedekkingen der Tjams bestaat uit aangepunte leipannen naar de wijze der Javaansche djatihouten sirappen, die ook daar niet onbekend zijn. Ook de typisch-Tjamsche accentueering der daksilhouet door bepaalde nok- en hoekkeperbeëindigingen is voor Java geen vreemde vorm. De onderbouw van het Tjamsche dak verschilt echter aan de enkele gebouwen, waarvan mij gegevens bekend zijn, van de Javaansche. Ingeleid door op de pilaren van den bouw-kern ingeplante consôlevormige overkragingen, bestaat die onderbouw uit een serie dwarsbalken, die door kolonnetjes elkan-

der dragen, en de naar boven tusschen de naar elkander toe hellende dakvlakken steeds kleiner wordende binnenruimte overspannen. De eigenlijke draagbalken van het dak rusten op de naar weerszijden uitstekende einden dezer dwarsbalken. Dit merkwaardige, aan den stapelbouw ontleende constructiestelsel wordt in geheel Oost en Zuid-Azië en zelfs verder Oostelijk toegepast, ook in Voor-Indië. Op Java kwam men tot een typische, eigen constructie, die dien geheelen onderbouw overbodig maakte. In deze ingenieuze constructie wordt de meest volkomen harmonie tot stand gebracht tusschen structuur en zoo uit- als inwendigen vorm. De typische wijze, waarop daarbij partij wordt getrokken van bepaalde, in de dakgeraamten optredende spanningen, is niet anders dan een meer geraffineerde toepassing en doorvoering van een beginsel, dat ook in den Grooter-Soenda-bouw wordt toegepast. De in Tjampa gevolgde onderbouw behoort niet bij den typischen dakvorm. Hier is vreemde, vermoedelijk Anamitisch-Mongoolsche, wellicht echter ook Hindoe-invloed werkzaam geweest. De zuiver bij den vorm behorende constructies van Grooter-Soenda en Java zijn er tot heden in zwang gebleven, althans niet verlaten. De groote harmonie tusschen den in- en uitwendigen vorm is voor Zuid- en Oost-Azië een bijzonderheid. Zij stempelt de Javaansche houtbouwers van voor den Hindoetijd tot lieden van fijngeestigen, bij uitstek bouwkundigen aanleg, die wisten, wat ver doorgevoerde symmetrie, wat centraalbouw beteekent. Dit zijn lieden van ander gehalte dan Prof. S. hen teekent. Bij de bepaling der waarde van een stijl als kunstuiting hechte men geen te groote beteekenis aan de kostbaarheid der materialen. Wij hebben de wulpsche weelde van een Commerzienrathstijl leeren verachten. Indien wij in het verdere gedeelte dezer beschouwingen iets van de grootsche bouwbeweging zullen volgen, die in Zuid- en Oost-Azië overal aan bouw wijzen van meer tijdelijken aard de vormen ontleent voor een monumentalen steenbouw, laten wij daarbij dan niet de oogen gesloten houden voor de inspireerende kracht, die van de vormgeving dier minder duurzame bouw wijzen moet zijn uitgegaan. Daarbij dienen wij te bedenken, dat allerminst overal die steen-

bouw een verbetering beteekende, en dat, in aardbevingrijke landen een predilectie voor den houtbouw niet meer dan een volkomen natuurlijk verschijnsel vormt.

Wij zullen later de betrekking ten minste tusschen Tjampa en Java nog van een andere zijde leeren kennen. In dit alles meen ik een bevestiging te kunnen zien van de lezing van Kern. Alleen een invasie van dergelijke beteekenis, als hij op grond van zeer positieve gegevens heeft aangeduid, kan Java een goede duizend jaar later het voldoende volkrijk en ontwikkeld milieu hebben verschaft, waarin een religieuze architectuur als de Midden-Javasche haar grootheid kon bereiken. Indien werkelijk anthropologisch bij het tegenwoordige ras der Javanen daarvan niets zou kunnen worden aangetoond, dan zou het in de theorie van Prof. S. passen om aan te nemen, dat ook dit ras door het niet geheel verdrongen autochtoon-Javaansche op den zooveel langer duur zou zijn overdekt. Dit autochtone ras zou dan in tegenstelling met andere dergelijke rassen van den Archipel wel buitengewoon vitale eigenschappen moeten bezitten. Wie de opvallende uiterlijke gelijkenis van meerdere volkstypen uit het groote Achter-Indisch gebied met de Javaansche heeft opgemerkt, en bovendien niet onkundig is van het feit, dat het een algemeen verschijnsel kan worden genoemd, dat juist in deze en de aangrenzende gebieden op typische wijze tot uiting komt, n.l. dat min waardige rassen worden verdreven naar min waardige gebiedsdeelen, voor zoover zij niet worden vernietigd of uitsterven, die voelt voor de etiketteering van Prof. S. niets.

C. Moeilijkheden bij de uitvoering. Laten wij thans aan nadere beschouwing onderwerpen de wijze waarop — volgens Prof. S. — de typische verschillen zouden zijn ontstaan tusschen de Javaansche en de Indische architectuurscholen. Hij berekeneert den oorsprong der Javaansche bouwvormen uit de noodzakelijkheid, waarin Hindoe-architecten en beeldhouwers zich geplaatst zagen, om het steenhouwwerk aan den ruwen opbouw der tempels zooveel mogelijk te vereenvoudigen. Zij zouden om die reden de eigenlijke teerlingvlakken zoo eenvoudig mo-

gelijk hebben gelaten; de opeenvolgende rijen als accenten ver uitstekende steenblokken, die de bouweenheden van verschillende orde laagsgewijs van elkander scheidden, mitsgaders het zeer ver overkragende, neerhangend ojiefprofiel, dat in Indië de teerlingen, en in vereenvoudigden vorm — alle verdere bouweenheden van hogere orde afsloot, hebben weggelaten, en zij zouden zich hebben vergenoegd — door de omstandigheden gedrongen — met meer decoratief en figuratief werk in indifferente, somtijds verzonken banden en velden. Daartegenover zouden zij meerdere beteekenis hebben gegeven aan eveneens ver overkragende lijstwerken met meer verfijnde profielen, lijstwerken van hogere kunstorde, dan zij in Indië hadden gekend. Dat alles: bij wijze van vereenvoudiging.

Ik ontken, dat de Javaansche werkwijze voor den ruwen opbouw een vereenvoudiging beteekent op de Indische. Het eischt een ongehoord hooger graad van geoefendheid, accuratesse en scherp blik om profielen van het Midden-Java-type, waaronder er zijn van enorme dimensies, over die tientallen, ja honderdtallen meters zuiver en zonder valsche lichtspelingen in de teere rondingen van het oppervlak uit te voeren. Elke hoek, elke onderbreking door een sprong geeft bij de uitvoering van zulke werken een rustpunt, en maakt, dat kleine onnauwkeurigheden minder in het oog vallen. Aan de Indische sokkellijsten, die kleiner, meer rudimentair van profiel zijn, worden bovendien de meest kernachtige, strakke, sterkst sprekende lijnen van den bouw juist „gebroken” door de opeenvolgende accenten van de ver uitstekende, gebeeldbouwde steenblokken, die de aandacht volkomen tot zich trekken. Aan dergelijk werk worden zelfs grovere onregelmatigheden in het geheel niet opgemerkt. 1).

1) In mijn eigen bouwpraktijk deed zich een goede gelegenheid voor, om de geschiktheid van den Inlander als steenhouwer te leeren kennen. Bij den bouw van het Hoofdbureau van de Semarang-Cheribon Stoomtram Mij. te Tegal werden binnen 10 maanden meer dan 130 M3. natuursteen aan enkele honderden meters geprofileerde, afwaterende lijstwerken, en ander werk door den aannemer afgeleverd met gebruik van toekangs, die voordien nimmer ander werk hadden gedaan dan wagenkamertegels, korte stukken stoep-rand, sluitsteentjes, enz. De vindplaats van het materiaal moest nog worden gezocht en geopend. Bij dit volledig nieuwe werk, dat onder leiding stond van toen nog Europeesche dilettanten, werden alle moeilijkheden

Dit hoofdargument in de beschouwingen van Prof. Schoemaker dekt eenvoudig de werkelijkheid van de praktijk der uitvoering niet.

Indien dus in de Java-monumenten de bouwplastic haar juist afgemeten, maar buitengewoon markante plaats heeft terug gekregen, de sculptuur er overal de bouwlijnen accentueert in plaats van ze dood te drukken, de bouwlijnen er worden aangeduid door overgangsprofielen van buitengewoon expressieve werking, dan is dit alleen te verklaren door aan deze gebouwen een meer bouwkundig verfijnden geest werkzaam te veronderstellen, die den sculpturalen wellust wist te breidelen.

De bouwkunst der Hindoe's is van een meer overweldigende schoonheid, die ons met onweerstaanbare levende kracht overmant. Zij is ettelijke keeren stouter van conceptie. Zij is uitgevoerd met een gemak, dat met alle problemen schijnt te spotten. Maar zij is allerm minst puristisch. Fouten tegen de leer van het bouwkundig evenwicht worden er tot in den tijd der meest volkomen werken gemaakt. Om maar enkele op te noemen: de sokkelgeleding en -profileering is er aan de lagere, vlak afgedekte Mandapams identiek aan die der daarachter gelegen torentempels, waarvan zij de voorruimte vormen. Men zou een tweeling-gebouw veronderstellen, indien men een dergelijk werk tot halverhoogte opgetrokken zou bestudeeren. Toch staat op dien achterbouw de torenhooft stapelbouw der Vishnu-Shrines. Op Java weet men op den duur zelfs den weinig voorspringenden, lichten voorbouw der antarala's of voorportalen een op geëigende wijze geleden, lichten onderbouw te verschaffen. Ook dergelijke finesses wijzen niet op „vereenvoudiging van den ruwen opbouw” in verband met unskilled labour. Zij eischen een strikte maatvoering van den aanvang af en een zorgvuldige bedachtheid. En het ontstaan dezer verfijning is op Java-zelf: aan de serie Diëngtempels aan de opeenvolging der

binnen bekwamen tijd overwonnen. De transportbezwaren van groote steenstukken, waaronder platen van meer dan drie meter lengte en eendriekwart meter breedte, werden door de Inlanders — zelf overwonnen. Evenals overal elders bij dergelijk werk werd de voornaamste moeilijkheid ondervonden bij het „racordeeren” der lijstwerken, die toch opzettelijk fijn geleed waren gehouden, nergens groote, teer gebogen vlakken vertoonden. Sprongen of uitspringende steenstukken leverden weinig moeilijkheden.

typen te vervolgen. Bij de Indiërs heeft bij de verjonging der opeenvolgende tempelteerlingen een verkleining naar alle richtingen plaats, die dikwerf zoo vreemd aandoet, dat verschillende gedeelten van denzelfden bouw niet bij elkander schijnen te behooren. Op Java ziet men van den aanvang af een bouwkundige geest bezig, die — eerst tastend, later met meesterschap — een bepaalde eenheidsmaat aan elk dezer onderdeelen sterk sprekend doet terugkomen. Deze telkens weerkerende modul verleent schaal aan het geheele gebouw en legt esthetisch verband tusschen de verschillende onderdeelen. En deze qualiteiten stompden in de latere, Oost-Javaansche periode allermint af: het tegendeel is waar, in vele opzichten vormt de Oost-Java-periode een climax in de natuurlijke voortzetting van in den Midden-Javatijd begonnen werk aan de oplossing van moeilijkheden in de compositie. Dit zijn kwaliteiten, die de Javaansche architectuur zelfs in haar decadenten tijd wist te handhaven, en die dan ook niet alleen in de steenarchitectuur zijn uitgesproken, maar ook in den terreinaanleg, in de plaatsing en behandeling van boomen, enz.

D. De Çilpaçastra's. Wat is nu op Java de rol geweest der Çilpaçastra's, der Zuid-Indische kanonieke regels, waarvan de opvolging tenminste tot op zekere hoogte in de Javaansche architectuur door Bosch werd aangetoond? Het wil mij voorkomen, dat het zijn nut kan hebben de beteekenis van deze regels van technisch zijde te belichten.

Het gebruik in de oude architectuurtijdperken van handleidingen, die bouwregels en voorschriften, benevens eidelooze, schijnbaar dorre en vervelende reeksen verhoudingsgetallen voor het maken van bouw- en beeldhouwwerken bevatten, blijkt niet alleen uit de bouw- en beeldwerken zelf, maar ook uit zeer besliste overleveringen en geschriften, die uit zeer verschillende tijdperken en volksgroepen tot ons gekomen zijn. Aanduidingen, dat zij gebezigd werden, vindt men bij alle volken der aarde terug: bij sommige zijn zij nog in den tegenwoordigen tijd in gebruik. De practische beteekenis ook voor de hoogstaande kunstperioden van een zoo algemeen

verschijnsel als dit kan niet zoo maar uit hoofde eener artistieke kleinzeerigheid worden ontkend. Toch is anderzijds de zin der voorschriften schromelijk overdreven geworden. Men behoeft niet aan te nemen, dat die regels en voorschriften oorspronkelijk de hoogdravende, mystieke beteekenis hebben gehad, die er aan wordt toegekend. Zij hebben een zoo zakelijken practischen zin, die ook nog heden ten dage duidelijk uitkomt in de landen en bij de bouwwijzen, waarbij men die regels nog niet kan missen, dat het de vraag is, of de occulte en symbolische beteekenis, die er in sommige perioden ongetwijfeld aan gehecht werd, niet als achteraf „hineininterpretiert” moet worden beschouwd.

In den huidigen tijd, waarin de architect beschikt over papier van groote breedte, bij honderden meters, over teekenhaken en drie- hoeken en potlooden, inkten en andere teekenniddelen in alle graden en soorten, over precisie-, meet-en-paswerktuigen, over eenvoudige instrumenten tot vergrooting en vooral over zeer geperfectioneerde inrichtingen tot vermenigvuldiging van zijn teekeningen, en over wat al niet aan verfijnd handige hulpmiddelen meer, in den huidigen tijd staat er niets in den weg om de particuliere conceptie van 'en architect, uitgewerkt tot in de kleinste bijzonderheden aan de uitvoering op te dringen. Aan die uitvoering wordt weinig initiatief meer overgelaten. Het accidenteel — persoonlijk element is daardoor in onze gebouwen meer dan ooit op den voorgrond gekomen, en in het algemeen is de architect wars geworden van alles, dat zijn persoonlijke uiting ook maar eenigszins beïnvloeden kan, kleinzeerig tegenover alles, dat niet tot zijn directen gezichtskring behoort. Dit is de grondoorzaak van het gebrek aan een vasten, gemeenschappelijken stijl, dat de laatste decennia, en in mindere mate een veel grooter tijdperk gekenmerkt heeft. Er begint echter reeds kentering te komen, en wel van uit de techniek: het streven naar normalisatie. Nog steeds echter moet in onze bouwkunst de eenheid der persoonlijke uiting „aus einem Guss” een eenheid vervangen, die vroeger vanzelfsprekend was.

Hoe bouwde men vroeger, hoe bouwt nu nog — als hij niet te ver van de wijs gebracht

is — de Javaan? Bij de bestelling van een woningmodel op kleinen schaal te Kota Gedé kwam dit op typische wijze aan het licht. De uitdrukking: een tiende gedeelte der ware grootte van een bepaalde woning sprak niet direct tot de menschen, die in hun gedachten het maken van het model allerm minst met die concrete woning, wel echter met het woningtype associeerden. Als één der maten opgegeven werd, zou de rest van zelf volgen, omdat alle afmetingen toch in een bepaalde verhouding tot elkander stonden. Wat volgt uit een dergelijke werkwijze, die men te meer verplicht is te volgen, naar mate men over minder van hooger genoemde hulpmiddelen beschikt? Dat het eigenlijke bouwproject er niet is het werk „aus einem Guss” van één of meer willekeurige personen, maar dat de bouwpraktijk van tallooze geslachten een bouwconceptie met bijbehorende technieken, verhoudingsgetallen en grondregels schiep, en al dan niet met aanvullingen, overleverde aan het nageslacht. Juist der uitvoering werd verder al het initiatief der nieuwe geslachten toegewijd. Daardoor kende die uitvoering ook alle vrijheid in detailleering, afwerking en materiaalkeuze. Zij kende die vrijheid niet in de grondvormen, zelfs niet in die der eenvoudigste decoraties, hoezeer zij ook in uitwerking, lijnenspel en dikwerf in modelleering der vlakken haar gang kon gaan.

Bij de meer ingewikkelde architecturen der groote tijdperken gingen de ambachtslieden, die er zekere broederschappen vormden, veelal in de leer in bepaalde kloosters. Daar leerden zij, behalve hun technische vaardigheid de occulte riten, die bij de verschillende stadia van den bouw in acht genomen dienden te worden. Het wil mij voorkomen, dat nog te weinig beteekenis wordt gehecht aan den invloed van geestelijke oefeningen en ascese op het innerlijk gehalte en het sterk in alle geledingen uitgesproken bepaald karakter dezer kunstschoolen: de ambachtslieden en kunstenaars werden daardoor opgevoerd in de sfeer, die voor de vervaardiging der bijzondere beeldwerken vereischt werd.

De beteekenis van deze geestelijke oefeningen voor het gemoedsleven en de visie van den Oosterling, ook van den Javaan, en de invloed daarvan op zijn vermogen, zijn practische

handelingen, wordt meestal onderschat. In tijden van verbroken contact tusschen het openbaar en individueel materieel bestaan, waartoe hij practisch genoodzaakt is en de sfeer van zijn geestelijk leven, vormen de regels en verplichtingen, waaraan hij gebonden is, voor hem een reusachtige handicap in den bestaansstrijd. Zij leiden tot schier algeheele verstarring. De leiding van een dergelijk volk dient tot zijn gemoedsleven door te dringen, zijn hart te treffen, om gedaan te krijgen, dat de ban, die het beklemd houdt, verbroken wordt en sluimerende krachten tot uiting komen in dadenrijkdom:

Men mag derhalve m.i. de tot ons gekomen, toevalligerwijze opgeschreven bouwregels, niet als in zichzelf compleet beschouwen. Zij werden meestal gememoreerd, en ook mondeling overgeleverd. Zij vormen de reden, dat in de groote architectuurtijdperken van vroeger tijd geen stijlprobleem bestond. Alles kon veranderen in een degelijke architectuurschool, behalve juist de grondslagen van het eigenlijke project. Maar ook op eens verworven vrijheden van het individu van den uitvoerder kon niet meer worden teruggekomen, tenzij door volslagen revolutie. Dit waren geen „wetten van Meden en Perzen”, maar verandering kwam niet bij de menschen op, die handhaving was geen willekeurige, maar een natuurlijke noodzakelijkheid, die uit de Architectuur-zelf voortkwam.

Wij zien dan ook, wat wellicht het kanoniek grondproject der verschillende gebouwtypen zulker architectuurschoolen kan worden genoemd, eeuwen en eeuwen lang stand houden, niettegenstaande verplaatsing over enorme afstanden, door zeer verschillende klimaten, in zeer verschillende omstandigheden. Komen er in den loop van tijden veranderingen in het grondproject, dan dragen deze meer het karakter van aanvullingen dan van wijzigingen, zelfs indien geheel andere materialen en bouwtechnieken als uitdrukkingsmiddelen worden gekozen, zelfs indien een eens zelfstandig volk de bovendrijvende laag wordt boven overheerschte, vreemde volkeren.

Dit verloop is voor de architectuurschool van Centraal-Indië op scherpe, weinig

twijfel overlatende wijze te vervolgen. Prof. S. zegt, dat er van deze architectuur geen prototypen aan te wijzen zijn. Dit meen ik te moeten betwijfelen.

Als stamland van de Hindoe's wordt aangewezen Centraal-Azië. Afb. 1, overgenomen uit „The Sphere”, geeft enkele foto's van een stadje in het naburige Bokhara. Allereerst treft de overeenstemming van de op het medaillon afgebeelde stadspoort met afbeeldingen van stadspoorten op Indische reliëfs. Dit reeds doet een gelijke sfeer vermoeden. Dan zien wij hier een architectuur gehuldigd, bestaande uit aangeaarde dakterrassen, langs de randen afgewerkt met een op natuurlijke wijze tot stand gekomen „liggend olijf”. Die dakranden steken zeer ver uit over de houten architraafbalken, die met behulp van sleutelstukken op de houten palen van den onderbouw rusten. Men onderkent daaraan den grondvorm van den ver overstekenden „Chhaya” of kapota der Hindoe's, op hun steenen architraafbalken, die met behulp van steenen sleutelstukken op de steenen pijlers van den onderbouw rusten. (zie afb. 2).

Het dakterras, dat op de Bokharasche afbeelding de binnenplaats omgeeft, wordt omringd door een balustrade. Dan komt links een straatje of steegje, en vervolgens de balustrade van het volgend dakterras, in welke balustrade van afstand tot afstand ruiter te paard verschillende vertrekjes of cellen geplaatst zijn. Daarin kunnen blijkbaar de bewoners der huizen, die des avonds van de koelte der dakterrassen komen genieten, zich terugtrekken. De z.g. bekroningsstukken nu der Indische terrastempels staan bij wijze van monnikscellen-in-effigie ruiter te paard in de balustrades, die de verschillende dakterrassen omringen. Havell, die de typen der Indische tempels nader analyseerde, heeft de beteekenis dezer bekroningsstukken zeer duidelijk onderkend. (zie afb. 2 en 3).

Op den achtergrond van ons Bokharasch stadsgezicht (afb. 1) eenigszins rechts, komt een gebouw voor, waarbij midden boven het eerste dakterras een, kleinere, open hal uitkomt, een soort honderdzuilenzaal, die zelf weer met een gelijksoortig dak, op een gelijk-

soortigen onderbouw is afgedekt. Hier heeft men dus den grondvorm van den Indischen terrastempel, ten minste in zijn voornaamste leden en in zijn opbouwstelsel en zelfs in zijn meest typische details kant en klaar voor zich. Ook deze tempel bestaat uit een serie op elkaar geplaatste, steeds kleiner wordende dakterrassen.

Het merkwaardige verschil tusschen dezen nog vigeerenden oerbouw en de Indische terrastempel is, dat de laatste op de monnikscellen, op de balustrades, en op den bovensten teerling als afdekking een soort dak van gebombeerden vorm kennen. Deze vorm, die ook aan kleinere tempeltjes als dakvorm voorkomt, identificeerde Havell met het gebombeerde rieten dak, dat ook nu nog op kleisteenwoningen in de vlakte van Bengalen voorkomt. Hij geeft daarvan ook de constructie, waarvan wij onder B reeds melding maakten. (zie afb. 4 en 5).

Ook van de andere typen der Indische steenarchitectuur weet Havell op scherpzinnige wijze den grondvorm aan te toonen. Zooals den Visnushrine uit een typischen voorafgaanden torenachtigen houtstapelbouw, het Boedhistische Chaitya-house uit de hout met rieten kluis van den dorpsheilige. Voorts den Stupa, den rail, zelfs enkele woonhuisvormen. Men kan dus niet zeggen, dat de Indische architectuur geen prototypen bezit. De meest typische Hindoe-vorm, die van den terrastempel, die na verloop van tijd alle andere vormen beïnvloedde, is wel de terrasvormige teerlingtempel, die ik met het stamland: Centraal-Azië in verbinding bracht.

Men kan nu een onderlinge beïnvloeding dezer architectuurtypen, die ten slotte gelijktijdig en door dezelfde mensen werden uitgevoerd, in den loop der ontwikkeling dezer architectuur vervolgen. Ook heeft a a n v u l l i n g van het canoniek grondproject van den terrastempel met den aan het rieten dak ontleenden beëindigingsvorm plaats gehad, na de doorkruising der Noord-Indische vlakte. Een werkelijke w i j z i g i n g echter heeft er — in sommige opzichten tot op den huidigen dag, — in andere opzichten tot aan de groote, Mohammedaansche revolutie, niet plaats gehad.

Is het nu denkbaar, dat de in zooveel opzichten juist in grondproject afwijkende Java-architectuur is voortgebracht door een gilde van Hindoe-architecten en „artisans” afkomstig óf uit Centraal-Indië zelf, óf van een tusschenstadium uit de linie: Centraal-Azië/Centraal-Indië? Welke kans heeft een architectuur om essentieel te veranderen bij verplaatsing over zee, zij het over nog zoo grooten afstand? Wie het karakter van die machtige, gestadige, in alle soepelheid onveranderlijke, onverstoorbare, voor geen enkel probleem terugdeinzende mentaliteit, die bij de vorming van een grooten stijl overheerscht, in gedachten neemt, zal inzien, dat bovengesteld denkbeeld daarop niet past.

Java kent geen balustrades om de dakterrassen. Java kent dus ook geen in die balustraden geplaatste monnikscellen aan zijn tempels. De bekroningsstukken op de Java-tempels, de „Ratna's”, zijn heiligdommen elk voor zich, zij het in effigie. Zij zijn centraal geplaatst op de voorsprongen en hoekpartijen, een schikking, die in Indië eerst gevonden wordt na den tijd, dat de Java-architectuur volkomen voldragen is.

Java kent ook geen Chhaya of kapala, en kent ook niets van de structuur der Indische dakterrassen in prototypen. Niets of zeer weinig van de balkoplegging op sleutelstukken. Niets van den „Rail”. Niets of niets essentieels van de Indische profileering. En last not least niets van de uitbundig-vrije, Indische, in wezen zoo echte bouwplastiek. Wat Java nog aan echte bouwplastiek heeft, is allerminst vrij, is steeds een zeer bepaald gegeven: de Kalakop, of de Kala-Makara poortomlijsting, de spuier, de trapwang en enkele weinige andere vormen. Beeldhouwers van het geweldig expressievermogen van de kracht, de zekerheid van materiaalbehandeling ook bij plans van grooter oppervlak en ronding, en de verve als de Indische heeft Java nimmer voortgebracht, al weet de Oost-Javaansche school ook in dit opzicht enkele buitengewone scheppingen te leveren.

Wie in de ontwikkeling der Hindoe-architectuur in Indië nagaat, de verbazingwekkende uitgroei van juist de bouwplastiek, welker plaats en aandeel in den bouw door Prof. S. op zoo juiste wijze werd geschetst, die zal begrijpen, dat voor deze school een teruggang

op de eens verworven kunstenaarsvrijheid niet mogelijk kan zijn geweest. Van af de eerste gebouwen is deze zin voor bouwplastiek in de architectuurschool met den meesten nadruk uitgesproken. Zie de gevels en de kapiteelpartijen der tempelgrotten, de rails der Stoepa's, het ronde-bosse beeldhouwwerk aan de pijlers der monolythe tempelmodellen, de profusie van beeldwerken aan de Visnu-shrines, bedenk, dat de bouworganisaties meer en meer een eigen kaste, een eigen secte zelfs zijn gaan vormen. Waarlijk, het behoeft ons niet te verwonderen, dat aan elk der genoemde gebouwtypen ten slotte de groote lijnen worden overwoekerd, indien wij de typische verhouding, waarin project en uitvoering tegenover elkander stonden, voor oogen houden. Ziet men oorspronkelijk het wilde werk nog uitgewogen, in toom gehouden door de zware deklijsten, het is of ten slotte de architectuur in de sculptuur wordt opgelost. Het gebouw als zoodanig is niet meer doel: het is middel om ten slotte op orgiastische wijze aan de felle, verterende, geestelijke aspiraties der groote massa van de lagere kasten vorm en uitdrukking te geven met sculpturalen wellust.

En lieden van deze school zouden, op Java de beschikking krijsend over een breede laag „passief en receptief” en willig werkvolk, zich de moeite en het geduld hebben getroost van een supervisie over honderden meters zeer teere profileering, gevoelig, omdat ook bij die groote afmetingen elk vals ch beloop der oppervlakte-ronding onmiddellijk aan den dag treedt? Zij zouden dit moeilijk bouwschema hebben ingevoerd met als doel: enorme zelfbeperking in de sculpturale „roeping” van hun kaste? Buitengewoon onwaarschijnlijk! Die groote massa willige, en ook volgens Prof. S. tot op zekere hoogte bevattelijke, in ieder geval bruikbare werkkrachten, zouden door hen zijn uitgebuit op een wijze, die wel het best kan worden uitgedrukt door de woorden: in de lijn hunner kaste!

Op Java echter vindt men nergens, ook niet in de finishing touch een buitengewone materiaalbehandeling, hoewel die er allerminst laag staat; nergens een dier verfijnd gedurfd, ranke, steenen mandapam-constructies, die voor het constructief talent der echte Hindoe's zoo typeerend zijn. Nergens een

werkelijke sculpturale ongebondenheid. Nergens ook die onvergelykelijke constructieve genialiteit der Hindoe's, die met elk probleem den spot schijnt te drijven, voor elke moeilijkheid de meest onwaarschijnlijke oplossing kiest en deze met prodigieuse gemakkelijheid ten uitvoer brengt. Constructief is de Java-architectuur eer een tasten dan een zoeken.

Wel vindt men op Java terug den zeer fijnen architecturalen geest, dien wij er reeds leeren kennen en wien het vormprobleem van het gebouw als zoodanig nimmer uit de gedachten gaat. Voor hem blijft de stichting van het ideale gebouw hoofddoel, evenals de Jav. van thans voortdurend verbetert, vervolmaakt en in de kleinste kleinigheden verfijnt de expressieve beweging naar het rythme van den dans. Hij weet met subtiële gevoeligheid de massa's tegen elkaar uit te wegen en uit te meten naar een bepaalden modul, en toch van het optisch effect der opzettelijke verjonging zoowel in het tempelinterieur als in de werking naar buiten gebruik te maken. Hij heeft een ongeëvenaarden zin voor goede verhoudingen, voor lichtspelingen in verfijnde profileeringen en in bewerkte vlakken, en weet zijn geheele techniek en compositie te wijzigen, zoodra de voorstellingen zijner reliëfs hoofdzaak worden aan zijn tempels, en moeten werken op grooten afstand. Voor alles is zijn verdienste, dat hij de samenwerkende kunsten, elk binnen haar eigen rol, gebreideld weet te houden. Die geest is ook thans nog meer verwant aan dien van Java, dan aan dien van Indië.

Zijn hier op Java dan in het geheel geen Hindoe-architecten en artiesten geweest, en is er dan in het geheel geen sprake van eenigen Hindoe-invloed op de Javaansche architectuur? Dit volgt uit vorenstaande beschouwingen allermint. Het eenige, dat in de lijn dezer beschouwingen ligt, is, dat het Javaansche gilde geen Hindoe-gilde uit de linie Centraal-Azië|Centraal-Indië is geweest. De medewerking, persoonlijk, van enkele, ja, wellicht veel Hindoe's, Hindoe's uit Centraal- of Zuid-Indië, binnen het verband van een Javaansch gilde en van een Javaansch canoniek grondproject is — zooals wij later zullen zien — in deze beschouwingen zeer wel mogelijk. Aanwijzin-

gen voor eene eigen ontwikkelingslinie der Javaansche architectuur zijn er te over, echter ook voor een beïnvloeding door Hindoe's.

E. Verwante architectuur. Bestaan er niet wellicht aanwijzingen voor eene andere ontwikkelingslinie dan die van Centraal-Azië naar Centraal-Indië, waaraan de Javaansche architectuur haar vormen en haar canoniek grondproject te danken kan hebben?

Laten wij eens nagaan, welke gestalte de architectuur heeft aangenomen bij de volgens Kern aan de Javanen verwante volkeren van Achter-Indië, waarvan de verwantschap, zooals wij zagen ook door andere dan taalkundige gegevens bevestigd wordt. Laten wij die over beperkte ruimte beschikken, daaronder eens juist de Tjams kiezen, die met de Javanen, behalve zooveel anders nog dit gemeen hebben, dat Parmentier in zijn: „Inventaire Descriptif des Monuments Cams de l' Anam", II, (Hs. „Etude de l' art Cam" pag 564) van hen kan zeggen: „A cette heure, les Cams sont incapables d'élever le moindre édifice, au moins qui mérite ce nom; ils ne dressent même plus de c u t sur la tombe de leurs morts, et les modernes b a m u n brahmaniques comme les mosquées des Cams musulmans, ne sont pas autre chose que d'informes paillotes." Zoo ver heen zijn de Balineezen, zijn zelfs de Javanen van thans niet, en bij lange na niet. Toch zegt Prof. S. in een noot op pag. 23 als tegenstelling met wat de Javanen zouden vermogen te leveren: „Hoe niet-Indische rassen, de uit Indië overgenomen kunsten zelfstandig beoefenend, tot eigen kunstopvatting kwamen, tot werkelijk eigen typen en eigen vormopvattingen, wordt geïllustreerd door de oude kunst van dat gedeelte van Achter-Indië, dat bewoond werd door aan de Maleiers min of meer verwante mengrassen. Ik bedoel Tjampa en Cambodja." Het loont dus wel de moeite om deze kunst eens uit ons opzicht te onderzoeken.

De Tjamsche architectuur, die zeker een, wellicht twee eeuwen eerder dan de oudst gedateerde Javaansche monumenten echter niet vóór de eerste berichten omtrent het Sumatraansche rijk Çri Widjaya, op luisterrijke wijze is ingezet, heeft met de Javaansche enkele merkwaardige punten van overeen-

komst. In de eerste plaats kennen beide architecturen het tempel terras. De trappen, die tot deze terrassen leiden, zijn op overeenkomstige wijze geflankeerd. Evenmin als op Java vindt men er de tempels, voorafgegaan door een aangebouwd steenen mandapam, die in Indië schier algemeen is. Evenmin als de Javaansche kent de Tjamsche architectuur de ver overstekende, Indische Chhaya of Kapota, noch de typische sleutelstukken. En evenmin als de Javaansche architectuur kent zij om haar dakterrassen balustraden, waarin haar bekroningsstukken zouden zijn ingebouwd.

Van de Tjamsche sculptuur zegt Parmentier (t.a.p. pag 570): „Il n'est qu'un point où la sculpture Came se soit élevée, plus encore que celle des pays voisins, à une véritable maîtrise, c'est dans son rôle architectural Il est rare aussi de rencontrer un parti aussi franc de mouluration, aussi nettement opposé à des surfaces plates mais nuancées de ciselures nous croyons l'art cam, pour la même raison, supérieure à l'art hindou, qui par la trop grande multiplication des profils dans le même membre architectural, y divise l'effet, et, par l'absence de grands plats, rend l'impression confuse.”

Wij zien dus, dat de architectuur van dit verwant volk enkele, zeer typische qualiteiten en trekken bevat, die de Javaansche van de Hindoesche onderscheidt. Toch staat de Tjamsche architectuur nog dichter bij de Indische. Het lichaam der tempel teerlingen is er wel is waar rustig van oppervlak, maar er is toch in het algemeen een sterke en regelmatige pilastergeleding toegepast, die in de Java-architectuur nergens voorkomt. Deze pilasters ontspringen uit voorsprongen in den sokkel, wat ook in Indië aan sommige monumenten voorkomt. Ook over het grootste gedeelte van den hoogen kroonlijst wordt de voorsprong der pilasters er in Tjampa voortgezet. Bovendien wordt de inplanting der pilasters in den sokkel in Tjampa sterk uitgesproken door z.g. „appliques”, een architecturaal detail, dat in den regel een gebouwvorm in effigie representeert. Ook deze bouwvorm komt in Indië voor, op Java, bij mijn weten nergens aan werkelijk uitgevoerde gebouwen.

De Tjamsche pilasters zijn óf naar verhouding zeer breed, of zij worden in dubbelstel-

ling geplaatst, merkwaardigerwijze met een even aantal traveeën. Zij zijn in den regel voorzien van banden verzonken reliëf, zooals wij die ook op Java ontmoeten. Die dubbelstelling echter komt veel in Indië voor. In Tjampa maakt deze trek, dat de pilasters op het streng gesloten wandvlak der tempels zeer sterk spreken. Er is nu nog een omstandigheid, waardoor de Tjamsche tempel wel een tusschenvorm schijnt te zijn. In aanleg vertoont hij midden voor alle zijden regelmatige voorsprongen, evenals op Java. Terwijl echter op Java die voorsprongen tot volle hoogte worden opgetrokken, vormen zij in Tjampa den onderbouw van z.g. „arrière-corps” d.z. bouwelementen, waarin de wandnissen of faux-portes ingeplant zijn, als waren zij een tusschenlid tusschen die nissen en het tempellichaam. Aan de voorzijde sluit daaraan een klein portaal, dat er echter veel belangrijker is, in den regel, dan op Java. Deze arrière-corps nu blijven lager, en worden afgewerkt met zeer uitgewerkte bekroningsmotieven van sterk decoratieve, speelsche werking, waarboven de kroonlijst van den tempel in strakken, vierkanten vorm uitkomt. De tweede tempel teerling heeft ook die voorsprongen. Het is dus duidelijk, dat op het omringende dak terras op het midden der vier wanden de ruimte ontbreekt voor een fraaie, centrale plaatsing der bekroningsstukken, zooals wij die van Java kennen. Die bekroningsstukken worden dan ook wat hun plaatsing betreft, indien zij niet uitsluitend op de hoeken voorkomen, meestal direct in verband gebracht met de plaats der pilasterstellingen daaronder. Zij vormen dus in tegenstelling met Java rechte rijen. En men is onwillekeurig geneigd daarbij aan de vierkant opgetrokken Ćiwa-shrines der Hindoe's terug te denken, waar de „monnikscellen” op dezelfde wijze in een rij zouden staan, indien men de terrasbalustrades weg zou laten. Parmentier meent echter, en wij zullen zien niet zonder reden, dat de Tjamsche vormen niet in Indië hun prototype hebben gehad, maar dat zij — evenals de Hindoe-tempels — uit een voorafgaanden Achter-Indischen houtbouw zijn afgeleid. De bekroningsstukken zouden dan afgeleid zijn van de bovineinden der palen, die boven het dak zouden hebben uitgestoken.

Ook hier is men geneigd aan een soort balustrade te denken. Is deze veronderstelling juist, dan kan men daarin den oorsprong der ontwikkeling van het Javaansche bekroningsstuk zien, onafhankelijk van Indië. Op Java vrijer en met minder herinnering aan een houten oerbouw toegepast, hebben zij de meest fraaie en monumentale plaatsing gekregen.

Een vorm, die in Tjampa veelvuldig voorkomt, maar op Java geheel ontbreekt, is het gebombeerde zadeldak, dat sterke overeenkomst vertoont met den Indischen dakvorm der Boedhistische Chaitya-houses, en dat er ook dikwerf als bekroning der torentempels wordt toegepast. Dezelfde dakvorm soms alleen als gevel wordt in den regel in Tjampa ook toegepast boven de voorsprongen der tempellichamen. (de arrière-corps).

De kroon- en sokkellijsten der Tjamsche tempels hebben eenige geledingen meer dan de Javaansche. Het voornaamste element daarvan is een bewerkte lotuskussenlijst, waarvan de leden door een kleine, scherp ingesneden groef gescheiden zijn. Een groote hollijst, soms nog gevolgd door langgerekt staand olijf vormt den overgang tot den platten band der kroonlijst daarboven. Op eenigen afstand beneden de lotuslijst nog een voorspringende platte band, waaronder een hooge rechtstand. De platte banden, de rechtstanden en de lotuslijst zijn alle bewerkt.

Ook op Java komt de lotuslijst een enkele maal voor, maar direct aansluitend bij platten band van den kroonlijst. Ook hierin schijnt de Tjamsche stijl wel een overgang te vormen tusschen de groote veelheid van geledingen in Indië en den grootschen eenvoud op Java.

De Tjamsche architectuur heeft verschillende kunstschoolen. Een daarvan, de „art primaire”, wordt gekenmerkt door de groote rijzigheid, vooral van de onderste teerlingen. Een andere, de „art cubique”, is meer gedrongen, meer naar de wijze der meeste Java-tempels.

Andere, latere scholen zijn van deze twee afgeleid, of vormen er samenstellingen van.

Hoewel eerstgenoemde school de oudst gedateerde is en de fraaiste gebouwen telt, houdt Parmentier enkele gebouwen van de tweede voor ten minste even oud, en de school

op zichzelf voor de oudste. Enkele bijzonderheden, zooals het naar buiten overhellen der wandvlakken, brengt hij in verband met de vormen van den houtbouw, die, op den Baraboedoer afgebeeld, op Java en Sumatra nog in zwang zijn, en in verschillende deelen van Achter-Indië nog niet geheel vergeten. Blijkens de verre verspreiding van daarop betrekking hebbende vondsten moet deze bouworde door de geheele groep van verwante volkeren eertijds algemeen zijn toegepast.

Wat de bouwplastiek betreft: De Kala-Makara-boogomlijsting komt in Tjampa in alle vormen en zeer veelvuldig voor. Soms in optima forma, dan weer geheel of gedeeltelijk decoratief verwerkt. Nimmer omvat het motief er echter op de fraaie, Javaansche wijze de geheele poortopening. In een tempel van de Art Secondair (den „Tour d'Argent” van het jaar 1000 ongeveer) vindt men de boogomlijsting om de trapvormige overkragingen der poortopening toegepast, dus op de wijze der Baraboedoerpoorten. Zoo zijn er tal van trekken, die op verwantschap duiden met de Java-architectuur.

Door den hoogen opbouw der onderste tempelteerlingen doen de tempels der eerstgenoemde school nog het meest denken aan de rijzigheid van Tjandi Kalasan. En het is wel merkwaardig, dat de typische invatting van der poortopening toegepast, dus op de wijze dezen tempel in een hoogen, speelsch-decoratief behandelden „fictieven” achterbouw aan de arrière-corps dezer Tjamsche tempels zeer sterk herinnert.

De relatie, die er dus tusschen Tjampa (en niet alleen Tjampa) en Java bestaan moet hebben, is ook in later tijd niet afgebroken. Tot in den decadenten tijd van beide architecturen vindt men een zekere, somtijds sterk uitgesproken vormrelatie terug. De typische Oost-Javaansche baksteen dakspitsen vindt men in ruwen oervorm aan late Tjam-tempels terug. In dit tijdperk was de Javaansche architectuur ver de meerdere.

Een bijzonderheid doet aan een gemeenschappelijke basis tusschen de beide architecturen denken. Aan een der tempels van de oudste Tjamsche tempelgroep komt op een tympanreliëf de afbeelding van een tempelmodel voor, dat meer aan de Javaansche tem-

pels, dan aan de Tjamsche doet terugdenken. Daaraan ontbreekt de typisch-Tjamsche, ver voorstekende, in sokkel en kroonlijst doorgevoerde, meestal dubbele en met even aantal traveeën geplaatste pilasterstelling. De tempel heeft geen bekroningsstukken. De lijstwerken, de wandbehandeling, de gedrongen verhoudingen, de plaatsing op het terras, alles doet aan Java denken. Vergelijkt men deze afbeeldingen met de tallooze overeenkomstige van den Baraboedoer, en Po Dam (afb. 7) met bijvoorbeeld de Diëng-tempels met hun overeenkomstige plaatsing der bekroningsstukken binnen een omsluitenden kegel en let men daarbij op de zoovele verdere punten van overeenkomst, dan is een sterke verwantschap niet te miskennen. De Tjamsche school is van een oudere formatie dan de Javaansche. De oudst gedateerde tempels zijn er echter niet zooveel ouder (1e helft zevende eeuw tegenover 2e helft). Brengt men daarmede in verband het feit, dat den beeldhouwers van de tallooze tempelafbeeldingen op den Baraboedoer de Indische structuur volmaakt vreemd is, maar — zooals wij zullen zien — de Tjamsche niet, en dat ten slotte de Indische architectuur in de volkomen tempelvormen der Brahmanistische bouwbeving ook niet veel verder terug kan worden gedateerd, dan kan men niet anders concludeeren, dan dat er in dezen voor Zuid- en Oost-Azië zoo merkwaardigen tijd een Oostelijke architectuurschool moet zijn ontwikkeld uit een eigen linie.

In een beschouwing over de vraag, op welke wijze de Tjamsche architectuur zou zijn ontstaan, vindt Parmentier zóó weinig aanknoopingspunten aan andere architecturen (de Javaansche valt daarbij af, omdat zij van lateren datum is), dat hij ertoe komt een theorie op te zetten, waarin opbouw en vormgeving dier steenarchitectuur worden afgeleid uit een fantastisch weeropgebouwde, voorafgaande Tjamsche architectuur in minder permanente materialen, die als transitoire stijl zou kunnen gelden tusschen den lichten bouw der volksbouwwijzen en de voldragen steenarchitectuur. Wij zullen zijn scherpzinnige beschouwingen nog nader leeren kennen. Voorloopig is voor ons doel voldoende te con-

stateeren, dat de Javaansche school nog verder van de Voor-Indische afstaat, dan gene.

Ligt het niet voor de hand, dat behalve de Hindoe's ook zeer veel andere volkeren de beweging gevolgd kunnen hebben, die — zooveel duizend jaar eerder in West-Azië en Egypte ingezet, en door de Grieken op zoo luisterrijke wijze overgenomen — tot een ombouw der architecturen van min — in meer permanente materialen deed overgaan?

Het opmerkelijke in deze beweging is, dat zij in deze gedeelten van Azië zooveel later komt dan in het Westen, dat zij in verschillende gedeelten van dit gebied plotseling en korten tijd na elkaar verschijnt om ten slotte algemeen te worden, en — zooals het schijnt — in elk gebied op eigen wijze, alsof er een neutrale stimuleerende kracht is geweest, die overal deze beweging bevorderde. Telkens duikt op onverwachte wijze verwantschap op met andere gebieden, terwijl toch ook aanwijzingen te vinden zijn, dat juist op die punten van autochtonen groei kan worden gesproken. Ook ligt er in de kleine tijdsverschillen een zekere gang van West naar Oost.

Is het mogelijk, dat de Grieken, die met Alexander in grooten getale tot in Indië doordrongen en er als volksstam bleven, vervolgens opduiken in Achter-Indië en tot in Indo-China onder den naam Yawana's (Ioniërs), den neutralen hefboom hebben gevormd, die overal tot deze beweging stimuleerde? Eerst in Indië, waar zij den kleisteenbouw als overgangsvorm aantroffen, en hun eigen denkwijzen en methoden den Indo-Arischen invloed ondergingen, en vervolgens in andere gebieden, waar zij tot een verspreiding der vormenspraak kunnen hebben bijgedragen, hebben zij dan nergens de canonieke grondprojecten geweld aangedaan.

En ligt het niet voor de hand, dat ook de beide Yawa's hun invloed kunnen hebben ondervonden, omdat het Javaansche canoniek grondproject met dat van Achter-Indië meer gemeen heeft, dan met dat van Voor-Indië? Te eerder denkt men aan een meer directe beïnvloeding van Java door deze Grieken, die als volk de fijngeestigste architecten ter wereld kunnen worden genoemd, door de aan de Grieksche architectuur zoo sterk verwante, Javaansche profileeringen. De voor schoon-

heidsindrukken zoozeer ontvankelijke, van karakter meer receptieve Javanen kunnen voor de Grieksche beïnvloeding toegankelijker geweest zijn dan de andere, verwante Aziatische volkeren. Daarbij moet men echter den Hindoe-invloed allerm minst wegcijferen: de bouwbeving immers loopt parallel met de groote religieuze propagandabeweging. Maar men moet niet vergeten, dat deze ingezet werd door alleenreizende monniken, die ten hoogste bij de verschillende volkeren een bouwbehoefte door nieuwe geestelijke aspiraties konden verwekken. Is het geen merkwaardige coïncidentie, dat Tjampa evenals het Java van voor de Palembangsche overheersching, bijna uitsluitend, en oorspronkelijk geheel Ciwaïetisch was.

Het wil mij voorkomen, dat deze veronderstelling tevens verklaarbaar maakt, hoe het mogelijk is, dat alle Zuid- en Oost-Aziatische architectuurscholen plotseling en op zoo luisterrijke wijze zijn ingezet, en hoe zij in ongehoofelijk korten tijd hun periode van hoogsten bloei bereikten. Alle zijn zij opgebouwd op een hoogstaande cultuur, alle kenden zij in een voorafgaande periode op in hun soort hoog ontwikkelde houtbouwstijlen berustende canonieke grondprojecten. Zonder deze twee elementen aan te nemen, en daarvoor zijn aparte gronden aanwezig, zijn de typische Aziatische verschijnselen allerm minst te verklaren.

F. Javaansche school en Hindoe-invloed. Wat is nu de invloed, dien de Hindoe-overheersching op Java heeft uitgeoefend? Het wil mij voorkomen, dat die invloed sterker en van een meer verheven karakter is geweest, dan ooit door een Hindoe-bouwersgild kan zijn uitgeoefend. Door de theorie van Prof. S. wordt deze beïnvloeding gekleineerd, evenals die theorie in vele opzichten een kleineering inhoudt van de beeldhouwers bij uitnemendheid, die de Hindoe's ten allen tijde hebben beteekend.

In het voorgaande meen ik te hebben waarschijnlijk gemaakt, dat op Java vóór de komst der Hindoe-dynastieën een architectuur bekend moet zijn geweest, die vele trekken gemeen heeft met een oer-Tjamschen bouwstijl, zooals wij dien uit afb. 8 hebben leeren kennen. In het volgende zal worden aange-

toond, dat deze architectuur, dien wij als een transitoiren bouwtrant nader zullen leeren kennen, op Sumatra, misschien ook op Java zelf in een dergelijken vorm beoefend moet zijn, dat daaruit de verschillen met Tjampa kunnen worden verklaard. Deze bouwstijl is het, die uitgroeide tot de grootsche, klassieke architectuur van Midden-Java.

Wat nu die Hindoe-dynastieën betreft, het is zeer de vraag, of zij hun suprematie over Java aan verovering te danken hebben gehad. Voordat positieve berichten zulks in optima forma vermelden, is het eenvoudiger om aan te nemen, dat zij hier vasten voet kregen langs den weg der religieuze propaganda van hunne, zonder eenigen twijfel met politieke bijoogmerken uitgezonden zendelingen. De typische onderlinge oorlogen tusschen de Hindoe-vorsten in Indië waren meer oorlogen van dynastie tegen dynastie, van Ksatriya-kaste tegen Ksatriya-kaste, dan van volk tegen volk. Die penetratie door middel van de zending verklaart beter de merkwaardige eigendommelijke ontwikkeling, die deze hooge Hindoes aan de verschillende, door hen gedomineerde volkeren gebracht hebben, dan de aanname eener aan een soort volksverhuizing te danken zijnde verovering van het karakter der onderwerping van Indië door de Indo-Ariërs.

De invloed, dien de Hindoe's op Java hebben uitgeoefend, is een verhevene geweest, en moet van de hoogste kasten zijn uitgegaan: die der Brahmanen en Ksatriya's. Deze waren — het is aan den aanvang dezer beschouwingen reeds opgemerkt — in de eigen geestelijke sfeer voldoende los van een vormen- en beeldendienst, gelijk de Pedanda's op Bali zulks nu nog zijn, om de waarden van het op de beide Java-eilanden aangetroffene te waardeeren, om het daar gegroeide canonieke grondproject in beginsel te aanvaarden, en om mede te aanvaarden de fijne waarde-bepaling in het plaatselijk bouwkundig samenstel tusschen teerling vorm en bekroning, bouwplastiek, en decoratieve sculptuur benevens de subtiële accentueering der bouwlijnen (de profileering der lijsten).

De invloed, dien die hogere kasten hebben uitgeoefend, is blijkbaar in de allereerste plaats een verdere veredeling van het canonie-

ke bouwproject op grond van Indische verhoudingsschema's. Dit verklaart de door Dr. Bosch opgemerkte getrouwe overeenstemming van die verhoudingen aan sommige gebouwen met Indische voorschriften. Een dergelijke invloed is in elke architectuur, merkwaardig genoeg, bij uitstek de rol geweest van de kunsttheoretici der meer vergeestelijkte standen.

Wat voor lieden waren echter de sculpteurs? Prof. Wolff- S. meent op grond van modelé en beiteltechniek met zekerheid te kunnen vaststellen, dat het Hindoe's zijn geweest. Javanen zouden daar hoogstens bij geholpen hebben aan het ruwe werk. Er bestaat echter een methode, om met heel wat meer zekerheid ten minste iets omtrent de identiteit der sculpteurs te kunnen vaststellen. Wie in den grooten rijkdom aan reliëfs van den Baraboedoer de daarop afgebeelde gebouwtypen bestudeert, moet het opvallen, dat de daarin uitgesproken stylnotie on-Indisch is, zelfs daar, waar oogenschijnlijk getracht is om Indische gebouwtypen af te beelden. Aan enkele dezer gebouwen (b.v. Krom en v. Erp: Barabudur serie I b, Nos 1 en 11) komt de Chhaya als kroonlijst voor, d.w.z. het ver overkragend, naar beneden omgebogen ojiefprofiel. (zie afb. 19) Indien men deze reliëfs vergelijkt met onze afb. Nos. 2 en 4, dan blijkt, dat de sculpteur geen flauwe notie heeft gehad van de Indische structuur. Van een architraafbalk gedragen op sleutelstukken is er in zijn afbeelding geen sprake. De zuilgeleding is geheel verschillend. De Hindoe-sokkel ontbreekt. De Chhaya is geheel verschillend van vorm, toch is het naar beneden gebogen ojief georneerd, evenals zulks in Indië veelal placht te geschieden, maar welk een onwezenlijk aandoend, geheel onorganisch ornament! De Indische bouwplastiek: de sokkelblokken, de pijlerbeelden ontbreken, de eenige bouwplastiek, die eraan voorkomt, is de Kala-Makara-boogomlijsting. Maar hoe slecht en stuntelig past dit alles bij elkaar! Men denkt hierbij onwillekeurig aan door den sculpteur volkomen misbegrepen speciale instructies, op welke wijze hij een dergelijk gebouw had af te beelden. En welk een levendigheid van voorstelling ontmoet men elders! Welk een concrete, op weinig twijfelachtige

wijze aan den dag tredende kennis der meer verwante architectuurvormen, die ook in de primaire architecturen der Tjams en Kmers terug te vinden zijn. Het zou 'n vervelende, lange lijst van verwijzingen vergen, indien ik alle afbeeldingen zou willen opnoemen, waaruit gemeene trekken blijken met het op afb. 8 gereproduceerde Tjamsche tempelmodelletje of met verschillende Tjamsch en Kmersche monumenten. Laat ik derhalve slechts eenige grepen doen: Verschillende typische Tjamsche vormen: de dubbelpijler, de applique, het arrière-corps, enz. enz., die men aan de Javaansche tempels niet, of in anderen vorm terugvindt, ziet men aan de tempelvoorstellingen op de wanden van den Baraboedoer herhaald. Een zeer merkwaardig voorbeeld vormt afb. 10 (Barabudur, IV, 60), waaraan naar Tjamsche wijze een oneven aantal dubbelpijlers voorkomt, dus een even aantal traveeën doorgevoerd door sokkel en kroonlijst, geaccentueerd door appliques, maar die zijn op Javaansche wijze in Kala-Makaramotief hoog opgevoerd, terwijl boven den kroonlijst met elken dubbelpijler een bekroningsstuk correspondeert. Ook de typische wijze, waarop in Tjampa de deur- en nisomlijstingen worden ingeplant in een arrièrecorps, waarboven de groote lijn van den tempelteerling in groot vierkant uitkomt, is op stijlvolle wijze tot uitdrukking gekomen.

Op het reliëf serie IV b, No. 33 is een Chaitya afgebeeld op vierkanten sokkel, waarop een Kala-Makara-ornamentboog een „faux-porte” representeert. De Chaitya is naar den aard der Kmers gebombeerd. Onwillekeurig denkt men hier aan afb. 196 der Inventaire Desc. des Mon. du Cambodge, waar een zeer gedrukt, vierkant tempeltje, dat naar alle zijden voorsprongen heeft naar Javaanschen aard, door een dergelijken Chaitya of Stupa bekroond wordt. (zie afb. 11). Het wordt voor een zeer oud monumentje gehouden. De verwantschap tusschen dit monumentje en de vele Boeddhistische Java-bouwwerken, die dien opzet vertoonen, is zeer opvallend. Dien Kmerschen Chaitya-vorm en ook vormen, die aan de Tjamsche herinneren, vindt men in groot aantal op de Baraboedoer-reliëfs, zoowel in de open lucht als binnen tempelgebouwtjes afgebeeld. Waar echter is

er ook maar één afbeelding, die aan den Hindoe-vorm herinnert; waar ook maar één vorm, die het Hindoe „Chaitya-house” uit- of inwendig voorstelt?

Op vele plaatsen lijkt de in den regel geheel fantastische wijze, waarop in de voorstellingen de handelende groep omlijst wordt, niet geheel willekeurig. Te veel keeren komt de enkele malen gezwaaid dubbele naga daarin terug, te duidelijk is dit motief soms als aan een bouwelement ontleend (zie serie Ia, 60), dan dat wij ons zouden verwonderen over serie 0, 33, waar dit motief als een soort bekronings- of afsluitingsmotief van een gevel te zien is. In deze afbeelding is verwantschap met verschillende Tjamsche en Kmersche en Kmersche siermotieven, die aldaar eveneens — aan tympanen van arrièrè-corps of van de topgevels van lange zadeldaken voorkomen. (zie b.v. Inv. Desc. Cambodge, II, fig. 3 en 6).

Ik kan hier moeilijk nog meer voorbeelden bijeenbrengen, zonder in de gelegenheid te zijn deze door afbeeldingen te documenteeren. Het merkwaardige echter van al deze Baraboeoer-afbeeldingen is, dat alle afgebeelde gebouwen — hoe juist, en hoe raak ook de typische vreemde stijl getroffen is, — dat zij alle naar Javaanschen trant geprofileerd zijn, en naar Javaanschen trant van bouwplaatstiek voorzien. Men lette slechts op het merkwaardige, langgerekte Kala-Makara-motief, waarmee de Tjamsche dubbelpijlers op afb. 10 georneerd zijn. De afbeeldingen dezer ongetwijfeld vreemde tempeltypen zijn dus geteekend met een Javaansche „stylnotie”. Ook is het meerendeel der afgebeelde gebouwen zuiver Javaansch van opbouw en compositie, hoewel — merkwaardig genoeg — nergens de puristische zuiverheid van verhoudingen en stijl in de afbeeldingen voorkomt, die de Javaansche stijl, in de direct op den bouw van den Baraboeoer volgende periode in zoo belangrijke mate gekend heeft.

Het wil mij voorkomen, dat uit deze omstandigheden twee conclusies mogen worden getrokken:

In de eerste plaats, dat er op Java vóór den inzet der klassieke bouwbeving een eigen architectuurschool moet hebben bestaan, een architectuurschool, die ontwikkeld

is uit een eigen, Javano-Maleische linie, die wellicht eveneens oorspronkelijk stammend uit het hartje van Azië, over de landen der Kmers en Tjams in Achter-Indië (Indo-China) gegaan is.

In de tweede plaats kan de conclusie worden getrokken, dat in de reliëfs van den Baraboeoer is uitgesproken besef van een grooter verwant gebied, waarvan de Baraboeoer als centraal heiligdom behandeld werd. In die reliëfs is met alle bewustheid een compendium gegeven van alle verwante architectuurvormen. Hoe verder af echter de betreffende architectuurgebieden gelegen zijn, of liever: hoe minder betrekkingen het volk en de gewone ambachten met die gebieden onderhielden, des te onwezenlijker worden ze in de afbeeldingen vertegenwoordigd.

De wijze, waarop zich de ontwikkeling der architectuur tot een volkomen steenbouw heeft toegedragen, onderscheidt zich in deze nieuwe ontwikkelingslinie in wezen van die langs de linie Centraal-Azië|Centraal-Indië. Langs laatstgenoemde linie worden bouwwijzen en bouwvormen van den in het stamland uit klimaat, omstandigheden en materialen voortgekomen pseudo-steenbouw op den grooten trek van een geheel volk meegedragen naar alle hoeken van een nieuw-veroverd gebied, en in al die hoeken op een gegeven, tamelijk willekeurigen tijd in steen gefixeerd. Daarentegen wordt in het groote gebied der verwante volkeren van Maleischen stam door een wellicht van Indië uitgaande religieuze zending, die vermoedelijk uit de eerste eeuwen onzer jaartelling dagteekent, wellicht nog van vroeger, in alle deelen van dit uitgestrekte gebied de behoefte gecreëerd aan meer monumentale gebouwen dan de zeer fijne, maar ook zeer lichte architectuur dier landen-zelf opleverde. Daardoor ontstond in deze landen overal de behoefte aan een pseudosteenbouw, naar het verlangen der Brahmaansche of Boeddhistische zendelingen. Deze opvatting strookt derhalve met die van Parmentier. Ook hij waagt de conclusie, dat het Tjamsche tempelmodel van afb. 8 een zeer ouden bouwtrant vertegenwoordigt, die wellicht oorspronkelijk in meer tijdelijke materialen werd uitgevoerd. Begrijpelijkerwijze kun-

nen van een dergelijken bouwtrant, indien die tot de oudst toegepaste behoort, geen monumenten in den oorspronkelijken toestand meer over zijn. Wel bestaan in Kambodja nog monumenten, wie weet uit welken tijd oorspronkelijk, waaraan die bouwstijl — telkens en telkens weer vernieuwd en derhalve met zeer „afgesleten” vormen — nu nog te zien is. (Afb. 12, : Bo Phan Kan, ontleend aan Inv. Desc. du Cambodge.) Vergelijken wij het tempelmodel eens met dit gebouwtje.

Aan het tempelmodel treft ons de geleidelijke overkraging, schuin naar buiten van de kroonlijst, benevens de enorme kroonlijsthoogte. Beter dan aan dat tempelmodel blijkt de beteekenis van dien kroonlijst en tevens de Maleische komaf van dit tempeltype uit het Bo Phan Kan tempeltje, waar die kroonlijst vlak is, en in geleidelijke helling naar buiten over staat. Maar is dit wel een kroonlijst?

Het is allermint een kroonlijst. Het is de naar buiten overhellende buitenwand der eigenlijke, hier in effigie vertegenwoordigde, bewoonde binnenruimte eener woning van Maleisch-Javaansche type, zooals er ettelijke op den Baraboeidoer zijn afgebeeld, en zooals zij nu nog — vooral in de Bataklanden — in gebruik zijn. Het prototype van dezen tempel kan verder op een terp opgebouwd geweest zijn. De eigenlijke deuropening is gemaskeerd op dezelfde wijze, als zij in de Bataklanden tegen het inschieten van pijlen bedekt wordt gehouden. Die Bataksche woningen zijn door een ladder bereikbaar gemaakt van af de benedenruimte tusschen de palen. Bij den Bo Phan Kan is eveneens de ingang onderin, en is die bovenruimte geheel ontoegankelijk gemaakt, bijna geheel met metselwerk opgevuld, behoudens een zeer kleine, ontoegankelijke ruimte boven in den top. Het is het verblijf der hoogere machten. Is dit niet een schikking, die volkomen overeenstemt met meerdere Java-tempels? Aan een der tempels in Kambodja, Prasat Si Liem (t.a.p. fig 42) is de eigenlijke tempelkamer zeer hoog in die bovenruimte ingebouwd. Zij wordt bijna geheel door het altaar ingenomen, en is eveneens alleen van

af een ingang in den onderbouw toegankelijk gemaakt. 1).

Van af dit grondtype kan men twee stroomingen vervolgen. De eerste strooming is die van den gewonen woonhuisbouw. In landen, waar grooter veiligheid van persoon en goed ging heerschen, geraakte het opkamertje als woonruimte in onbruik: Men bleef ook des nachts huizen in de benedenruimte tusschen de palen, waar vroeger, evenals nu nog in de Batak-landen te doen gebruikelijk is, alleen des daags de huiselijke bezigheden verricht werden.

De oorspronkelijke vorm van dit woningtype heeft geen naar buiten uitstaande wanden gehad, maar een enkele keeren naar buiten overkragende balkenstapeling, waarbinnen een soort holte gevormd werd, en waarop direct het steile dak aansloot. Dit is het kroonlijst-type van het Tjamsche tempelmodel van afb. 8. En toen nu die benedenruimte hoe langer hoe meer van belang werd, en men die ruimte v e r ruimde, door het dak naar de vier zijden over een omlopende galerij te verlengen, en toen een volgend geslacht van hooger beschavingstrap behoefte kreeg om dat interieur te verfraaien, toen heeft men die balkenstapeling op de steeds verder verhoogde palen van den Middebouw als bekroningsmotief aangehouden. Aldus ontstond het type van den Javaanschen pendopo, waaromtrent in de Javaansche ideologie de notie nog niet geheel verdwenen is, dat de dakruimte boven de balkenstapeling het verblijf is van de geesten der voorouders. Ik heb het verloop dezer ontwikkeling reeds vroeger uit de op de tempelreliëfs van Baraboeidoer en Prambanan voorkomende afbeeldingen afgeleid. De in Achter-Indië voorkomende tempelgebouwtjes leveren van die theorie een bevestiging. Ik kan daar thans niet verder op ingaan. Voldoende zij hier te vermelden, dat de ontwikkeling van oerbouw

1) Het is duidelijk, dat een dergelijk gebouwtje, op veelhoekigen, of ronden grondslag opgetrokken, zowel in hoofdvorm als in schikking de grondgegevens heeft kunnen opleveren van den Kmerschen, gebombeerden Chaitya-tempel (afb. 11), waarvan hiervoren reeds sprake was. De grondvorm van den Javaanschen, met grooten stoepa bij wijze van koepel bekroonden tempelvorm zou dus langs dezen weg eveneens uit den Maleischen oerbouw te verklaren zijn. De doorvoering van den strengen, edelen vorm kan daarbij op den invloed der Hindoe's wijzen.

tot bangsal (of pendopo) bijna stap voor stap aan de hand van verschillende op Javaansche reliëfs voorkomende afbeeldingen te volgen is.

Ook de op taalkundige gronden door Kern getrokken conclusie, die de verwantschap van de Javanen met die grootere bevolkingsgroep van Achter-Indië in het licht stelde, wordt door de besproken Kmer-tempels bevestigd. Immers blijkt uit die tempels, dat oudtijds ver in Achter-Indië de typisch Javaansch-Sumatraansche bouw worden in zwang geweest zijn, die er sedert in hun oorspronkelijken vorm volkomen zijn verdwenen.

Was dus dat opkamertje het steeds verder gereduceerde geheiligde gedeelte der woning, voor de heilige gebouwen wordt juist dat opkamertje ten koste van den onderbouw verder ontwikkeld. De tempels krijgen een nieuw type, waarvan de pseudo-kroonlijst steeds hoger en hoger wordt, steeds minder sterk overhellen gaat. Een voorbeeld van een dergelijke bouw is o.m. de Prah Theat Baray in Kambodja (Inv. Desc. Cambodge fig. 102 en 103). Hier is nog de oorspronkelijke bouw kern te zien van een uit minder duurzame materialen opgetrokken oorspronkelijken tempel met hooge, flauw overhellende wanden, die men in een latere periode met rechte wanden heeft willen ombouwen. De schuin overhellende wanden van den Tjamschen tempel der Z. G. Art Cubique (zie afb. 7) krijgen daardoor alle beteekenis. Het was juist deze omstandigheid, die Parmentier in zijn theorieën gesterkt heeft.

Het zou van het hoogste belang zijn, indien kon worden uitgemaakt, van waar uit de Hindoeïstische zending de Maleische landen oorspronkelijk bereikte: uit Indië of uit Tibet. Maar met de oplossing dezer kwestie kunnen wij architecten ons niet inlaten. Hier is het woord aan philologen en archeologen. Een ding moge na vorenstaande beschouwingen echter reeds duidelijk zijn, dat wat de reliëfs van den Baraboedoer leeren, niet op grond van een persoonlijke visie, maar op grond van objectieve vergelijkingen in flagranten strijd is met de theorieën van Prof S., n'en déplaise zijn anthropologisch „uitgemaakte” zaken.

De Baraboedoer-reliëfs leeren nog meer: zij leveren op nog meer punten een bevestiging

der theorie, waarmede Parmentier de Tjamsche bouwvormen uit een voorafgaanden lokalen bouwtrant afleidt. Hij verklaart structuur en opbouw van den steenbouw langs een transitoren bouwtrant uit een samendringen van alle onderdeelen van den Maleischen oerbouw tot meer compacte bouweenheden. Zoo verklaart hij den Tjamschen tempel uit een hoofddak met omringende emperandaken, en laat zien, dat zijn theorie omtrent deze comprimeering niet op louter fantasie berust, maar dat ze in meerdere étapes werkelijk heeft plaats gehad. In afb. 13 en 14, die aan zijn Inventaire descriptif des monuments Cams de l'Anam zijn ontleend, zijn doorsneden van twee Kmersche hallen afgebeeld. In het gebouw van afb. 13 rust het hoofddak nog op een eigen pijlerbouw, het „emperandak” op den buitenmuur. In afb. 14 zijn beide elementen verder tot een compacte massa gecomprimeerd. Niettegenstaande de vergaande styleering, is in afb. 15 (Barabudur, II, 48) een dergelijke gecomprimeerde bouw te zien. Door vergelijking met andere reliëfs wordt de bedoeling der verschillende onderdeelen duidelijk. (zie afb. 16: Barabudur, II, 38). Wij hebben hier te doen met een Maleischen bangsal. Uit afb. 16 is dit zonder meer duidelijk: de ver overhangende gevelschilden der grooter-Soenda bouw is hier — zij het in zeer gedrukte verhoudingen wegens de beperkte ruimte — duidelijk te zien. Van voren gezien in afb. 15 is die top in meer decoratieve vormen verbeeld. De omringende emperan heeft in afb. 16 nog een groot overstek, al is de buitenrij pilaren er ongetwijfeld om de voorstelling duidelijk weer te geven, weggelaten. Die emperan is op afb. 15 gecomprimeerd tot een liggende ojieflijst. Maar dat dit onderdeel werkelijk een emperan moet voorstellen, blijkt uit de kleine kolonnetjes, waaraan de emperan aanzet op afb. 16 is opgehangen. Wij hebben hier te maken met den „Lambang Gantoeng”, de hangzuiltjes, die ook aan den Javaanschen bangsal voorkomen, en die wij nog later zullen leeren kennen. Zij komen ook aan de Tjamsche tempels wel voor (zie Parmentier's reconstructie op afb. 17). Wellicht is de lijn, die op afb. 16 de zittende figuur omlijst, bedoeld als de doorsnede van lagere daken, die op

de wijze als afb. 16 te zien geeft, aan weerszijden aan den middenbouw aansluiten. Hoe treffend is in de voorstellingen uitgedrukt, dat op afb. 16 twee gelijken in rang elkander ontmoeten. Op afb. 15 wordt opwachting bewezen aan een hooger in rang, en moet degeen, die zijn opwachting maakt, buiten blijven. Wij zullen enkele onderdeelen van deze voorstellingen later nog afzonderlijk bespreken. Hier zij er slechts op gewezen, dat wij ook aan deze gebouwen de Javaansche of, in ieder geval Palembangsche stijlnotie en profileeringen terug vinden.

Ten slotte, alsof zulks nog noodig ware, komt op het reliëf: II, 31 (afb. 18) een vijf-daksgebouw voor, vermoedelijk in transitoi-ren stijl. Men zou deze afbeelding op het eerste gezicht voor een steenbouw houden: de daken steken veel te weinig over, en zijn te flauw van helling dan dat er normaal Indonesische bouwwijze mede kan zijn ver-beeld. Wij weten echter allen wel, dat een steenbouw uit dien tijd, in dezen vorm, met uitzondering van een zeer kleine binnenruimte, dus vermoedelijk voor wat het geheele bovengedeelte van dien bouw betreft, geheel massief zou zijn. Toch zijn de ramen hier echte ramen, die door losse schermen tegen regenslag moeten worden beschermd, juist omdat de lijstwerken van dezen transitoi-ren bouwstijl geen of weinig beschutting bieden. Al het lijstwerk, alle versiering zou echter door die schermen aan het oog onttrokken worden, zoodat zij aan de voorzijde zijn weg-gelaten. Een duidelijker bewijs van de onvol-doendheid van dien transitoi-ren bouwstijl en van de oorzaak, die tot haar algeheele verdwijning aanleiding gaf, kon ternauwernood worden geleverd.

Dat van dien pseudo-steenbouw, dien tran-sitoi-ren stijl, in al deze landen zelfs in de herinnering van het volk geen spoor meer terug te vinden is, is niet meer verwonderlijk, dan het feit, dat in sommige landen van Voor-Indië, b.v. Magadha, dat toch eens met groote tempels en kloosters overdekt moet zijn geweest, van den oorspronkelijken bouw-trant geen monumenten meer over zijn. Die pseudo-steenbouw was minder duurzaam, dan de oorspronkelijke, lichte bouwwijzen, en bovendien te duur. Hij werd dus verlaten,

toen men voor den monumentaalbouw meer permanente materialen leerde gebruiken. Kan deze bouwstijl wellicht — evenals van het geestelijk centrum: Magadha — van het Boeddhistisch geestelijk centrum dezer streken de bouwstijl zijn geweest? En is dit wellicht de reden, dat ook in Palembang en in de landen, die van daaruit werden over-heerscht, zooals in de Soendalanden van Java, zoo weinig architectuurresten worden teruggevonden?

Deze architectuurbeweging, waarbij de oorspronkelijke technische middelen van uit het regenarme Centraal-Azië overgeplant werd naar de zônen der tropische regens, heeft één voortdurenden strijd tegen regen-slag en inwatering beteekend.

De architectuur van Tjampa en wellicht ook die der Kmers vormen ook daarom een merkwaardige overgang tot de Javaansche, omdat in haar steenconstructies een veel min-der massale stapelbouw en daarenboven meer aanwijzingen van een voorafgaanden transi-toi-ren bouwstijl gevonden worden dan op Java.

Indien ik hem wel begrijp, heeft Parmentier als zijn meening uitgesproken, dat bij de Tjams, de Kmers en andere Maleische vol-keren een uitgesproken zin aanwezig zou zijn voor den gebombeerden dakvorm. Mocht dit zoo zijn, dan is dat „aangeleerd”. Die vorm komt voor aan rieten daken bij de oerbevol-kingen, die de Indo-Ariërs op hun zegevierenden tocht door Indië ontmoetten, en bovendien bij enkele andere primitieve volkeren van Zuid- en Oost-Azië, ook in onzen archipel. Die dakvorm is den Maleiers oorspronkelijk vreemd, en is bij normale dakbedekkingen in regenrijke landen ook minder geëigend.

In Tjampa en Kambodja worden gebom-beerde daken vooral aangetroffen aan het zadeldak van langgerekte hallen en van de typische, naar Indischen trant opgezette bekroningen der bovenste teerlingen van meerdere tempels. Niet alleen uit den gehee-len opzet dezer tempelgebouwen, maar ook door enkele gemeene trekken blijkt, dat dit dak toch van den Grooter-soenda-dakvorm is afgeleid. Hier is sprake van vreemden invloed, en het is duidelijk, dat die bombeering als geijkt voor de gebouwen in het

Heilige Land, vooral door de Brahmaansche en Boedhistische zendelingen moet zijn gepropageerd.

Is het niet opmerkelijk, dat men op Java dit gebombeerde zadeldak, dat toch in Indië overal terug te vinden is, noch aan ook maar een der tempels als bekroning, noch aan galerijen terugvindt? Evenmin als men er op latere tempelreliëfs ook maar één afbeelding terugvindt, die op een transitoiren stijl kan duiden?

Het lijkt wel, alsof op Java een kentering in de bouwbevinging heeft plaats gehad, en dat men er dien insuffisanten stijl nimmer heeft willen invoeren: dat men hier voor den burgerlijken bouw nimmer van de oorspronkelijke constructies heeft willen afstappen, maar dan ook, voor den religieusen monumentaalbouw de consequentie aanvaardend, een steenbouw heeft willen leveren, die — zij moge onbeholpen zijn, en niet uitmuntende door geniale oplossingen op constructief gebied — ten minste tegenover de Tjamsche en Kmersche stijlen massaal kan worden genoemd, en die daardoor tegen inwatering beter was verzekerd.

De strijd tegen weersinvloeden wordt door Parmentier aan het slot van zijn werk over de Tjamsche monumenten als volgt op treffende wijze geschetst:

„En résumé”, cet art, si l' on fait la part de l'écart profond qui sépare l'âme orientale de la nôtre, peut compter, surtout à l'époque de son éclosion, comme une des manifestations non les plus riches, mais les plus heureuses, de cette pensée orientale, et comme une de celles qui nous sont le plus perceptibles, et sa décadence continue, qui nous étonne et nous blesse, fut plutôt l'oeuvre des circonstances extérieures qu'elle n'était enclose dans son principe même: cet art a péri, non pour les défauts que présentait sa conception initiale, mais par l'obligation où il crut être de traiter des formes, nées d'une matière, en une autre dont les lois étaient toutes différentes; non par l'insuffisance de ses fondateurs, mais par l'abâtardissement continu d'une race qui, d'une civilisation puissante, devait aux derniers jours, sous les coups répétés d'un sort adverse, retomber au niveau des peuples sauvages.”

Let wel: „un sort adverse”; in den loop van zijn werk is Parmentier zeer duidelijk in wat hij met die woorden bedoelt.

G. De taal dertempelreliëfs. Kunnen wij niet het aandeel, dat de Hindoes en dat de Javanen aan de vorming der Javaansche architectuur kunnen hebben gehad, nog nader preciseeren? Wij hebben gezien, welk een levendig verkeer er in de Zuid-Oostelijke Aziatische wereld geweest is, ook op het gebied der dingen des geestes; en wij hebben laten zien, dat de stijlnotie der sculptuurschool van den Baraboedoer niet Indisch is, maar Javaansch of Javano-Maleisch. Wij hebben tevens laten zien, hoe onwaarschijnlijk het is, dat een gilde, dat wellicht gedurende duizenden jaren, door alle klimaten en over verschillende architectuurperioden zijn kanoniek grondproject handhaafde, plotseling „bij een overtocht naar Java, zonder gelegenheid om onderweg de eigen stijlnotie door iets anders te laten verdringen, de eigen constructieve gedachtengang zou gaan verliezen en een zoo geheel andere vormspraak zou zijn gaan spreken, als waarvan uit de tempelreliëfs blijkt.

Hier op Java kan dus geen Hindoe-gilde werkzaam zijn geweest aan het beitelen der reliëfs. Men zou — oppervlakkig redeneerende — zelfs voor onmogelijk houden, dat aan deze reliëfs losse Hindoe-sculpteurs zouden hebben medegewerkt. Indien zij in eenig belangrijk aantal waren geweest, dan zou men ongetwijfeld hun invloed op den stijl der afgebeelde gebouwen ontwaren. Toch moeten wij voorzichtig zijn met hen van alle deelname aan het beeldhouwwerk der reliëfs buiten te sluiten: het beitelen der figuren immers kan aan anderen opgedragen zijn geweest, dan dat der boomen, gebouwen, en andere accessoi-res! Zij kunnen ook, indien zij slechts in zeer gering aantal aanwezig zijn geweest op de vorming der klassiek-Javaansche school een overeenkomstig aandeel hebben gehad, als verschillende Italianen, Vlamingen en Hollanders door persoonlijke medewerking hebben uitgeoefend op de vorming der Fransche Koningsstijlen. Ik heb het sculpturale werk der Indische school nimmer met eigen oogen aanschouwd, ook niet dat der Maleische landen in Achter-Indië of Indo-China. Ik zou dus

niet gaarne de pertinente bewering van Prof. S., dat er aan sommige, wellicht aan veel objecten een uitgesproken overeenstemming bestaat in beiteltechniek tusschen zekere Indische en Javaansche scholen op categorische wijze willen tegenspreken. Er zijn ook enkele te merkwaardige punten van overeenkomst, waaronder ik zou willen noemen de gelijke strekking van den esthetischen opzet van Mendoet, Plaosan, Sewoe en Prambanan eenerzijds met dat van den rotstempel van Elephanta. In beide groepen staan meer dan levensgrootte beeldwerken, waarvan het modelé volkomen berekend is op het eenige licht, dat tot deze interieurs binnendringt: het reflex-licht, dat van af den sterk verlichten bodem buiten, als van een voetlicht afkomstig, schuin naar boven binnen dringt. Nu is op Java ook hierin iets bijzonders: het licht valt — door verschillende deuopeningen gefiltreerd — in sterker uitgesproken richting op de centraal geplaatste beelden. En wij hebben den typisch-Javaanschen tempelopzet in Achter-Indië zien worden. Ook is — zonder eenigen twijfel — naar zeer fraaie afbeeldingen te oordeelen, — ook in deze Godenbeelden, en daarin juist lang niet het minst, het „benaderde” („kneedbare”) modelé der Java-beelden tegenover dat der Indische zeer duidelijk uitgesproken. Maar wij moeten alevel zeer voorzichtig zijn in onze conclusies.

Welk gedeelte der reliëfs kan het werk van Hindoe's zijn geweest? De compositie der voorstellingen wellicht, en het beitelen der Godenfiguren?

Wij hebben uit de reliëfs reeds de stijlnotie der sculpteurs leeren kennen, kunnen zij ons niet nog iets leeren omtrent hun persoon en hun eigen notie van het dagelijksch leven? Prof. S. ontkent, dat ook maar één der op den Baraboedoer afgebeelde woningtypen thans nog in Midden-Java terug te vinden is. Nu kan men in den loop der tijden andere eischen aan zijn woningen zijn gaan stellen, men kan over andere materialen en hulpmiddelen zijn gaan beschikken en de omstandigheden kunnen zich dermate hebben gewijzigd, dat de oude woningtypen niet vol te houden waren. Indien er echter verband te leggen ware tusschen den tegenwoordigen woningbouw, en derzelver ontwikkeling en de wijze

van voorstelling der menschelijke omgeving op die oude tempelreliëfs, dan ware dit ongetwijfeld een bruikbaar criterium.

Bij deze beschouwing moet alvast de restrictie worden gemaakt, dat lang niet alle op de tempelreliëfs afgebeelde bouwwijzen op Java in omloop behoeven te zijn geweest, evenmin als zulks het geval is met de verschillende, daarop voorkomende vormen der monumentale architectuur. Voorts moeten worden uitgeschakeld alle gebouwen van den transitoiren stijl, die voor deze landen onbruikbaar bleek, en wellicht nimmer op Java werd ingevoerd. Intusschen moge hier de opmerking een plaats vinden, dat de kleisteenbouw, die, in combinatie met plantaardige dakbedekkingen in verschillende echt-Javaansche streken, ook nu nog toepassing vindt, een herinnering kan vormen aan een dergelijken bouwtrant. Hetzelfde is wellicht het geval met het typisch gebruik van bepaalde puddel-species, dat onder de Javanen bijna algemeen bekend is. Omtrent de Middeleeuwse baksteenbouwtechniek kan men in verschillende deelen van Java nog verschillende typische inlichtingen bekomen.

Laat ons dan allereerst de opmerking van Prof. S. in nadere beschouwing nemen, aat de woningen met verhoogden, houten vloer der Baraboedoer- en Prambanan-reliëfs in Midden-Java niet meer voorkomen; elders in den Archipel wel.

Op deze reliëfs zijn duidelijk twee wijzen onderscheiden, waarop deze verhoogde vloeren werden toegepast. De eene: aan een op palen sterk verhoogde woning, de andere, waarbij een houten vloer zeer kort boven een verhoogden, steenen stoep of „batoer” geplaatst is. Het moge uit de op den Diëng aangetroffen fundeeringen blijken, dat laatstgenoemde vloer — bij eenige uitgestrektheid — op neutjes werd opgebouwd. Eerstgenoemde bouwwijze is typeerend gebleven voor de Soendalanden, wordt ook nog wel door Madoereezen toegepast, en is ook in echte Java-landen hier en daar nog ook voor woningen bekend bij wijze van groote uitzondering. In de Soenda-landen is men blijkbaar nimmer het benedengedeelte der woningen in gebruik gaan nemen: men heeft er het bovengedeelte der woningen ontwik-

keld ten koste van den hoogen opbouw, die aldaar dan ook nimmer wordt aangetroffen. De eenige gebouwen, waaraan deze bouwwijze nog geregeld wordt toegepast, zijn behalve stallen voor kleine viervoeters en zeer sterk verhoogde weefhuisjes, de minder sterk verhoogde rijstschuur en de hoog opgebouwde langgar. Dit meermalen in zeer typische, fraai besneden vormen gehouden gebouw doet, de eene keer meer uitgesproken dan de ander, nog zeer sterk aan de op de Barabodoer-reliëfs afgebeelde, door schilddaken afgedekte woningen met naar voren overhellende wanden terugdenken. Is het in verband met vorenstaande beschouwingen niet merkwaardig, dat juist het gebouwtype, waaruit in Achter-Indië de Javano-Maleische tempel is voortgekomen, in zijn eenvoudigsten vorm: met enkel dak, nu nog op Java voor de dorpsbedehuizen in gebruik is? De overeenkomst gaat zelfs zoo ver, dat zeer vele dezer langgars slechts langs een ingebouwde trap van uit de benedenruimte bereikbaar zijn. Merkwaardige parallel met de ontwikkeling van het Boeddhistische „Chaitya-house” in India-Proprië uit een oud woningtype. Ook hier in de Maleische landen werd een oud woningtype tot tempel.

De kort boven een batoer opgebouwde, bijna „holle” vloer is — zooals uit tallooze tempelreliëfs kan blijken — tot het laatst van den Hindoeïstischen tijd in Oost-Java in zwang gebleven. Dit vloertype is — sedert van af het begin van den Majapahitschen tijd mortelvloeren in zwang kwamen — geleidelijk aan verdrongen. Men vindt van af dien tijd trasexploitaties en in enkele der ruïnes echt metselwerk en betonwerk, evenals in Grisseë. Verschillende oud-Javaansche mortelvloer-technieken zijn nog in omloop, o.a. een methode, waarbij een oppervlakte-verharding van een gewonen kalkmortelvloer verkregen wordt door inschuren met door branden uit bepaalde natuurlijke steensoorten gewonnen poeders. De leemen vloeren der meeste woningen zijn van deze mortelvloeren de verpauperde uitvoering. Ook deze beteekenen echter — niettegenstaande hun slechtheid — een verbetering op de holle vloeren, die nestelplaatsen bij uitnemendheid vormen voor allerlei soorten ongedierte. Teekenend is dan

ook, dat uit een oogpunt van pestbestrijding voor den tijdelijken bouwtrant nimmer eenige voorschriften werden gesteld aan vloeren. De eenige voorbeelden, die thans nog over zijn van de typische oud-Javaansche meerzuilige halletjes, waaraan men vooral op Oost-Javaansche reliëfs deze vloeren afgebeeld ziet, hebben een vloer, die hoog tusschen de pilaren is ingebouwd.

Naast deze houten vloeren vindt men op de Baraboedoer — zoowel als op de Prambananreliëfs tallooze afbeeldingen van gebouwen zonder houten vloer, of waarin zulk een vloer slechts over een gedeelte der gebouwen aangebracht is, bij wijze van specialen zetel, welks onderbouw klaarblijkelijk als bewaarplaats van kostbaarheden en voorraden werd benut. Van den Madjapahitschen tijd weet men uit Chineesche berichten, dat dit gebruik er algemeen was. Dat gebruik is in sommige streken nog algemeen: het is de verhoogde vloer, waarop de petanens, de fraaie vertrekjes, voor den dienst van Dewi Sri, zijn ingericht. Het is ook duidelijk, dat de steenen of leemen vloer in gebruik kwam, zoodra de benedenruimte der hoog van den grond gebouwde woningen als woonruimte in gebruik kwam.

Op grond van het vorenstaande wil het mij voorkomen, dat de vloerenkwestie als bruikbaar criterium in onze beschouwingen op markante wijze in het licht stelt, hoe de beeldhouwers van Baraboedoer en Prambanan volkomen vertrouwd waren met typisch-Javaansche toestanden, die ook nu nog vooral in Midden-Java voorkomen. Daarom kan men van „typische” toestanden spreken, omdat zij volkomen natuurlijk uit de ontwikkeling der Javano-Maleische volkeren zijn voortgekomen. Het eenige verschil tusschen de toestanden van dien tijd en van den tegenwoordigen is, dat de betere toestanden van voorheen thans onder veel grooter volkslagen worden aangetroffen, echter, onder het lagere volk in minder fraaie uitvoering: een zeer normaal verschijnsel.

De wijze, waarop in de reliëfs voorstelling wordt gegeven van den Javaanschen pendopo, het gebouwtype, waarvan wij de ontwikkeling uit den oerbouw reeds leerden kennen, kan

mede een criterium vormen, aan de hand waarvan wij ons een beeld zouden kunnen vormen van de wijze, waarop de beeldhouwers der tempelreliëfs zich hun dagelijksche omgeving hebben voorgesteld. Reeds was ik in de gelegenheid om met een enkel woord melding te maken van de typische constructiewijze, die aan dit gebouw gevolgd wordt, en die afwijkt van de constructies, die wij van de andere Aziatische landen leerden kennen. Zooals wij toen zagen, is daarbij een volmaakte harmonie bereikt tusschen de structuur en den in- en uitwendigen vorm, een voor Azië zeker opmerkelijk verschijnsel. De roosterwerken, waaruit de dakvlakken zijn samengesteld, bestaan niet uit losse, elk voor zich aangebrachte onderdeelen, maar zij zijn tot vormvaste eenheden samengevoegd, doordat hun constructiestaven of daksparran — anders dan b.v. in de Westersche bouwkunst gebruikelijk is, tusschen den nok en de stevige dakranden worden ingewerkt. De roosterwerken zijn trapeziumvormig of driehoekig, zoodat zij, indien zij gezamenlijk op het op palen rustend vierkant balkenraam worden gemonteerd, dit vierkant overkoepelen, terwijl zij met een soms aanzienlijk dakoverstek daarbuiten uitsteken.

Bij de reeds vroeger besproken typische uitbreiding der binnenruimte naar alle zijden worden de eveneens tot eenheden verwerkte dakroosters der lagere daken op een langs alle vier de zijden omlopende buitenste palenrij opgelegd, terwijl hun bovenrand niet op het balkgestel van den middenbouw wordt opgelegd, maar opgehangen — direct of met sparing van een licht- en luchtsleuf — aan den ver overstekenden ondersten dakrand van het zoeven besproken steilere dak van den bouw kern. Door deze werkwijze worden bepaalde trekkrachten in de constructiestaven der dakroosterwerken opgewekt, die aan de soepelheid en kracht der constructie ten goede komen. Deze trekkrachten worden daarenboven nog op bijzondere wijze vergroot. Bij de eigenaardige, ook nu nog gebruikelijke constructie worden in de roosterwerken naast de op de opname van trekkrachten berekende hoofdconstructiestaven, „penioeng” genaamd, andere onderdeelen ingewerkt, waarin door lichte buiging drukkrachten worden opge-

wekt, die derhalve de stijve dakranden uiteendrukken, en dus de hoofdconstructiestaven strak opspannen.

Omtrent de voordeelen dezer constructie, bezien uit een modern-theoretisch oogpunt is een polemiek nog niet afgesloten. Een ding is echter zeker: onverschillig of met deze werkwijze alleen een meerdere vormvastheid en soepelheid der dakroosterwerken wordt beoogd, die het geheele samenstel op zeer effectieve wijze bestendig maakt tegen aardshokken, dan wel of daarmede ook een aanzienlijke verhooging der draagkracht kan worden verkregen, essentieel is aan deze constructie, dat de dakvlakken — behoudens de doorbuiging ten gevolge der zwaartekracht — volkomen strak gespannen, dus vlak zijn. In geen geval kunnen zij in ojief-vorm worden geconstrueerd.

Zijn meest sierlijken vorm kreeg deze Javaansche bouwde in den „Bangsal”. Nu vindt men op de reliëfs van den Baraboedoer meerdere troonzalen afgebeeld, die — bij nadere bestudeering — geen andere gebouwen kunnen hebben voorgesteld, dan juist deze bangsals. Afb. 19 geeft het reliëf: Baraboedoer II, 11. Daarin worden onderin de pijlers van den bouw kern weggelaten om der wille der voorstelling. In den dakspleet tusschen het eerste en het tweede dak echter is deze steunconstructie nadrukkelijk weergegeven. Maar daarvoor en daarbuiten zijn de typische hangstijltjes afgebeeld, de „Lambang Gantoeng”, waarmede de bovenrand van het benedendak aan den onderrand van het bovendak is opgehangen. Op afb. 20, betrekking hebbende op de achterpendopo van den Kadi-paten te Djokja, is de constructie duidelijk te zien. De hangstijltjes zijn hier vierkant, maar elders in de Vorstenlanden treft men ze aan in vormen, die volkomen aan die van het Baraboedoer gelijk zijn. Merkwaardigerwijze zijn op dit reliëf de dakvlakken ojiefvormig weergegeven, hoewel, het hoofddak in minder mate dan het z.g. emperan dak. Dit is in deze samenstelling een constructieve onmogelijkheid. Toch is hier een Javaansche troonzaal weergegeven, niets, dat op een vorstenverblijf lijkt uit India-proper. En typische onderdeelen der

Javaansche constructie, zooals juist die lam-bang gantoeng, zijn daarbij niet vergeten.

Wij hebben nu met de weergave van een vorstenverblijf kennis gemaakt, laat ons thans eens kennis maken met een tafereel, waaruit van gewone, dagelijksche omstandigheden blijkt.

Het is uit tempelreliëfs en oud-Hollandsche berichten met zekerheid bekend, dat de Javanen in een vroegere periode in woningen woonden, die — ook wat de slaapverblijven betreft — geheel open waren, althans alleen van kleppen of gordijnen waren voorzien. De persoonlijke veiligheid, die op Java — naar Chineesche berichten ons leeren — voorbeeldig moet zijn geweest, zal deze open bouwwijze en ook de open hallen, oneigenlijk „pendopo” genoemd, in de hand gewerkt hebben. Wel waren, naar de Baraboedoer- en Prambanan-reliëfs ons leeren, de erven of hoven door palisadeeringen of muren omgeven. En men kan wel zeggen, dat het leven der Javanen van toen evenals thans, op de erven of binnenhoven binnen die omheiningen zich grootendeels in de open lucht afspeelde. In hun open halletjes of abritjes vonden zij daarbij voldoende beschutting tegen weersinvloeden. Hun „steden” ontstonden door saamwoning van verwanten en magen in dezelfde grootere gaarde. Van hun woningen en nederzettingen, ook van hun Vorstenverblijven, waren deze gaarden of hoven het voornaamste element. Moet het nu niet treffen, dat men juist deze toestanden op de Baraboedoerreliëfs vindt afgebeeld? Afb. 21 (Barabudur, Ib, 112), een der Maitrakanyaka-reliëfs, geeft het beeld eener „stad”. De poort, waarin de poortwachter zit, is een gewone, Javaansche „regol”. De „stad”, die hier is afgebeeld, is een „gaarde” en lijkt in niets op een Hindoe-stad, evenmin als de palisadeeringen lijken op de typische „rails” der Hindoe’s.

Zoo typisch is deze wijze van wonen nog langen tijd nadien geweest, dat van de gaarden der gewone woningen de poort of regol het meest beschuttende gebouw is geweest, dat in later tijd meer regelmatig als vast interieur werd aangenomen, waarin de reeds bekende, verhoogde zitgelegenheid werd aangebracht en waarop later de petanen werd ingericht. De indeeling der woning, die daar-

door ontstond, waarbij een in de hal geplaatste, versierde „gebiog” wand aan weerszijden aan de erfscheiding aansloot, die voor- en achtererf van elkander scheidde, zoodat de halwoning als het ware ruiters te paard op die afscheiding kwam te staan, is nu nog typeerend voor de meeste Javaansche woningen. En de herinnering, dat oudtijds deze woningen geheel open waren, is nog niet overal vervaagd.

Op onze afbeelding wordt dus een stuk echt volksleven weergegeven, maar met gebombeerde, of ojiefvormige dakvlakken op den regol!

De hier weergegeven voorstelling is echt, even echt-Javaansch als de ontvangst van den bezoeker van afb. 15 in de open lucht. Echt de yle palenstelling, echt het doorloopen van de palisadeering dwars door den open hal. Echt zelfs het ontbreken van de middensteunpunten, die immers onnoodig werden, omdat het middendak in overkraging op een verhoogd gedeelte der palisadeering kan zijn gebouwd, zooals bij schier alle nog bestaande regels het geval is. Die bombeering echter is een vreemde eend in de bijt.

Op afb. 22 (Barabudur, II, 59) wordt het nog meer in het oog vallend, dat een gewrongen beeld gegeven is. Het emperandak van den Javaanschen Bangsal, die hier is afgebeeld, is voorzien van een soort insteek-gevels ten einde de personen, die anders — en dit is typisch-Javaansch wederom — onder het laag neerhangend dak van den emper niet te kijk zouden zijn, in de voorstelling te kunnen opnemen. Maar is dit niet de voorstelling van een Hindoe-Chhaya-vorm: het neerbui-gend ojief met zijn antefixen? Juist, maar de structuur van die kroonlijst is het niet, en de Hindoe-emper, het Hindoe-dakoverstek hangt niet laag over, is massief, ontleend aan het overstek van het aangeaard dakterras.

Wat blijkt uit deze omstandigheden?

1e, dat de beeldhouwers van deze reliëfs de Indische structuur zelfs niet in vage herinnering kenden,

2e, dat de beeldhouwers, de Hindoe-verhalen verluchtende, de personen verbeeldden in een volkomen Javaansche omgeving: Mai-

trakanyaka, in een Javaansche desa; Vorsten, in een Javaansche troonzaal.

3, dat dit door de wereldlijke en geestelijke bouwheeren werd geaccepteerd, maar dat zij daarbij aangaven, dat in het Heilige Land: Indië, de daken en de emperans ojiefvormig van gestalte waren.

Zelfs de in afb. weergegeven insteekgevels hebben niet den Hindoe-vorm, maar dien van den Javaanschen ornamentboog.

Zóó ontstond een Javaansche voorstellingswijze van de toestanden in het Heilige Land, waar van een werkelijke doorvoering van de bombeeringen, evenmin als van werkelijke toepassingen van een transitoren stijl nimmer sprake is geweest ¹⁾. Hier is invloed uitgeoefend door niet-technisch opgeleide Hindoe-bewindhebbers en geestelijken op door Javanen gemaakte composities. En de combinatie van den vorm der aangeaarde dakterrassen met de Lambang-Gantoeng-constructie is een zoodanige anomalie, dat ze, bij deze stijleering, evenmin hindert als dergelijke anomalieën in de primitieve schilderkunst in Europa ons ergeren.

Deze voorbeelden staan niet alleen, tallooze andere zijn ten minste even duidelijk en leveren een levendig beeld van het overleg, dat bij het tot stand komen der beeldwerken tusschen bouwheer en verluchter moet hebben plaats gehad. Wie met de voorkennis van de hier geschetste omstandigheden enkele duidelijke voorbeelden ontcijfert, wordt tamelijk gewijs bij de beschouwing van de dikwerf meer dan fantastisch schijnende tempel- en andere gebouwvoorstellingen, die hij op den Baraboe-doer aantreft. Op de Prambanan-reliëfs is de toestand een geheel andere: daar vindt men vrijer, realistischer teekening, en slechts hier en daar is er nog een reminiscentie van de onwezenlijke voorstellingswijze van gebouwen uit het Heilige Land. Maar hier moet de overheid, op locale middelen aangewezen ten behoeve van de verdrijving der Palembangers, reeds in een geheel andere verhouding staan tot het volk, en zijn directe hoofden.

Op afbeelding 16 treft ons de merkwaardige voorstelling van de Lambang gantoeng aan een Maleischen bangsal. Hangen deze

¹⁾ Merkwaardig is, dat die teekenwijze in mij onlangs getoonde afbeeldingen uit een Balineesch handschrift nog voorkomt.

gedraaide zuiltjes hier aan den uitgebouwdenden ronden balk, waarop de carryatiden geplaatst zijn, of vormen zij daarvan de ondersteuning? Afb. 117 geeft ons het antwoord: ook aan de Tjamsche tempels komt dit détail voor, dat door Parmentier in zijn reconstructieschets getrouwelijk is overgenomen. Bij het Grooter-Soenda-dak, waar een dakoverstek van het hoofddak aan de gevelzijde ontbreekt, dan wel bij daken, waarbij de dakspleet te groot wordt, moet een afzonderlijk lid uitgebouwd worden, om deze constructie te kunnen toepassen. Het blijft een eenigszins gedwongen constructie, die aan den Maleischen Bangsal niet oorspronkelijk is. Wij hebben hier een merkwaardige aanduiding te meer. Wat zou een Hindoe-gild, dat die gebombeerde dakvormen op zoo uitnemende wijze realiseerde met den ijlen Javaanschen bouw, te maken hebben gehad, vooral wat moesten zij met den Lambang Gantoeng? In het kanoniek grondproject der Baraboe-doer-beeldsnijders behoorde dit hangstijltje echter bij de troonzaal.

Het wil mij om bovengenoemde redenen niet twijfelachtig voorkomen, dat aan den bouw en bij de compositie van de klassieke bouwwerken op Java het leeuwendeel van den arbeid en van het esthetisch initiatief op rekening van Javanen moet worden gesteld.

Indien wij echter bij voorbeeld de boeddha-reliëfs nauwkeurig bezien, dan moet het ons treffen, op welk een veel hooger peil de behandeling van de heel enkel voornaamste personen staat: de boeddha-figuur-zelf, de zieke en de doode, die hij op zijn weg ziet, en nog tamelijk veel andere, alleen staande figuren meer. Al het accidenteele is hier overwonnen, en deze figuren staan geheel verstild, te midden eener omgeving van volgelingen, die als verlegen zitten met het wijsch gebaar van het wereldlijke, en de afleiding des geestes door hun toevallige gewaarwordingen, die zij vergeefs beproeven te onderdrukken. Deze hogere figuren moeten in meerendeel wel het werk zijn geweest van heel bijzondere, uitgelezen krachten. Zijn dit wellicht Hindoe's geweest? (zie afb. 23).

H. Oost-Java en later. In het bovenstaande meen ik te hebben aangetoond, dat, en in hoever de klassieke architectuur op

Java: Javaansch kan worden genoemd. Hoe is het mogelijk, dat diezelfde Javanen den Oost-Javaanschen bouwstijl creëerden? Is het mogelijk, dat uit de eene stijl de andere, zoo geheel verschillende zich ontwikkelde? Zoo niet, waar komt die tweede dan vandaan?

Willen wij deze kwestie behoorlijk doorvorschcn, dan dienen wij ons een beeld te vormen van den volledigen toestand op bouwgebied, zooals die in den klassieken tijd geweest is.

Men heeft wel eens als kenmerk voor de verwording der Oost-Javaansche architectuur, zooals die eerst in den laatsten tijd van het Hindoeïstische Java zou hebben plaats gehad, aangenomen de z.g. „verwilderings” der vormen. De „antefixen” der verschillende uitstekende lijstwerken, die vooral aan de einden, waar die lijsten — in de sylhouet tegen de felle lucht afstekend — te ijl zouden aandoen, een verzwaring, verdikking bedoelen om dit valsche effect te niet te doen, die antefixen zouden oorspronkelijk alleen naar boven in sierlijk motief zijn uitgewerkt, zoodat de teekenende lijn der onderzijde strak bleef. Wij zien nu in dien laattijd — en op Bali wordt dat steeds erger — antefix-motieven toegepast, die eer nog verder naar beneden dan naar boven zijn uitgewerkt.

In de klassieke architectuur komt deze antefix geen enkele maal voor. Maar wat leeren ons de Baraboedoer-reliëfs, die wel tot de oudste van Java behooren? Zij geven ons in legio tempelafbeeldingen te zien, waaraan die z.g. „verwilderings” bijna in zijn ergsten, minst gestyleerden vorm te zien is.

Om dit verschijnsel ten volle te kunnen begrijpen, dienen wij ons er rekenschap van te geven, dat de monumenten, welke uit dien klassieken tijd tot ons gekomen zijn, wel verreweg de meest belangrijke, maar toch slechts een betrekkelijk klein gedeelte kunnen hebben uitgemaakt van het eigenlijke tempelbestand. Wij hebben in de eerste plaats de doesoentempels in langgar-vorm, die ook thans nog niet uit het leven van den gewonen desa-man verdwenen zijn: in de onderste volkslagen verandert men de gewoonten en gebruiken niet zoo spoedig. Maar behalve dat moet het meerendeel der tempels uit hout, kleisteen, halfgare steen, rijststeen en dergelijke min permanente materialen bestaan hebben, waar-

van geen spoor tot ons gekomen is. „Geen spoor?” Hoeveel keer wordt een oudheid of een heilige plek aangewezen, waaromtrent men in twijfel staat, of het een monumentje beteekend heeft, om, met een: „’t is niets, heelemaal de moeite niet waard” zich af te wenden.

Zooals men in het verkeer tusschen de verschillende standen in deze contrijen verschillende voertalen pleegt te bezigen; zooals in gedichten een andere taal gebezigd wordt naar gelang de stof en het midden, waarvoor men schrijft; zoo, als het onderling verkeer in de lagere standen directer, meer onbewimpeld, grover is, maar ook openhartiger en levendiger dan in de hogere, waar in het openbaar vormelijkheid en sierlijkheid van gebaar, plichtpleging en officieel vertoon het bestaan zijn, waarin geen fout men maken mag en slechts weinig gelegenheid zich voordoet om in intiemer kring zich in een eenvoudiger en vrijer leven te verpoezen; zoo had men ook verschillende wijzen van religieus leven en van beoefening der riten, naar gelang der hogere of lagere standen. Wordt door de Brahmanen in de Veda’s de waarheid overwogen in zijn naakten, van alle accidenteels gezuiverden vorm, aan de lagere klassen werd de waarheid der wereldbeschouwing in steeds verder verhulde symbolen en in de levendige verhalen, die op de lotgevallen der onder de menschheid neergedaalde Goden medegedeeld. Daarin heeft elke figuur, elke constellatie, elke houding en kleur zijn beteekenis, evenals de verhalen zelf verschillen in ritueele en occulte beteekenis. Dit was vooral de vorm, waarin en aan de hand waarvan de Hindoeïstische wereldvisie (wellicht moeten wij op Java van een gewijzigden vorm dier visie spreken) door de hogere kasten aan de lagere werd medegedeeld. En in de Maleische landen koos men daarvoor — wie weet sinds welken tijd — als middel den wajang.

Het is een opmerking geweest van Pangeran Hadiwidjojo, dat de z.g. wajang beber in meerdere opzichten merkwaardige overeenkomst vertoont met de reliëfs van den Baraboedoer. Wij kunnen ons het ontstaan van uit heilighdom het best verklaren uit een terrasheilighdom, staande in een door lage muren omperkt terrein met vier poorten naar de

vier windstreken, van waaruit vier trappen opgaan naar het heilig voorwerp op het vlakke plateau in het midden: een situatie, die vereenvoudigd, maar in beginsel geheel gelijk is, in een woord, aan die der terrasheiligdommen in Kambodja, zooals Prah Damrei (Inv. Desc. Cambodge fig. 135) en Prasat Beng Keo (id. fig. 151), indien men de verluchte, hoge balustraden van den Baraboedoer wegdenkt.

Stelt men zich nu op zulk een heiligdom voor: de gewijden op het plateau officieerende of in geestelijke overpeinzingen verdiept, terwijl op de terrassen uitleg wordt gegeven aan de hand van voorstellingen van het karakter der wajang beber, aan oningewijden, die nog niet rijp worden geacht om de waarheid in onverhulden vorm te kennen, dan wel aan verder gevorderden, aan wie de waarheid door uitleggingen aan de hand dier verhalen wordt medegedeeld, en stelt men zich dezen toestand voor in permanentbouw en symbolisch en verhalend beeldwerk gefixeerd, op een plek, den top van een schitterend gesitueerden heuvel, die van ouds her reeds een heilige plek kan zijn geweest, en men heeft in hoofdtrekken den Baraboedoer.

Naar buiten spreekt uitsluitend symboliek; in de ommegangen volgt voor de volgelingen de mededeeling der waarheid, eerst verhuld in den accidenteele vorm der verhalen, dan steeds meer abstract, om op de bovenste terrassen als op hooger plan te verschijnen, vrij van de afleiding der vormenweelde, in naakten vorm verbeeld in de volledig ingesloten Boedhabeelden der Dagobs, die het zinnebeeld zijn van den overgang tot het Nirwana.

Zien wij een dergelijken opzet, in omgekeerde volgorde niet aan de Prambanantempels, waar naar buiten niets anders blijkt, dan van het verhevene en het geduchte van den Godenburcht, waar de manifestatie der opperste Godheden uit het niet verbeeld is in het duistere der tempelkamers, maar waar aan de binnenzijde der omwalling van het terras de hogere leken aan de hand der verhalende reliëfs in de ideologie kunnen worden ingewijd?

In deze klassieke architectuur maken wij kennis met de heilige taal; het „Sanskrit” van de puristisch verzuiverde ideologie in de tempels; en met het „Kawi”, de dichtertaal,

in de verhalende reliëfs. Laten wij ons thans het beeld voor oogen roepen, dat in de architectuur de volkstaal, het oud-Javaansch is geweest, en wij zien de wajang-beber tafereelen ontrold tegen de buitenzijde van het terras van den volkstempel, terwijl de tempel-zelf, in vrijer vormen gehouden dan de klassieke tempels, met enkele symbolische figuren in die wajang tafereelen kan worden geacht te zijn gesteld in wat in de andere architectuur de gemeenzame taal was n.l.: het Kawi, dat hier de plaats der heilige taal inneemt.

Deze tweevormigheid in de vormenspraak der architectuur bestond blijkbaar ook in Tjampa en in andere Maleische landen. Bestond zij ook niet onder de Hindoe's zelf?

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn; de kluis van den dorpsheilige, de pajong van den asceet bestaan er nog even goed als in den ouden tijd. En de verwilderde vormen van thans zijn er wellicht van ouds her toegepast. Alleen, zij zijn verschillend van de Maleische vormen.

Na het bovenstaande kan de vorm der Oost-Javaansche tempels geheel worden verklaard. Stammen zoowel deze tempels als de hooge uitingen van de klassieke periode beide uit den oerbouw, de Oost-Javaansche staat daarbij veel dichter. Want in den opbouw van den Tjandi Kidal (afb. 24) met de vier trapopgangen langs den tempelvoet, die van af het tempel terras naar de tempeldeur en naar de „faux-portes” leiden; met zijn vlakke, gesloten tempelschacht en zijn in gesloten vorm schuin overhellende kroonlijst, hebben wij al het karakteristieke van den oervorm van afb. 8 terug. Ook daar de vier trappen in den terp, de vlakke schacht, de overhellende kroonlijst. Alleen de peervormige bekroning en het gelede dak zijn vervangen door den „Meroe”, den spits, die den heiligen berg verbeeldt. En ook van de vormgeving van dien Meroe vinden wij de oervormen in Tjampa terug. Is het niet meer dan waarschijnlijk, dat zij in bepaalde streken ook op Java werden toegepast?

In opbouw en in schikking van andere, iets latere Oost-Java-tempels vinden wij dan bovendien die beber-tafereelen ontrold op de platte banden der terrassen.

Er moet iets zijn gebeurd op Java; die ommezwaai, waarbij de „tweede” kunst tot de belangrijkeren, d.w.z. de officieele werd, kan niet anders dan door een politieke revolutie of evolutie-mutatie verklaard worden. Kan het zijn, dat dynastie en volk bij de verdrijving der Palembangers meer dan ooit op elkander aangewezen, naar elkaar toe groeiden? Wij weten, dat de Midden-Java dynastie kort na 900 verdwijnt en de laatste rijksbestuurder, — wie weet na welk verraad, — als vorst zich vestigt, maar zich bergt naar Kahoeripan in Oost-Java, waarheen hij den Rijkszetel verplaatst.

Wijst dit niet op revolutie? Het zou verklaren, hoe aan een zoo ontzagwekkende bouw-beweging als de klassieke Javaansche architectuur, die niet anders mogelijk kan zijn geweest dan ten koste van zeer zware, op de bevolking gelegde lasten, plotseling een eind kwam. In Oost-Java vinden wij den klassieken bouwstijl slechts in enkele, uit de oudste periode tot ons gekomen kleinere gebouwen. Dan is Goenoeng Gangsir als het ware een kleinere, en vereenvoudigde copie van Prambanan, dat den overgang vormt tusschen de beide stijlen. Uit de daaropvolgende periode kwamen slechts weinig en daarenboven esthetisch minder belangrijke monumenten tot ons.

Voordat deze periode geëindigd is, gaan literatuur en wetenschappen bloeien. De figuur van Djajabaja van Kediri, die nog langen tijd in de herinnering der Javanen is blijven voortleven, is daarvan als het ware het symbool. En dan — in eens — komt de inzet van den tweeden bloeitijd na den staatsgreep van Ken-Angrok, met steun van de Brahmanenkaste. Wij zien hier dus de normale gang van zaken: een opbloei van geestelijk leven, van literatuur en andere kunsten, die aan een ont-plooiing der bouwkunst voorafgaat. Ook dit stempelt de Oost-Java-periode tot een echte uiting van het Javaansche volk.

De band met Voor-Indië is losser geworden. Op Java heeft het wereldlijk gezag steeds meer van den geestelijken luister van den Godsdienst aan zich weten te trekken, daarbij de kaste der Brahmanen steeds verder als werktuig tot stabilisatie van zijn macht weten te gebruiken. Uit dergelijke omstan-

digheden ontstaat steeds verstarring, Byzantinisme, op Java wellicht eerder dan ergens anders. In de officieele architectuur wordt dit uitgedrukt door steeds verder gaand symboliseering, styleering en verstrakking.

Daarnaast had een verandering plaats in de geestelijke sfeer: de Godsdienst verloor aan innerlijke waarde door hare populariseering. Er had eene verschuiving plaats: de „tweede kunst” werd de officieele voor de groote stichtingen, nu de vorsten meer en meer op het volk waren aangewezen.

Zullen in dien eersten tijd betrekkelijk weinigen tot de geestelijke oefeningen aan de eigenlijke tempels toegelaten zijn, in de naar verhouding veel grooter tempelhoven der nieuwe kunst werd de massa tot den uitleg der verhalende reliëfs toegelaten, die aan de buitenzijde der tempels werden aangebracht.

Dit bracht een volslagen nieuw bouwprobleem: de uitbeelding der verhalen eischte lange, ononderbroken reliëfreesen, die vóór al het andere den aandacht moesten trekken, van grooten afstand leesbaar moesten zijn, en die toch de lijnen, en de compositie der gebouwen niet mochten overwoekeren.

Zooals de Grieken, de klassieke verbeelders der ideale menschheid, in de volle schoonheid van het rijke leven, en in de grootheid van haar kracht en hartstochten, in een anderen tijd den Byzantijnschen stijl voortbrachten, waarin zij de beeldhouwers bij uitnemendheid den drang tot plastisch scheppen door vergaande styleering en verstillung der vormen te breidelen wisten ten bate van de ruimtewerking der groote overkoepeling, zoo hebben de Javanen in de nieuwe, meer gebonden architectuur den drang tot vrije uitbeelding van het detail aan banden gelegd om een gebouwtype te kiezen en te vervolmaken, waarin alle eischen van het nieuwe bouwprobleem als automatisch tot oplossing kwamen. Het kanoniek grondproject van dit gebouw was ongetwijfeld sedert lang op Java of onder verwante volkeren bekend.

Als gebouw in zijn geheel een groot symbool vormend, is de Oost-Javaansche tjandi gehouden in een volmaakt gaven, sierlijken, en bevalligen, duidelijk uitgesproken vorm. Minder scheiden de lijstwerken de bouwmas-sa's van hoogere orde van elkaar, dan dat

zij, door een meer gesloten vorm zelf in de bouwmassa opgenomen, de modelleering van den grooten vorm van het gebouw aangeven en accentueeren. En aan de sokkels en in de spits zijn het de groote vlakken-zelf, die door de verhalende reliëfs en de symbolische voorstellingen gevormd worden, die de grotere bouwmassa's in de ruimte afbakenen. Het verhalend reliëf op deze wijze veel meer de aandacht trekkend, heeft dus een gedeelte der werking van de lijstwerken overgenomen, die op hun beurt de zooeven beschreven andere functie verkregen. Die verhalende reliëfs zijn dan ook volkomen vervlakt, ten einde voor ruimteomgrenzende functie geschikt te zijn. Zij zijn in modelé „verlijnd”, om als ware het door teekening met tinteling van zonlicht op scherp naar het licht gekeerde vlakken tegenover scherp daarvan afgekeerde partijen en tegenover het verdiepte fond de voorstelling van grooten afstand af leesbaar te maken. Juist waar deze bewerkte vlakken in hun architecturale functie volkomen, en tot aan de uiterste hoeken toe, op het eerste gezicht een egaal, verlevendigd en belangstelling-wekkend oppervlak moesten vertoonen, was dit probleem niet zoo eenvoudig op te lossen. Het klassiek modelé der reliëfs zou er ten eenen male ongeschikt voor zijn geweest. En uit die bouwwerken, waarvan de afmetingen door de tegenoverstelling van kleinere, overeenkomstig gevormde onderdeelen als het ware zijn gereleveerd, komen de machtige Kalakoppen als bouwplastiek van de meest essentieele soort naar voren.

Ook hier wisten derhalve de Javanen, thans meer aan zichzelf overgelaten, een architectuur te scheppen, in den waren zin des woords. Daarin blijft de waarde van elk uitdrukkingsmiddel zuiver afgepast, in een harmonische samenwerking tot uitdrukking van den sierlijken, grooten vorm. Ook in deze tweede periode hebben zij in dit opzicht de Hindoes overtroffen.

Aan Dr. Bosch komt de eer toe hierop voor het eerst in het openbaar den aandacht te hebben gevestigd.

Ook aan gebouwen, waarin een nieuwe drang tot scheppen in sculptuur hoogtij viert, weten zij door tegenmiddelen en accenten van wonderlijk effectieve werking het evenwicht

te herstellen en den grooten vorm te doen overwegen. Nimmer gaat het probleem, hoe den vorm van het groote geheel te vervolmaken, uit hun gedachte. Wie de Oost-Javaansche tempels in hun opeenvolging bestudeert, wordt steeds getroffen door de groote moeilijkheden, die zich bij de vervolmaking van het type hebben voorgedaan, maar ook door de verrassende, geniale en fijngeestige wijze, waarop deze moeilijkheden van esthetischen aard bij elke volgende uitvoering werden overwonnen.

Ook waar zij — toen de staat meer en meer verstarde in Byzantinisme — in een oud manierisme vervielen en de lijstwerken gingen oplossen in zeer dunpeezige banden, waarin ver uitgewerkte antefixen bepaalde accentseries vormen, toen daardoor de bouwmassa zijn vasten vorm uitsluitend nog te danken had aan de groote omwikkeling met de reliëfs, steeds bleven zij meesters in het doen uitkomen van de groote lijn.

Het typisch reliëfwerk van de Oost-Javaansche school is niet anders dan de voortzetting en afsluiting van een typisch verschijnsel in de architecturen dezer landen, dat met de Tjampa-Midden-Java'sche verzonken reliefbanden is ingezet.

Naast deze religieuze architectuur ontstond op Java een monumentale civielbouw, met geheel eigen schoonheidswetten, geheel eigen karakter, een bouwwijze, zooals nergens elders wordt aangetroffen.

Wij hebben gezien, dat op Java — in tegenstelling met andere landen — de transitionaire stijl en de gebombeerde dakvormen nimmer ingang hebben gevonden voor den civielen bouw. Java is blijkbaar het eenige Maleische land, dat in deze kwestie overeenkomstig zijn karakter een beslist „neen” gesproken heeft.

Als direct product van zijn leefwijze, grootendeels in de open lucht, die door het klimaat gedoogd, door de openbare veiligheid mogelijk gemaakt werd, bracht dit volk een typische, eigen „omwallingsarchitectuur” voort. Door steeds massaler opvatting der ommuringen van woonerven en hoven wist men — met vormontleening aan de eigen religieuze architectuur — in zijn woonverblijven groote monumentaliteit te brengen, zonder gevaar voor

aardbevingen en zonder prijs-gave van de in dit klimaat zoo belangrijke voordeelen der open hallen door monumentale omwallingen van verschillende, maar afgepaste hoogte zijn eigen ruimtekunst, die de directe, omperkte omgeving bij de esthetische werking van het interieur betreft.

Staat de tweede periode der Javaansche architectuur wellicht ten achter bij de klassieke in haar religieuze monumenten, de wereldlijke bouwwerken zijn er door deze nieuwe bouwwijze onvergelykelyk belangwekkender. Na den Hindoeïstischen tijd wordt in de architecturale compositie der woningen van steeds grooter volkslagen de hoofdaandacht gewijd aan de esthetische vorming van het interieur, dat ten slotte geheel op het innerlijk leven der bevolking in den dienst van Dewi Sri wordt ingericht. Een aan haar gewijd, fraai versierd en sierlijk ingericht vertrekje of nisje wordt hoofdmoment in de ruimtewerking van de interieurs der binnenhuizen, die door een stelsel van in de voorhoven wijsch uitstaande open hallen wordt ingeleid.

Profane bouw en religieuze werkten op Java op elkander in, in verband met een meer mondig worden van het volk. Zien wij op Bali het Javaansche tempelschema overgenomen en steeds verder uitgewerkt, waarbij steeds grooter tempelhoven worden ingericht voor den cultus der menigte, op Java wordt de moskee de binnenruimte voor het gemeenschappelijk gebed der groote massa. Niettegenstaande de vormen verslappen, wordt het hoogtepunt der typische, nieuwe Javaansche architectuur niet in den Hindoetijd bereikt, maar ver in den Mohammedaanschen tijd. De opgave van deze derde periode: het leggen van een gedegen esthetisch verband tusschen de ruimtewerking der binnenhoven en die van het interieur der open hallen, wordt eerst in den tijd van den bouw van Solo en Djokja op een wijze opgelost, die ten volle berekend is op het verkeer der groote massa. Dit is bereikt in den bouw der groote moskeeën en in de woningen der Vorstenlandsche Ksatriya's. Honderden, ja, duizenden toeschouwers nemen in de binnenhoven en in de open pendopo's deel aan de plechtigheden en vertooningen.

Daarnaast is van belang, dat ook de ontwikkeling van de eigen Javaansche stadsopzet eveneens niet voor den tijd van den aanleg van de beide Vorstenlandsche hoofdsteden tot een volkomen afgerond stelsel komt, dat, niettegenstaande verslapte en decadente vormen, grootsch kan worden genoemd, en — in zijn oorspronkelijke afwerking — een voor dit tropenland en deze bevolking voortreffelijke en stijlvolle oplossing.

Ten slotte zij hier nog opgemerkt, dat ook op constructief gebied in Mohammedaanschen tijd in den bouw der groote moskeeën aanmerkelijk belangrijker werk geleverd werd, dan aan de hand van aangetroffen fundeeringen en tempelreliëfs voor den Hindoeïstischen tijd kon worden vastgesteld.

De op Java ontstane stroomingen in de bouwkunst worden dus allermint met het einde der Hindoe-Javaansche periode afgesloten.

De eigenlijke steenbouw, waarvan de tempel het centrum der bedrijvigheid vormde, dat den ambachtsman op peil hield voor zijn werk aan den profanen bouw, ging reeds aan het einde van den Hindoe-tijd achteruit, toen bij de opkomst van het Mohammedanisme het groote aantal tempels meer en meer verlaten werd. Die bouwwijze geraakte geheel op het tweede plan, nadat de Islam den tjandibouw geheel schrapt. Toch werd op meerdere plaatsen als Kota-Gedeh, Imogiri, Cheribon, enz. ook in later tijd nog werk geleverd, dat in den fraaïen aanleg zeer goed past: het steenbouwwak is echter niet meer het centrale bouwwak bij uitnemendheid.

Die teruggang van den steenbouw is niet meer dan een klein uitvloeisel van de ontredering, die de Mohammedaansche revolutie tegen Byzantijnsche verstarring bracht. Het Mohammedanisme bracht geen einde aan den woeligen tijd, die voor zijn opkomst het Javaansche rijk reeds door burgeroorlogen had afgemat.

De ontredering, die op elke revolutie volgt, wordt in een moderne samenleving eerder hersteld, dan in de op minder ver doorgevoerde individueele, practische ontwikkeling berustende maatschappijen. Voordat het reconstructiewerk der Sultans den Javaansche staat weer tot een organiek geheel had samen-

gevoegd ging en de geheele buitenlandsche handel en alle scheepvaart van Java met een slag in Hollandsche handen over, en waren de hoofden voor het ophouden hunner eens zoo luisterrijke positie steeds verder op een uitmergeling der bevolking aangewezen. Wat onder zulke omstandigheden van de omwalingsarchitectuur terecht kon komen, kan ieder zich voorstellen. Men gaf haar in den gewonen woningbouw ten slotte op om, — in verband met de onrustige toestanden — in een veel vergroot woningtype zichzelf ten slotte geheel op te sluiten. Toch is de open bouwwijze, hoewel ze niet meer in den ouden vorm bestaat, in vele streken nog niet geheel verdrongen.

De funeste invloed van hoogergenoemd draineersysteem wordt op typische wijze geïllustreerd door de in: v.d. Chijs „Bantam” gepubliceerde opeenvolgende berichten omtrent deze stad, waaruit van een volkomen te niet gaan binnen een korte spanne tijds eener eens bewonderde cultuur blijkt.

De noodlottige omstandigheden, die ertoe bijdroegen om het Javaansche bouwvak in later tijd volledig tot verval te brengen, heb ik elders in een ander verband behandeld. Daarop behoeft hier niet worden teruggekomen. Niemand behoeft zich over deze inzien te verwonderen.

Nu de groote oorzaken, die „le sort adverse” van dit volk hebben uitgemaakt, zijn opgeheven; nu het ten gevolge der Nederlandsche suprematie een goed gekregen heeft, dat het door eigen ontwikkeling niet zoo spoedig zou hebben verworven: de meerdere vrijheid van persoon en goed, en de mogelijkheid voor steeds grooter volkslagen geopend wordt tot practische individueele ontwikkeling, zal eerlang de tijd kunnen aanbreken, waarop het zelf een definitief antwoord zal kunnen geven op de kwestie van zijn vermogens door te toonen, dat het iets kan presteeren.

IV

CONCLUSIE.

Ik meen in vorenstaande beschouwingen te hebben aangetoond, dat — al mogen wellicht de hoogste uitingen der Hindoe-Javaansche

kunst te wijten zijn aan een gelukkig samen treffen van twee op hoogen trap van beschaving staande cultuurvolken — de Javanen en met hen enkele andere volkeren in onzen Archipel toch een uiterst belangrijk aandeel gehad hebben in den bouw der Middeleeuwsche monumenten op Java, dat daarbij een gedeelte dier monumenten geheel hun werk is geweest en, wat meer is, dat een gedeelte der hoogstaande kwaliteiten, die ons in deze monumenten het naast staan, geheel aan hun fijnen geest en aan hun aanleg moet worden toegeschreven.

Dit volk is ook nu niet dood: het maakt op dit oogenblik een merkwaardigen ontwikkelingsstijd door, die hen eenerzijds het leven minder vlot, minder makkelijk maakt, maar die beloften inhoudt.

De beteekenis der Middeleeuwsche monumenten op Java is, dat zij het geweten gaan vormen van de Javanen als volk, doordat zij in herinnering brengen dat, wat dit volk eens heeft kunnen tot stand brengen. Ook vormen zij het geweten van de Hollandsche kolonie in Indië, omdat uit die monumenten blijkt, hoe de eerste zendelingen eener Hindoeïstische cultuur en later de Hindoes als geestelijke en wereldlijke leiders tot de ziel van dit volk wisten door te dringen, en tot welke een activiteit en ontplooiing van geestelijk vermogen zij dit volk hebben weten op te voeren.

Het nut van de restauratie der voornaamste monumenten mag niet meer in twijfel worden getrokken.

Het wil mij derhalve voorkomen, dat de vraagpunten, die omtrent de wijze van restaureren dezer monumenten bij den aanvang dezer beschouwingen werden gesteld, zouden kunnen worden beantwoord in den geest van het hieronder volgende:

A. 1) Van het feit van het voorkomen der Middeleeuwsche monumenten op Java wordt niet voldoende partij getrokken in het belang der gemeenschap.

2) Bij de restauratie der monumenten wordt niet voldoende gebruik gemaakt van intellectueele en artistiek begaafde krachten, die uit het Inlandsche volk zijn voortgekomen.

3) De restauratiewerkzaamheid heeft men tot nu toe bijna uitsluitend beperkt tot

werken uit den Hindoeïstischen tijd, terwijl te weinig gelet is op het behoud en de oordeelkundige restauratie van de weinige intact tot ons gekomen bouwwerken uit den Mohamedaanschen tijd.

4) Rondom het archeologisch onderzoek en het werk der instandhouding en restauratie van de geschiedkundige monumenten op Java dient te worden gegroepeerd een stelselmatige technisch-esthetische opleiding van de bij die werken benoodigde werkkrachten en van geschikt beoordeelde personen, die zich daarvoor opgeven. Die opleiding dient plaats te hebben aan de hand van de bij het onderzoek aan den dag tredende gegevens en van de bij de restauratiewerken geopende mogelijkheid tot practische oefening. Zij dient bovendien te worden gegeven in verband met en als sluitstuk op een stelselmatige en op uitgebreiden schaal opgezette reoriëntering der Inlandsche ambachten.

5) De kwestie, hoever men bij de restauratie der historische monumenten moet gaan, is — met in achtnaam der regels, onder B gegeven, mits voor elk onderdeel der werken de beschikking wordt verkregen over tot uitvoering daarvan geëigend personeel, zuiver een kwestie van beschikbaar komende geldmiddelen.

B. NIET MEER NAAR HUN OORSPRONKELIJKE BESTEMMING IN GEBRUIK ZIJNDE GEBOUWEN OF GEBOUWRESTANTEN.

1) Het te ver gedreven puritanisme, dat bij de restauratie der Javaansche monumenten tot nu toe heeft voorgezeten, is niet immer in het belang geweest van hun uiterlijke verschijning. Meer dan vroeger dient te worden aangewerkt op een zooveel mogelijk vervolledigen der sylhouet.

2) De herplaatsing, van oorspronkelijke gedeelten van een monument met gebruik van groote, nieuwe, aanvullende partijen in onbewerkten vorm, die in de compositie bewerkt hoorden te wezen, verleent de bouwwerken een heterogeen aanzien, waarbij de lomphheid dier onbewerkte gedeelten te meer storend uitkomt, naarmate hun brute zwaarwichtigheid de compositie der andere gedeel-

ten breekt, of de teere werking van geornamenteerde gedeelten bederft.

3) Bij restauratiewerken kan derhalve worden overgegaan tot het nieuw aanbrengen van ornament in de banden en vlakken, die geornamenteerd bedoeld waren, en van andere verluchtingen op de plaatsen, waar hun voorkomen in het oorspronkelijke werk met zekerheid kan worden vastgesteld, mits:

- a) Vorm en karakter van deze werken met zekerheid vaststaan,
- b) beschikt wordt over krachten, die de persoonlijke hoedanigheden en vaardigheden bezitten, waardoor zij tot dit werk geschikt kunnen worden geacht,
- c) door onuitwischbare kentekenen, die aan het uiterlijk aanzien der gebouwen geen afbreuk doen, voor de wetenschap en — bij nadere beschouwing zijnerzijds ook voor den belangstellenden leek tijd en maaksel van het nieuwe werk wordt vastgesteld.

4) Bij de restauratiewerken kan om dezelfde reden bovendien worden overgegaan tot het nieuw aanbrengen van sculptuur, mits van zuiver architecturalen aard, aan partijen, waarvan de behandeling met sculptuur met zekerheid vaststaat, mits:

- a) daarin niet verder wordt gegaan dan: aanvulling van kleinere lacunes tusschen herplaatsbare, groote partijen, indien de werking dier partijen daardoor kan worden verbeterd; of eene aproximatieve aangave der groote partijen, indien de silhouetwerking van het geheel daardoor kan worden verbeterd,
- b) vorm en karakter dezer partijen met zekerheid kan worden vastgesteld,
- c) id als sub 3; ad b.
- d) id als sub 3 ad c.

5) Bij restauratiewerken moet worden overgegaan tot een „breken” van het oppervlak van met figuraal reliëf bewerkt bedoeld aanvullingsmateriaal, indien daardoor de werking der figuratieve compositie van beeldwerken aan de oorspronkelijke gedeelten kan worden gereleveerd, nimmer mag daarbij worden getracht om verminkte figurale composities te „ergänzen”.

6) de eisch, dat nimmer eenig gedeelte van historisch belangrijke bouwwerken mag

worden opgetrokken, waarvan niet vorm en karakter uit de bij het onderzoek aan den dag tredende gegevens op niet twijfelachtige wijze blijkt, dient onverzaakt te worden gehandhaafd.

7) In gevallen, waarvan met zekerheid bekend is, dat de bouwers der monumenten te kort geschoten zijn, in het behoud van een volgens hun oorspronkelijke conceptie reeds uitgevoerd gebouw of gebouwgedeelte, mag met behulp van moderne middelen het gebouw in zijn oorspronkelijken opzet worden hersteld, mits daardoor een aanzienlijke winst wordt verkregen in de esthetische werking van het monument en bovendien het daardoor te ontsluiten gedeelte op zich zelf van grooter geestelijke en esthetische waarde blijkt te zijn, dan de daartoe te verwijderen partijen, en mits op onuitwischbare wijze aan het monument zelf wordt vastgelegd, op welke wijze het werd aangetroffen.

C Nog volgens hun oorspronkelijke bestemming in gebruik zijnde gebouwen.

Bij de restauratie der gebouwen van historisch belang van deze categorie kunnen de beginselen gelden, daarvoor in het eerste hoofdstuk van dit preadvies gesteld. Deze restauratiewerken dienen onder contrôle te worden gebracht van den Oudheidkundigen Dienst, met dien verstande, dat de uitvoering dier werken voor zoover mogelijk in handen moet worden gelaten van de typische ambachtsorganisatie, die daarvoor aangewezen was. Deze dient daarbij — indien noodig — te worden gereorganiseerd en opgeleid tot op het peil, dat door het werk gevorderd wordt. Bij ontstentenis eener dergelijke, vaste organisatie, dient te worden getracht een nieuwe, permanente organisatie te vormen, uit aan de hand van het werk opgeleide krachten, eene organisatie, die wat haar werk betreft, niet uitsluitend op de restauratiewerken aangewezen behoeft te blijven, men zoek van deze organisaties te maken: locale scholen voor de opleiding van technisch bekwame krachten.

Worden bovengenoemde regels in acht genomen, dan zullen de historische monumenten als geschiedkundig document hun waarde

blijven behouden, terwijl alle recht blijft wervaren aan de geestelijke waarden, die eventueel door beïnvloeding van vreemde zijde in de monumenten mocht zijn neergelegd. Slechts langs dezen weg kan volledig de veredelende en stimuleerende invloed der studie van het voor Java klassiek verleden, ook practisch aan het geestelijk, esthetisch en technisch vermogen van het Javaansche volk ten goede komen.

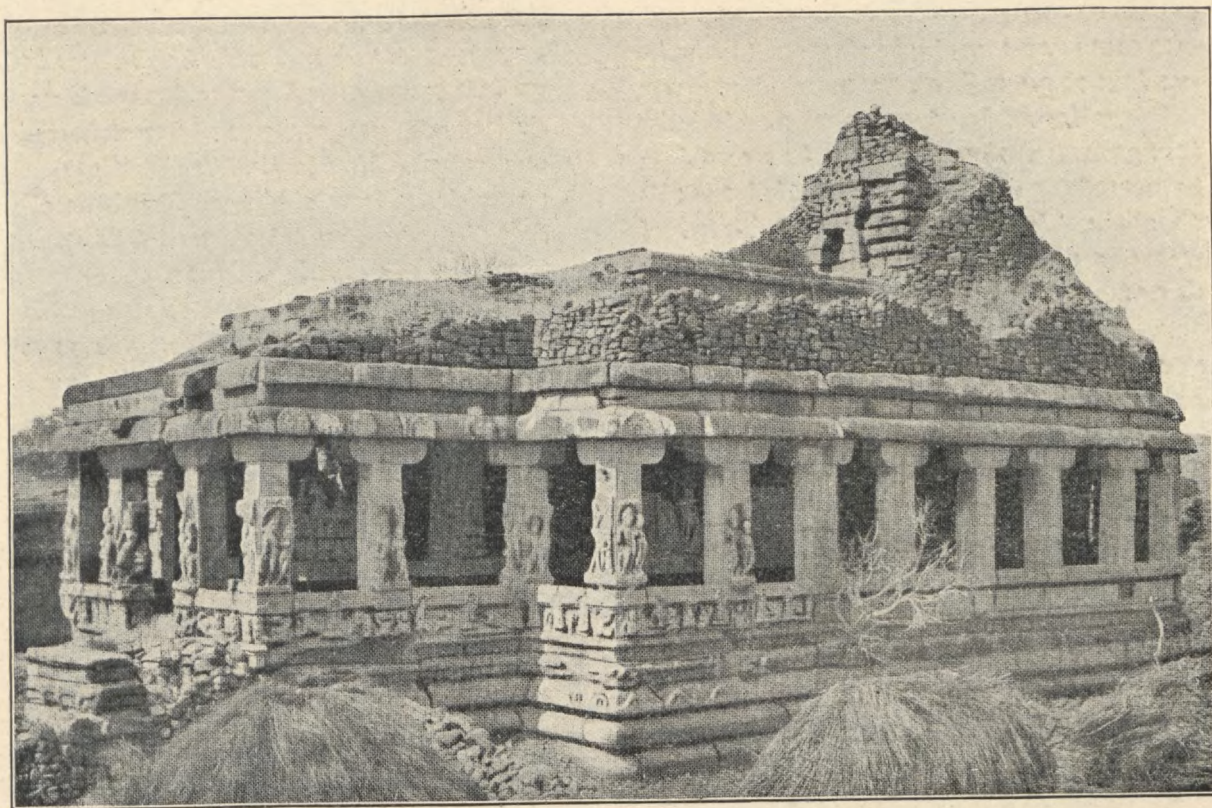
En niet alleen van het Javaansche volk.

Wij hebben in deze beschouwingen iets leeren kennen van een groot gebied, bevolkt door elkander — vooral in de twee groote kampen: Çri Widjaya en Java — voortdurend beoorlogende, toch saamhoorige volkeren; volkeren met één cultuur, al zijn vermoedelijk de uitingswijzen zeer verschillend geweest. Zijn er tijden geweest, toen een uitgestreker gebied dan onze archipel ten minste in naam, bijna geheel onder één scepter: Madjapahit stond, nimmer echter zijn de Soendalanden aan Madjapahit onderworpen geweest. Toch moeten ook deze landen, die wellicht als het laatste stuk onafhankelijk Çri Widjaya te beschouwen zijn, een sterk verwante, hoogstaande cultuur gehad hebben.

Insulinde vormt thans een eenheid, zooals het die nooit heeft gekend. Het vormt een natie in den waren zin des woords, dank zij den band van het Nederlandsch gezag. Een traditie van dat gezag is tot nu toe geweest om te trachten zooveel mogelijk de Indische volkeren in hun eigen overleveringen en opvattingen te respecteren. Men heeft daarbij wel eens misgetast, maar in dit opzicht kan de Nederlandsche koloniale geschiedenis de vergelijking met die van elk ander land doorstaan. Dit gezag zal ook nu niet in den weg staan het edele en veredelende werk der reörienteering op den basis der hoogste tradities dezer landen; het werk, dat vooral tot vereeniging van de belangstelling van alle cultuurvolkeren van onzen archipel kan voeren; het werk, dat mogelijk gemaakt is door de resultaten van den hoogstaanden arbeid van Nederlandsche wetenschappelijke instellingen.

Madjakarta — Weltevreden.

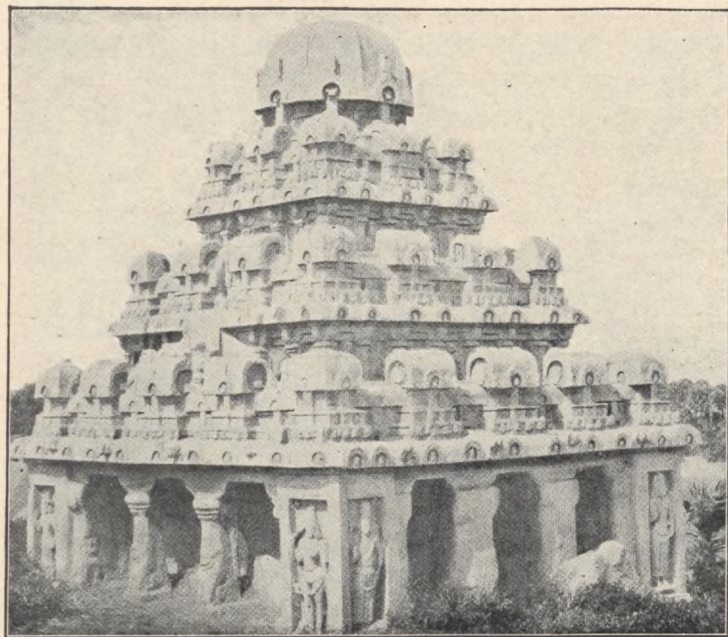
November 1924.

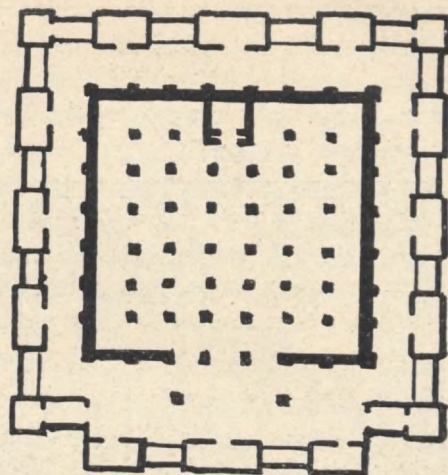
1a. Tempel te Aihole. (circa A. D. 600.)

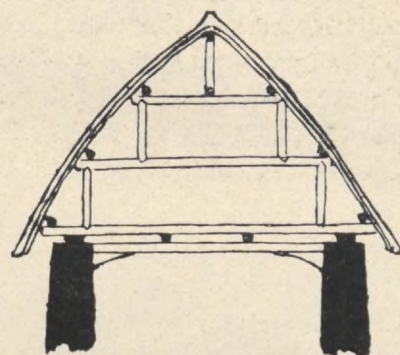
1. Stadsgezicht uit Bokhara.

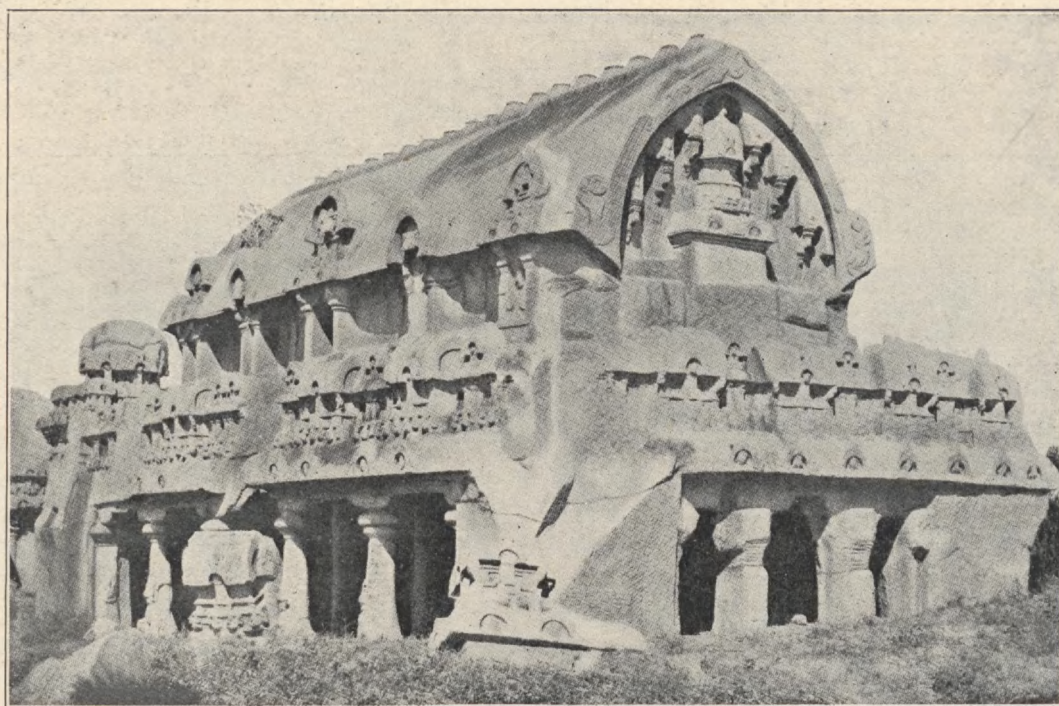
2. Monolyth tempelmodel uit Mamallapuram (circa A.D. 670).

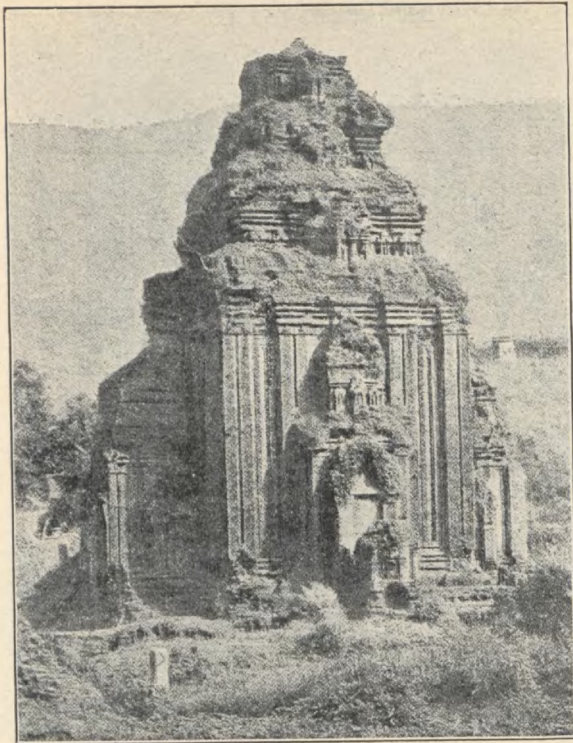
3. Veronderstelde plattegrond van afb. 2.

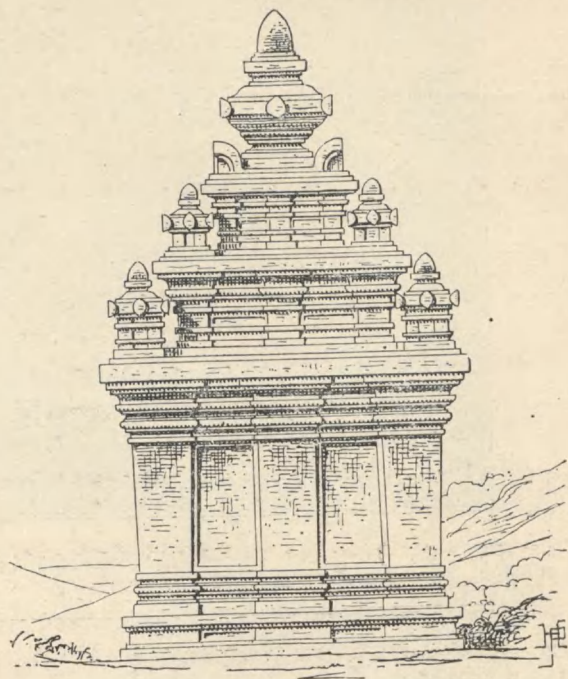
5. Dakconstructie van een Bengali-woning.

4. Monolyth kloostermodel uit Mamallapuram. (circa A.D. 670).

6. Tempel der „Art Primaire“ uit Tjampa
(circa A. D. 600).

7. Tempel der „Art Cubique“ uit Tjampa.

8. Tempelmodel volgens een bas-reliëf uit Tjampa.

9. Barabodoer-reliëf herinnerend aan
Voor-Indische vormen.

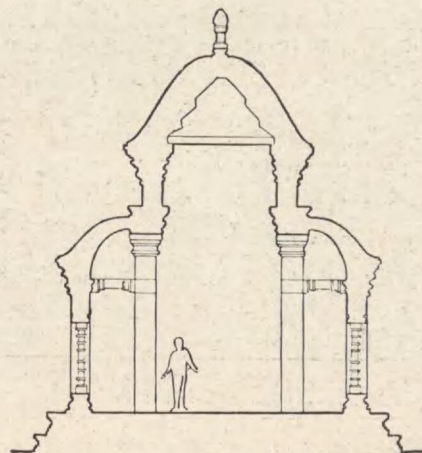
10. Baraboedoer-reliëf herinnerend aan Tjamsche vormen.

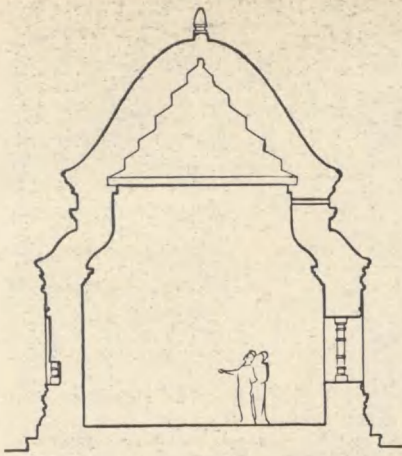
12. Oerbouw uit Kambodja : Bo Phan Kan-tempel.

11. Met Chaitya of Stoepa bekroond tempeltje in Kambodja.

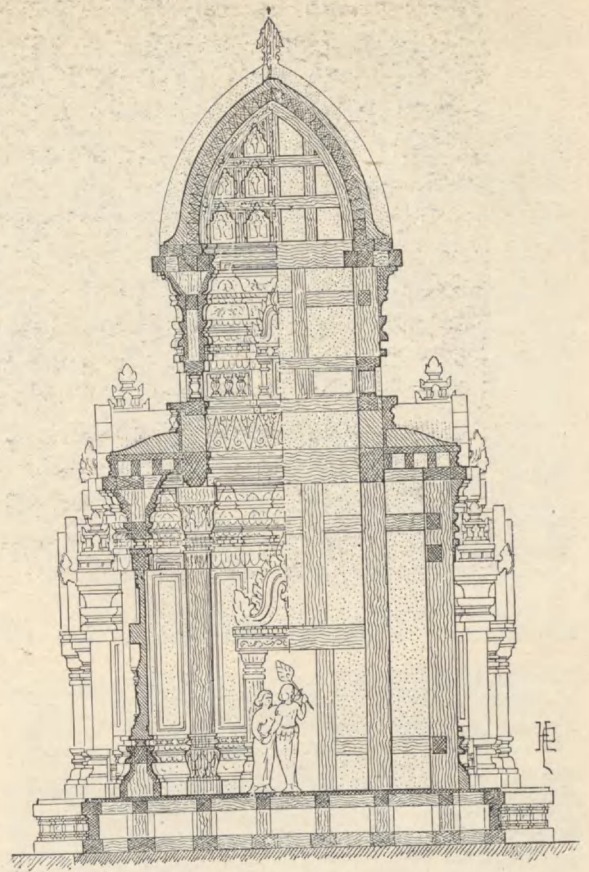
13. Doorsnede van een hal in Kambodja.

14. Doorsnede van een hal in Kambodja.

15. Reliëf met Maleischen Bangsal in transitioiren stijl.

17. Reconstructieschets van den transitioiren oerbouw van een Tjamschen tempel.

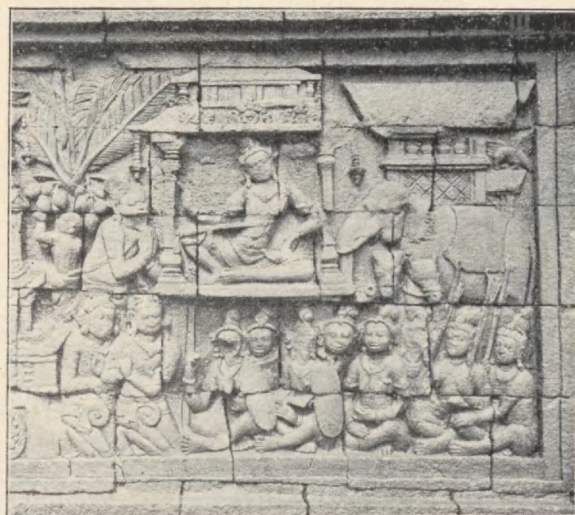
16. Reliëf met fantastisch-decoratieve afbeelding van een Maleischen Bangsal.

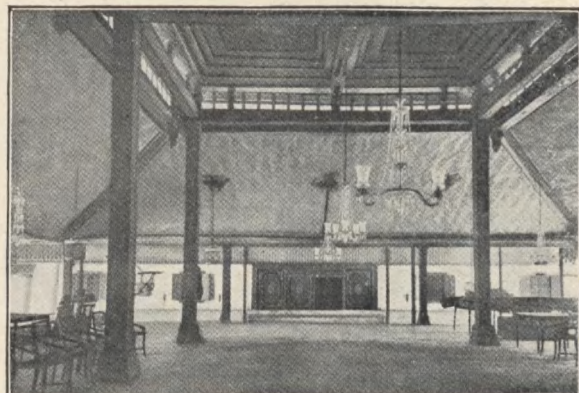
21. Reliëf met afbeelding van een Javaanschen poort of Regol''.

18. Reliëf met afbeelding van een gebouw in transitioiren stijl.

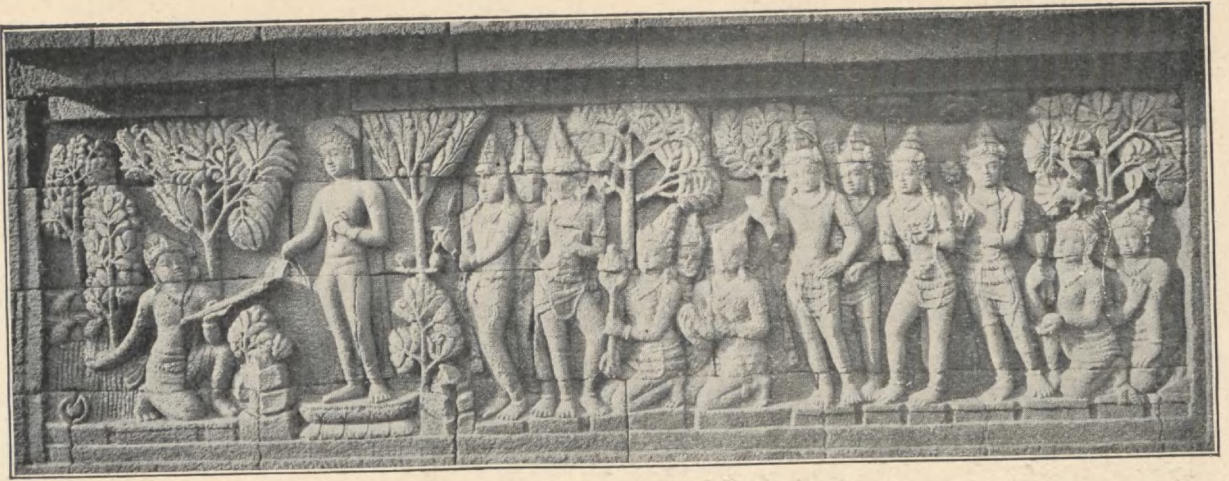
19. Reliëf met afbeelding van een Javaanschen Bangsal.

20. Bangsal Kadipaten te Djokja.

ERRATA

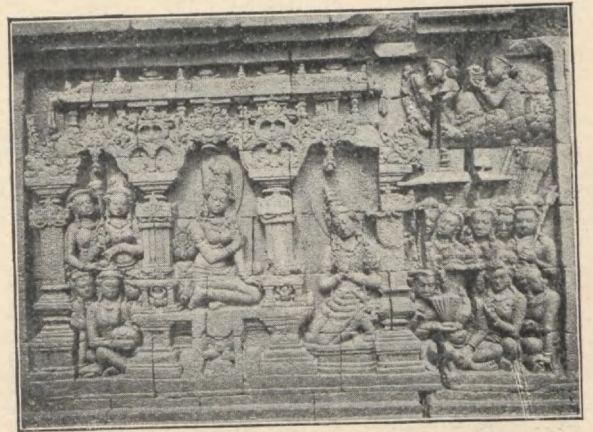
Het onderschrift van de figuren 23 en
24 s. v. p. te verwisselen.

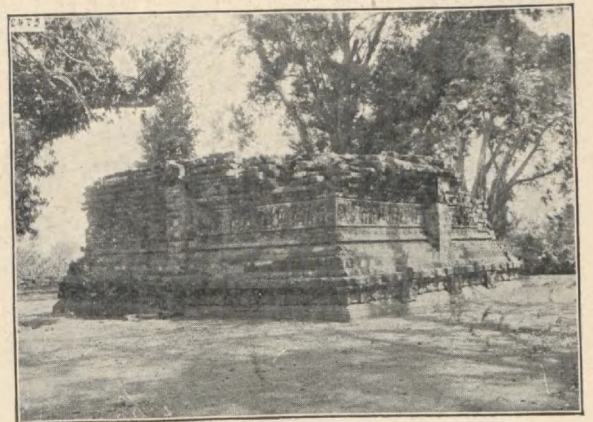
24. Tjandi Kidal bij Malang.

23. Reliëf met Boedha=tafereel.

22. Reliëf met afbeelding van een Javaanschen Bangsal.

25. Tjandi Tegawangi bij Paré.

